Владимир Кецмановић

DAS IST ПРИНЦИП

Vukotić Media
www.vukoticmedia.rs
Београд, мај 2014.

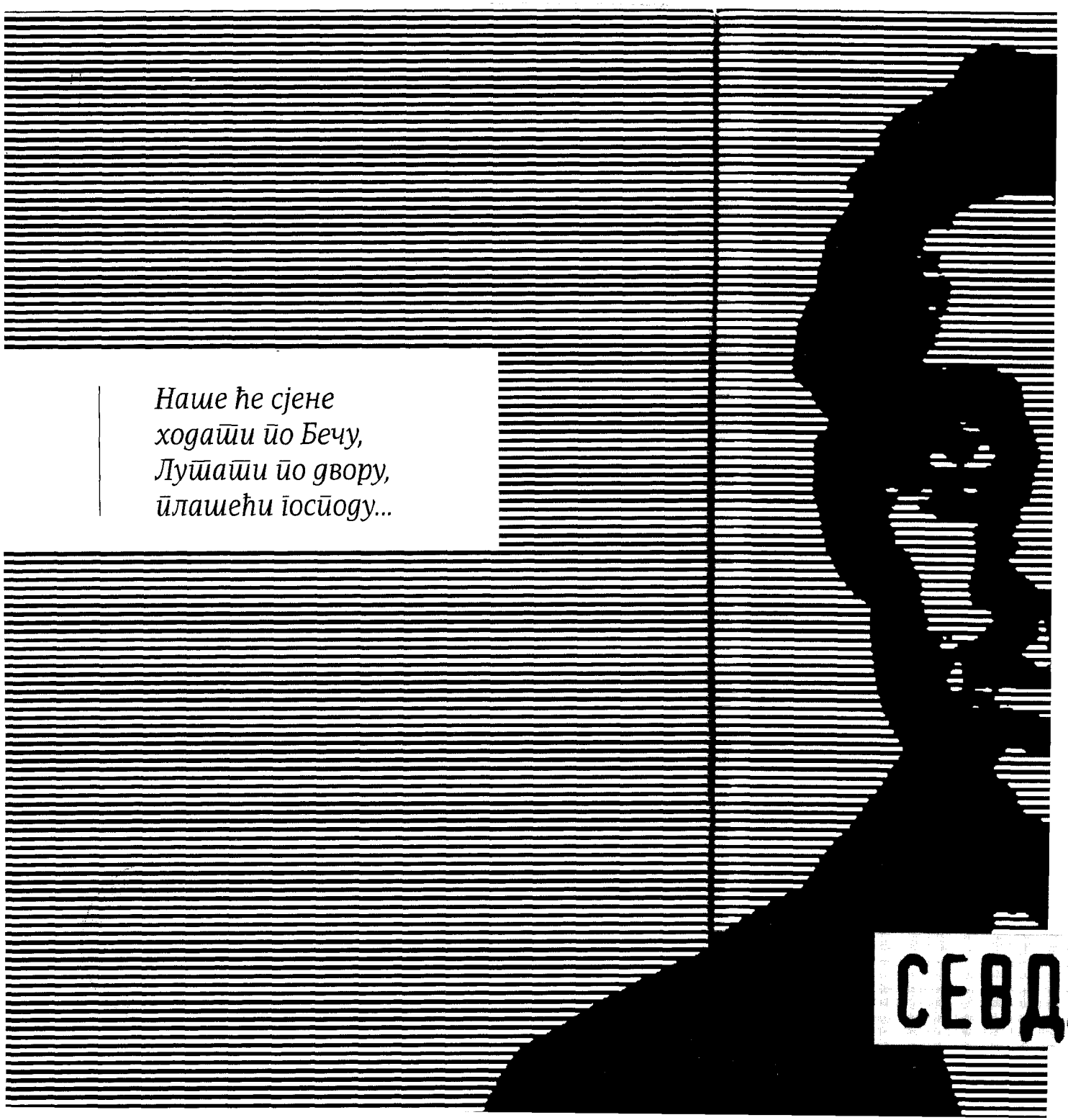

Наше ће сјене
ходати по Бечу,
Лутати по двору,
плашећи господу...

СЕВДАЛИНКА

Млада Босна
јесте један од
ретких историјских
покрета у којима
су Срби, Хрвати и
муслимани здушно
сарађивали

Одјекују звуци добошара
Сарајево дочекује цара

Тако је половином прошлог века о Сарајевском атентату певао мајстор севдалинке Сафет Исовић.

Упућени у културни статус овог човека, који представља један од симбола новоустановљене бошњачке нације, а неупућени у историју босанског простора и несрећне законитости које је одређују, могли би да помисле како се у песми одаје пошта аустроугарском престолонаследнику, поетском широкогрудошћу *унапређеној у цара*, а страдалом „од злочиначке српске руке".

У наставку, међутим, Исовић пева:

Видовданак за џоход бијаше
Фердинанд се крену до Бендбаше

Бендбаша је купалиште на Миљацки, надомак старог града, смештено у подножју сарајевских махала, које Франц Фердинанд, извесно, није имао намеру да посети. Али, његов аутомобил, фаталног дана се крећући обалом нејаке реке, заиста јесте ишао у том смеру. Па је та чињеница у песми искоришћена да би се добила рима са претходним стихом, који завршава са *бијаше*.

И у томе за делимично упућеног, а делимично неупућеног слушаоца, не би било ничега необичног, када му уво не би запарало или помиловало оно што за *џоход бијаше*.

А то је *Видовданак*!

Дакле – Видовдан.

Велики датум у историји српског народа. Дан када се одиграла Косовска битка.

У којој су се Срби борили са вишеструко бројнијом турском војском и која је кроз векове постала национални мит.

Босански муслимани, потомци хришћана који су, по доласку Турака, примили исламску веру, и који се због те чињенице са Турцима у значајној мери идентификују, према том миту су, у најмању руку, амбивалентни.

Насупрот верској припадности која их чини блиским некадашњем окупатору, стоји заједничко порекло које их чини блиским Србима.

Али, заједничко порекло комбиновано са каснијим размимоилажењима је, нажалост, на Балкану, и не само на Балкану – пре разлог за нетрпељивост мотивисану нарцизмом малих разлика, него за осећај блискости.

Тако је и када касније размимоилажења нису религијског карактера. А када јесу - онда је нетрпељивост вишеструко тежа.

Ипак, чак и само делимично упућеног слушаоца, након што чује да Исовић празнику који симболизује српски национални мит са симпатијама тепа, не чуде следећи стихови:

Гаврило, Гаврило
Млади јуначе из Босне
Твојих се дјела Гаврило,
Земљаци твоји поносе

Млади јуначе из Босне
Гаврило, Гаврило
Принципе

За разлику од Видовданског боја, који за Србе и босанске муслимане представља једну од тачака раздора, Принцип, који је пуцао у заједничког окупатора, заиста може да буде, као што је у извесним периодима и био, и српски и муслимански јунак.

Коначно, босански отпор аустроугарској окупацији почиње са муслиманом Хаци Лојом, који је са групом присталица, 1878. године, у Сарајеву, наоружан дочекао туђинске трупе, а завршава са Србином Принципом, који је у истом граду, 1914, усмртио окупаторског престолонаследника.

Због тога, у контексту певачевог, већ увелико декларисаног позитивног става према догађају, уверљиво звуче следећи стихови:

Сунце сину са плавих висина
Сакупи се народ из даљина
Смјели јунак у народу био
*Са три пуцња цара усмрти*ο

Епско преувеличавање којим се престолонаследник претвара у *цара*, дакле, није мотивисано потребом да се, како се на почетку песме могло учинити, подиђе аустроугарском надвојводи, него, обрнуто, жељом да се увећа значај атентаторовог геста.

Певачев став је, међутим, у овој строфи у колизију са историјским чињеницама. И ту колизију он језичком игром покушава да забашури.

Поставља се, наиме, питање: зашто се *сакупи народ из даљина?*

Да подржи *смјелоī јунака* који је у *народу био?*

Тешко.

И то не само зато што *народ* није имао појма о томе да ће *јунак* усмртити цара.

Него и зато што *народу*, да је то којим случајем могао знати, не би пало на памет да из *даљина* хрли на место где га, након атентата, чека опасност од окупаторске одмазде, под условом да га туђинска полиција идентификује са *јунаком.*

Онај део *народа*, опет, који завојевач није идентификовао са убицом свог цара, тешко да је са потенцијалним атентатором могао идентификовати и сам себе.

Народ из даљина се, дакле, није окупио да поздрави *јунака*, него *цара*.

Да ли што га је у одушевљени шпалир организовано утерала окупаторска власт, да ли зато што је самоиницијативно осетио потребу да се окупатору додвори, да ли из чисте радозналости – покушај нуђења једнозначног одговора на ово питање представљао би нагађање и за резултат имао генерализацију која истини чак ни потенцијално не би могла бити блиска.

Сигурно је, међутим, да је сваки од наведених мотива – уз многе које нисмо навели – био у игри.

А да, осим Принципа и његових другова младобосанаца – од којих су неки, такође, били и потенцијални атентатори – нико од присутних, нити је за могућност атентата знао, нити је дошао да га својим присуством увелича.

Посебно ако се има у виду да већина сарајевских Срба и Србима блиских муслимана и Хрвата тог дана не само да није била у шпалиру него ни у граду. На брдима око Сарајева, они су, у природи, прослављали Видовдан. Који им је дошао као поручен да се од дочека мрског *цара* дистанцирају.

Елем, у физичком смислу, *јунак* јесте био *у народу* – налазио се у гомили која се сакупила да *цара* дочека.

Али, барем тај *народ*, који се, на Видовдан 1914, окупио на обали Миљацке, није био *народ* који је изнедрио *јунака*, као што би стих *смјели јунак у народу био* на метафоричком плану хтео да поручи.

Народ који није био на Обали, него је славио Видовдан на брдима око Сарајева, био је народ којем је Гаврило Принцип духовно припадао. А гомила у којој се, у тре-

нутку када је извршио атентат Принцип налазио, била је гомила која га је, након што је испалио своје хице, готово на смрт претукла.

Уместо *јунака*, та гомила је изнедрила руљу, шуцкоре који су, у ноћима након атентата, малтретирали сарајевске Србе, „криве" што су Принципови сународници, и пљачкали им имовину, како је у свом роману *Госпођица* сликовито описао Принципов саборац, нобеловац Иво Андрић.

Злогласни шуцкори ће, током Првог светског рата, за рачун завојевача, наставити да чине злочине над Србима, делом мотивисани мржњом, делом полтронством, а делом користољубљем.

Певачев покушај поетског превазилажење непријатних историјских контрадикција, наставља се и у следећем, завршном стиху ове песме.

Тешко ропство, а слобода мила
Слави народ Принципа Гаврила
Гдје Миљацка тече још и сада
Спомен оста на плочнику града

У начелу, ропство, наравно, јесте *тешко*, а *слобода* јесте *мила*. Али, око питања шта се доживљава као ропство, а шта као слобода, у Босни, *нажалост, вековима није* могуће постићи трајан договор.

Стамболски фермани и бечки протектори

Турску окупацију су као ропство доживљавали Срби и Хрвати, који су, током њеног трајања, задржали православну, односно католичку веру, док су је њихова ислами-

зована браћа, убрзо пошто би прихватила нову религију, почињала доживљавати, ако не баш као слободу, оно барем као своју.

Истина је, босански кметови исламске вероисповести, објективно су били далеко од слободе, али је чињеница *привилегованости* у односу на хришћанску рају била довољна да се идентификују са поробљивачем.

Истина је и да исламизовани Срби и Хрвати, који су од окупатора добили феуде и племићке титуле ага и бегова, јесу тежили што већем осамостаљивању у односу на Истанбул и да су били склони дизању буна, због чега Турцима нису остали у најлепшем сећању.

Али је истина и да су им злослутни *стамболски фермани*, ипак, били прихватљивији од могућности да прескоче јаз који се испречио између њих и њихове хришћанске браће, и да *рају* поведу у борбу за слободу.

Напротив, као што су се они бунили против своје централне власти, *раја се* бунила против њих. И они су те побуне у крви гушили.

Аустроугарски упад у Босну 1878. године, поменути Хаци Лојини сарајевски муслимани јесу дочекали пружившти отпор. И *каурска* царевина није била нешто што су босански муслимани, генерално, доживљавали као добро и као своје. Али се за аге и бегове страни аустроугарски цар убрзо испоставио као мање зло од етнички блиских српских кнезова, чију су власт доживљавали као најгоре што би им се могло догодити.

На ту карту је искусна и вешта аустроугарска администрација и играла, с једне стране обезбеђујући муслиманским феудалцима очување привилегија, које су биле у колизији са законима важећим у остатку царевине, а, с друге, радећи на стварању хибридне, *бошњачке* нације, као начину трајног одвајања већине исламизованих Ср-

ба и мањине исламизованих Хрвата од њихове српске, па и хрватске браће.

Босански Хрвати су, опет, у већини, католичку аустроугарску царевину – у којој је већ вековима живео остатак њиховог народа – доживљавали својом, као муслимани, некада, турско царство.

Тако су се, наместо Срба и Хрвата у време османлијске окупације, као аутентични непријатељи хабзбуршке монархије испоставили само православни Срби.

Наравно, ово је поједностављена слика.

Тежња за националном еманципацијом од Аустроугарске већ је била снажна у суседној Хрватској, што није могло да прође без утицаја на интелектуално свесне босанске Хрвате.

А савремени образовни систем, који је Аустроугарска у Босни делимично увела – што је једна од хвале вредних тековина које јој није могуће у потпуности оспорити – створио је младу муслиманску интелектуалну елиту, расположену да раскрсти са феудалним и клерикалним духом средњевековља и окрене се будућности, коју су, сасвим логично, видели у јединству са својом словенском браћом – Србима и Хрватима, дакле – и у уједињењу са јужнословенским Пијемонтом, дакле – Србијом.

Та, млада муслиманска интелигенција, заједно са младом хрватском и младом српском интелигенцијом, чинила је базу Принципове *Младе Босне*.

И она, заједно са Принциповим прецима, јесте представљала контекст из ког је овај јунак поникао и људе којима је *слобода мила*.

И они који баштине њихове тековине Гаврила Принципа искрено *славе*. И његовим делом се *йоносе*.

Али, ти људи, у Босни, а посебно у Принциповом Сара-

јеву, за свој позитиван став никада нису успели да добију истински и искрен конзензус.

Спомен кратког века

Масовна слављења Гаврила Принципа у Сарајеву, нажалост, није подстакла свест о смислу његовог жртвовања, него српске трупе које су, 1918, ушле у Сарајево и које је камелеонска чаршија дочекала као нове ослободиоце, спремна да пева о *ропству* које је *тешко* и *слободи* која је *мила*. Иако Југославију, са српским краљем на челу, у дубини душе, никада није прихватила.

Што јој – сарајевској чаршији – није сметало да се лукративно присети свог српског порекла и да се, у већини, од хабзбуршких „Бошњака" претвори у „Србе исламске вероисповести".

Спомен Принципу се, тако, баш као што пева Исовић, нашао на месту где је извршио атентат. Али се на њему задржао до прве прилике.

Чим су Немци 1941. умарширали у Сарајево, спомен плоча Принципу је скинута и однесена у Берлин – по жељи Адолфа Хитлера – као ратни трофеј и симбол освете над непријатељем два, 1938. године уједињења германска царства.

Поштено је рећи: чак и да су сви грађани Сарајева били одани успомени на свог славног земљака, ту плочу од Немаца сачувати не би могли.

И поштено је истаћи: извесан број сарајевских муслимана и Хрвата немачку окупацију, у којој је тај град ушао у састав нацистичке, марионетске хрватске државе, није прихватио као своју.

Али, морамо поштовати истину: значајан је број сарајевских Хрвата који су ту творевину дочекали са радошћу,

Прва табла коју су Аустријанци поставили на месту атентата

Некада је стајала уклесана плоча на месту атентата

приступивши злочиначким усташким формацијама. Ако томе придружимо чињеницу да су језгро и врх целокупног усташког покрета чинили управо Хрвати из западне Херцеговине – слика постаје много мрачнија.

Како у књизи *Босна и Херцеговина - будућност незавршеног рата* истиче хрватски књижевник Иван Ловреновић – „проглашење Независне Државе Хрватске дочекано је код обичних људи у Босни с акламацијом, како Хрвата, тако и бројних Муслимана..."

Без обзира на питање да ли Срби у Босни нису спадали у „обичне људе", него су, пошто нацистичку Независну Државу Хрватску нису прихватили „с акламацијом" – били необични – на овом искреном признању Ловреновићу треба захвалити.

Али га, иако искрено, ипак, треба посматрати као барем делимично субјективно.

Емоције са којима су окупатора дочекали сарајевски муслимани биле су подељене.

Рећи да су се радовали окупатору, и да су одушевљено прихватили статус „цвећа хрватске нације" било би претерано.

Али, да није био мали број оних који су тај статус оберучке прихватили и који су у усташким и немачким формацијама окрвавили руке – такође је непобитна чињеница.

Са изузетком неколицине српских колаборациониста, који су узели учешће у усташкој власти и служили као покриће за невиђен геноцид који је она извршила над њиховим народом, једини неспорни непријатељи Немаца и њихових локалних слуга опет су, по природи ствари, били Срби, који су чинили језгро и већину оба ослободилачка покрета – четничког и партизанског.

У оба покрета су, у неупоредиво мањем проценту, партиципирали и Хрвати и муслимани, с тим што их је у партизанском, интернационалнијем и левом, природно, било више.

Уз Маршала Тита...

Када је тај покрет, помогнут од Совјетског Савеза, али, парадоксално, и од западних, нипошто левих савезника, извојевао победу, и сарајевска чаршија је, по опробаном рецепту, напрасно постала „партизанска".

А Гаврило Принцип, ког су партизани – иако комуниста није био – прогласили својим претком, постао је херој, чак и већи него у доба прве, карађорђевићевске Југославије, која је, као монархија, према чину „цареубиства" била амбивалентна.

У асфалт тротоара са ког је *млади јунак из Босне* пуцао на *цара* утиснуте су стопе, и то је *сйомен* који *осӣа на йлочнику їрада* о ком пева Исовић, док је мост на Миљац-

ки, који се налази недалеко од тог места, све време комунистичке власти носио Принципово име.

„Братство и јединство", које су комунисти прокламовали, и којем, будући да је комунистички режим био диктаторски, није било поговора, у Босни и Херцеговини је, барем декларативно, баш као и диктатура, доста ефикасно функционисало.

Током историје ненавикнути да о сопственој судбини, осим кроз повремене, у крви гушене буне, сами одлучују, неспособни да међусобне односе дефинишу и проблеме реше на „демократски" начин, босански Срби, муслимани и делом Хрвати су ту диктатуру, у којој им је пружена прилика да активно партиципирају – са изузетком незнатног броја „окорелих реакционара" и „непоштених интелигената" – већински прихватили са изненађујућим одушевљењем.

У првом делу власти комуниста муслимани су се, слично као и за време прве Југославије, већински изјашњавали као Срби, а мањински као Хрвати, јер на хибридној југословенској нацији, парадоксално или само наоко парадоксално, Титови црвени *интернационалисти*, ни у Босни и Херцеговини, као ни у осталим деловима Југославије, еуфемистички речено, нису инсистирали.

Држећи се коминтерновске, која се опасно подударала са ватиканско-аустроугарском тезом, о опасности од доминације најбројнијих, Срба, који би под формом југословенства прогутали све остале – титоисти су стварање те, интегративне нације, заправо, од почетка постојања друге Југославије, у тишини гушили.

Како су јачали дезинтегративни процеси и како је друга Југославија све мање личила на ону о којој су маштали Принцип и његови саборци, а све више на ону коју су - о чему ће бити речи у овој књизи – као противтежу срп-

ском ширењу на запад, некада планирали да конструишу словенски душмани у Ватикану и Бечу; тако су и босански муслимани од свог српског порекла и опредељења бивали све удаљенији, да би, након што је одлуком Јосипа Броза, крајем шездесетих година двадесетог века, установљена муслиманска нација, осећај идентификације са заједничком, југословенском државом, почео да бива потискиван у други план пред осећајем лојалности републици Босни и Херцеговини, коју су Муслимани са великим М, на трагу империјалистичке идеје Бењамина Калаја, почели да доживљавају као сопствену националну државу.

Фердинандова ћуприја

Након пада Берлинског зида, почео је распад вишенационалних држава у којима су владали комунисти, иако ни једна од њих није била тековина црвених револуција. А, парадоксално – или, опет, само наоко парадоксално – уместо традиционалних, државних, којих су се узурпатори међународног права без адекватног образложења одрекли, за светињу су проглашене унутрашње, међурепубличке границе, које су, без поштовања демократске процедуре, установили управо *мрски* комунисти.

У Југославији, где су Тито и титоисти, волунтаристичким цртањем унутрашњих граница, милионску српску популацију оставили ван националне републике, али су им у још две републике – Хрватској и Босни и Херцеговини – барем, уставом гарантовали конститутивност, хрватски и муслимански шовинисти су, под диригентском палицом нових, антикомунистичких волунтариста, Србима ускратили и то, законом прописано право, и прогласили отцепљење упркос њиховој вољи, покушавајући да конститутивни народ бесправно претворе у националну мањину.

Латинска ћуприја - Принципов мост - Фердинандова ћуприја

То је за последицу имало крвав међунационални рат између Хрвата и Срба у Хрватској, и рат Срба, Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини, који је почео као рат Хрвата и Муслимана против Срба, наставио се као рат Срба и Хрвата против Муслимана, да би се, на крају, испоставио као рат свих против свих, у миру који се претвара у дугорочни замрзнути конфликт.

Инсистирањем на унитаризацији државе коју већина становништва не прихвата као своју, босански муслимани, који су у току рата национално име *Муслимани* индикативно променили у *Бошњаци*, и себе и остала два конститутивна народа у бившој Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини, претварају у трајне таоце Калајеве империјалистичке политике.

Како је у ремек-делу *Дервиш и смрт* записао велики писац Меша Селимовић:

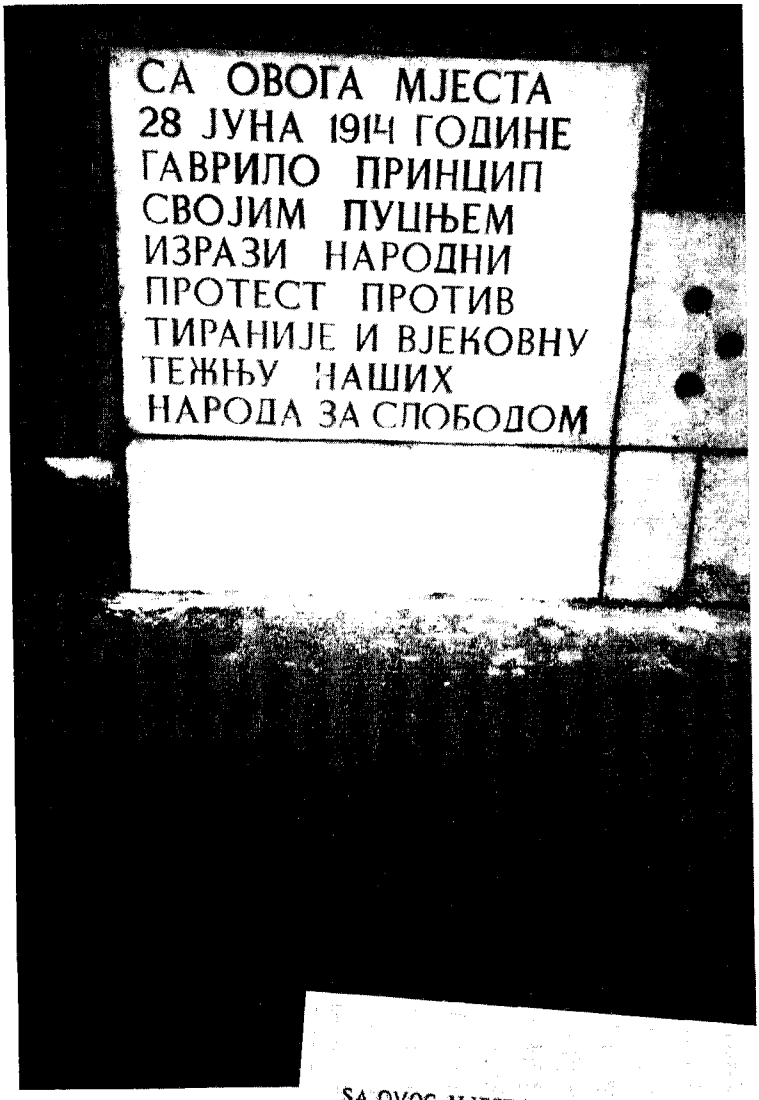

Табла и утиснуте стопе Гаврила Принципа које су стајале до последњег рата у Босни - уклоњене су и постављена је нова табла

SA OVOG MJESTA 28. JUNA 1914. GODINE
GAVRILO PRINCIP JE IZVRŠIO ATENTAT NA
AUSTROUGARSKOG PRESTOLONASLJEDNIKA
FRANCA FERDINANDA I NJEGOVU SUPRUGU
SOFIJU

FROM THIS PLACE ON 28 JUNE 1914
GAVRILO PRINCIP ASSASSINATED THE HEIR
TO THE AUSTRO-HUNGARIAN THRONE
FRANZ FERDINAND AND HIS WIFE SOFIA

„Стољећима ми се тражимо и препознајемо, ускоро нећемо знати ни ко смо, заборављамо већ да нешто и хоћемо, други нам чине част да идемо под њиховом заставом јер своје немамо, маме нас кад смо потребни а одбацују кад одслужимо, најтужнији вилајет на свијету, најнесрећнији људи на свијету, губимо своје лице а туђе не можемо да примимо, откинути а неприхваћени, страни свакоме, и онима чији смо род, и онима који нас у род не примају."

Формирана на конфронтацији са Србима и сопственим, већински српским порeклом, бошњачка нација је, тако, деведесетих година прошлог века, претходну идентификцију са Гаврилом Принципом, као херојем босанског отпора страном окупатору, карактеристичну за период између два светска рата, а посебно за време титоизма, заменила идентификацијом са некадашњим поробљивачем.

Определивши се да буду *Бошњаци*, већински становници од Срба етнички очишћеног Сарајева, избрисали су стопе Гаврила Принципа, у знак почасти атентатору утиснуте у асфалт на месту са ког је, како се претпостављало, испалио своје судбоносне хице.

А оближни мост Гаврила Принципа, заменили су *Бупријом Франца Фердинанда!*

Лишени сопствене историје

Креатори ове срамоте проналазили су и проналазе бројне, најчешће трагикомичне аргументе.

Наоко најсувислије објашњење је да је такав заокрет последица „српске агресије" којој су некадашњи Муслимани, а садашњи Бошњаци, деведесетих година прошлог века били изложени.

Истина је да су били изложени, као што је истина да су и Срби били изложени бошњачкој агресији.

Истина је и да су у српско-хрватско-бошњачком рату Бошњаци највише страдали, јер су били најслабија страна и јер су обећања о војној помоћи, којима су их нови господари подстицали на рат, била углавном неискрена и углавном маркетиншког карактера.

Али, чак и да није било тако, и чак да се радило о „српској агресији", како официјелна бошњачка политика и дан данас покушава да представи, чак и да је Сарајево, заиста, било српски концентрациони логор, у смислу да су Срби у њега затворили Бошњаке, а не у смислу да су Бошњаци у њега затворили Србе, па им, по Казанима и осталим караказанима, сабљама одсецали главе, опет би се постављало питање смисла.

Зар није бесмислено, због сукоба са Србима, лишавати се најсветлије тачке сопствене историје?

Осим ако се онај хоџа, из приче у којој се, љут на село, одлучио на самоповређивање, не третира као пример за углед?

Принцип је био Србин?

Јесте. Али је међу његовим саборцима било *букадар* муслимана.

И *Млада Босна* јесте једна од ретких историјских покрета у којима су Срби, Хрвати и муслимани здушно сарађивали.

И зар не би младобосанска сарадња могла да представља симбол босанског заједништва о ком бошњачка *елита* без прекида *вази?*

Могла би. Али, искључиво, у оквиру југословенског заједништва.

Јер, не постоји српскохрватскомуслиманско заједништво које би претендовало на парцијалне, калајевске оквире.

И због тога Босна, „Југославија у малом", како су је комунисти звали, не може да функционише без велике Југославије.

А да би била аутентична, велика Југославија не може да буде постмодерни *бхсцī културни реīион*, каквом нови Калаји, спонзори бошњачких мантрања и истовремено највећи бошњачки душмани, покушавају да је направе.

Народ Сафета Исовића, онај народ који је свог *булбула*, илити славуја, славио и слави, и којем се, ушавши у руководство муслиманске, касније бошњачке, версконационалне партије, *булбул* Исовић ставио на чело, Гаврила Принципа не слави.

Тај народ је *сīомен на īлочнику īрада* избрисао.

Ламент над Гаврилом

Да ли то значи да том народу ропство није тешко, а слобода није мила?

Одговор на ово питање је до те мере поражавајући да се не усуђујем да га изговорим.

Оно што се може рећи, међутим, јеста да тај, Исовићев народ – исти онај који се некада *из даљина сакуīио* да дочека *цара* – за разлику од оног народа који се организовао да тиранина убије и ком су припадали најбољи Срби, муслимани и Хрвати свог времена – није успео да се саживи са идејом слободе.

Па је, на неколико стотина метара од места где је Принцип убио тиранина Фердинанда, седамдесет и кусур година касније, убио Николу Гардовића, свог јужнословенског брата и српског свата.

Бошњачки део Босне остаје простор који, нити може да се определи с ким ће да живи, нити може да живи сам са собом, па се увек опредељује да њиме владају тренутно најјачи, а пословица *вежи коња īде ти аīа каже* и даље је идеја од које већина Бошњака није способна да се еманципује.

Али, та појава, која је у Босни најизраженија, није босански ексклузивитет.

У време док је Гаврило Принцип земљом ходио, велики хрватски песник Августин Тин Ујевић је рекао: „Није највећа несрећа Хрвата што су у Аустрији; највећа је несрећа што је Аустрија у њима".

Аустроугарска је, четири године након Принципове жртве, протерана и из Хрватске, и из Словеније, и из Босне. Али, до дана данашњег, она живи у душама својих некадашњих робова, терајући их на невиђена злодела и глупости.

Данас Аустроугарска – а тај термин треба схватити делом буквално, а делом као метафору за окупатора и колонизатора – живи и у Србији и у срцима великог броја Срба.

Због тога подсећање на Принципа и његову браћу – најбоље српске, хрватске и муслиманске синове свог времена – представља, пре свега, морални чин.

Напомена за добронамерне

И још једном, не да бих се обезбедио од оптужбе за „политичку некоректност" - јер на такве оптужбе немам намеру да се осврћем – него да ме неко добронамеран, а неупућен, не би погрешно схватио: овим што је речено немам намеру да кажем како су Срби бољи од Хрвата и Бошњака. Нити да су Бошњаци гори од Хрвата и Срба.

Напросто, историјске околности су биле и још увек су такве да су јужнословенским простором владали окупатори који Србима нису били верски блиски - због чега се српски национални корпус кроз векове и осипао - па су они који су остали одани православној вери, по природи ствари, били склонији побуни против окупатора.

Али, та чињеница хероизам муслимана и Хрвата, који су се придружили овој борби, чини још и већим.

Тужне противречности

Свестан сам да ће ми многи замерити што књигу о Гаврилу Принципу почињем са Сафетом Исовићем.

Замерки би могло бити разних.

А једина сувисла могла би бити да значај Гаврила Принципа далеко превазилази значај овог заиста врсног певача.

Ова књига, међутим, није само књига о Гаврилу Принципу и његовим младобосанцима.

Иако јесте књига о њима.

Ово је, пре свега, књига о значењу и значају Гаврила Принципа и његовог чина. И о трансформацијама које то значење доживљава кроз простор и кроз време.

Ово је књига о томе како однос према Принципу, може да послужи као снег из народне пословице.

Који *не пада да покрије бреї*

Неїо да свака зверка покаже свој шраї.

Смисао Принциповог чина историја је одавно сместила у адекватан контекст.

Промене тог контекста више немају везе са Принципом, барем у оној мери у којој он на њих не може да утиче.

Али, имају везе са онима који тај контекст мењају у стварности, ретроактивно покушавајући да промене и његово историографско виђење.

А те промене, које се одвијају негде далеко, у Босни се рефлектују на најпластичнији начин.

И зато су, у тужним противречностима цитиране песме, и у тужној недоследности њеног певача, оне највидљивије.

У симболичком смислу, ништошто није случајно што је једног принципа усмртио један Принцип. Доследан принципу као начелу – оправдао је значење свог презимена

ДВА ГРАХОВА И ДВА ПРИНЦИПА

Гаврило Принцип је пореклом везан за два Грахова.

Једно је црногорско, смештено на граници са Херцеговином, одакле потиче племе Јовићевића, ком су припадали његови преци.

Друго је босанско, у које је део Јовићевића стигао преко Полаче у подножју Динаре, у далматинској Крајини.

Преселивши се из српске далматинске у српску босанску Крајину, Јовићевићи су се населили у Обљају, месту недалеко од Грахова, на тромеђи Босне, Далмације и Хрватске.

Босном су, у то време, владали Турци, Хрватском Аустријанци, а Далмацијом Млечани.

Као и свим Крајишницима, Јовићевићима је позив био ратнички.

За разлику од Крајишника настањених на аустроугарској и млетачкој страни границе - што су у Полачама, да се претпоставити, извесно време и Јовићевићи били - који су пресретали Турке и бранили границе венецијанске републике и хабзбуршког царства, прешавши на босанску страну, која је припадала Турској, Гаврилови преци су пресретали млетачке и аустроугарске чете.

Пошто су сачекивали непријатеља, добили су надимак *Чеко*.

А од надимака по којима су се групе саплеменика разликовале међу собом, у тим крајевима и у *сшара* времена, лако су настајала нова презимена.

Чињеницу да у историји није остао познат као Гаврило Чеко, Принцип има да захвали претку који се звао Тодор.

Предање каже да је то био човек џиновског стаса, који је, одевен у раскошну народну ношњу, јахао на белом коњу, и који је, својим изгледом, снагом и храброшћу, уливао страхопоштовање.

И то страхопоштовање му је обезбедило надимак *Принцип*.

Родитељи Гаврила Принципа

Његовим потомцима се, вероватно и разумљиво, нови надимак - *Принцип* - допао више од старог, па су га с поносом носили и временом претворили у презиме.

Низак строп и високо небо

У брдовитом крају са посном земљом какав је граховски, међутим, славу не прати материјално благостање.

Унук Јова Принципа, који је је, 1875. године, учествовао у устанку Петра Мркоњића, алијас Петра Карађорђевића, будућег краља Петра Првог Ослободиоца, у чети са синовима Илијом и Петром-Пепом, и син Петра-Пепа Принципа, који је са оцем Јовом и братом Илијом, борећи се против турског окупатора доказао да је достојан Тодора, свог чувеног претка, родио се у петак тринаестог јула 1894, у кући мрачној, без патоса и прозора, са вратима та-

ко ниским да је човек, када би хтео да уђе или изађе, морао сагнути главу.

Име је добио по светом Арханђелу Гаврилу.

Проходао је рано, ако је веровати породичном предању – у деветом месецу. Као дете није био друштвен, више је волео да чува стоку и гледа сељаке који раде у пољу, него да се игра са вршњацима.

Астролози би рекли – у складу са својим хороскопским знаком.

Ракови, наиме, за које важи да су изразито окренути својој унутрашњости, у каснијим годинама могу да постану веома комуникативни, али се у раном детињству, у великом броју случајева и углавном, друже сами са собом.

И пре него што је пошао у школу, био је, кажу, „замишљен као ђак". Док је водио телад, на леђима би пртио торбу, пуну књига и старих списа.

Када би се, међутим, играо са децом, био је – што би изненадило астрологе јер се у особине малог рака не уклапа – врло прек.

Спремност да се побије са много јачим од себе, коју предање истиче, овом хороскопском знаку, већ, није страна. А чињеница да се, ако је веровати причама, на такав гест храбрости одлучивао када би осетио да му је у питање доведено достојанство – уопштеној слици о одликама рака итекако одговара.

Чак и ако занемаримо игру астролошким теоријама, међутим, штури подаци у вези са Принциповим детињством и пореклом, пружају материјал за занимљиве закључке – што рационалне, што симболичке природе.

Веза са Херцеговином, Црном Гором и две српске Крајине, упућује на хајдучку традицију која једном „цареубици" долази као поручена, тим пре што се ужа, породична традиција, у ширу, племенску, савршено уклапа.

Унук, син и синовац људи који су се против Турака борили под заставом принца Петра Карађорђевића, који се, из разлога конспирације, представљао као Петар Мркоњић, након што је тај принц постао краљ и извојевао велике победе у два балканска рата, био је виђен да настави традицију предака у борби за ослобођење своје отаџбине од новог завојевача и њено припајање ослобођеним деловима српске земље, којом је владао стари дедин, очев и стричев командант.

Чињеница да су, за разлику од оних Крајишника који су се борили против Турака, Принципи већи део породичне историје посветили борби против Аустроугара, у односу на бројне Србе, муслимане, па чак и босанске Хрвате, који су се у сусрету са новим окупатором нашли у чуду – младог Гаврила је чинила за нову борбу спремнијим.

Као дете гледајући старије како се сагињу да би прошли кроз она ниска врата породичне куће, мали Гаврило, иначе склон да насрне на много јачег од себе уколико би осетио да га тај потцењује, лако је могао доћи на идеју да себи обећа како се у животу неће сагињати – ни пред ким и никада.

Па макар била реч и о ҳабзбуршком надвојводи.

Принцип и принцип

Коначно, презиме *Принцип* отвара простор за бројне асоцијације.

Неупућени у настанак овог презимена често су га везивали за реч принцип, која означава начело. И која, заиста, јесте захвална, ако се има у виду да иза човека који је показао спремност да се свесно лиши живота у замену за право да се душманину супротстави онолико жестоко колико му могућности дозвољавају и уједно најжешће што се човек

који не влада другима ичему и икоме супротставити може - мора да стоји начело, илити принцип, чврст као стена.

Сазнање да презиме Гаврилове породице не потиче од те речи, међутим, нипошто не осујећује могућност истраживања у оквирима овог асоцијативног поља.

Као што га у питање не доводи ни чињеница да су је, у новије време, неки не баш талентовани књижевници прилично злоупотребили.

Као што величину Принциповог чина не могу да угрозе накнадна памет и накнадном памећу подстакнута учитавања, тако ни значај који начело има за човека не могу да умање људи који својим конфузним тумачењима, свесно или несвесно, покушавају да га обесмисле.

Реч *принцип*, која означава цара – а то је значење за које је, захваљујући оном раскошном Тодору на белом коњу, Гаврилово презиме везано – није, међутим, ништа мање инспиративна.

На симболичком плану, нипошто није случајно што је једног принципа усмртио један Принцип.

Који је тим чином, доследан принципу као начелу, оправдао изворно, баш као изведено значење свог презимена.

Нису младобосанци измислили атентат. Атентате су изводили у Грчкој, Италији, Америци, Русији, Србији, Француској – убијајући краљеве, цареве, председнике...

ДУХОВНИ ПРЕЦИ

Идеја о слободној држави родила се у антици.

У одбрани отачких обичаја или демократских установа, појединици су узимали судбину полиса или републике у своје руке.

Уместо организованих превrата, млади аристократи – усамљени пред самовлашћу владара и лишени подршке поткупљених или уплашених суграђана – предузимали су такве акције углавном сами.

У Атини је, средином шестог века старе ере, владао самовласни тиранин Пизистрат.

Он је, током деценија, Атином владао чврстом руком, одржавајући привид законитости и уређења које је раније био успоставио Солон.

Модернизовао је атинску државу, дао да буду записани епови *Илијада* и *Одисеја*...

Ослоњен на сиротињу и уздајући се у регионалне различитости Атике, стари тиранин се осећао сигурним, окружен гардом канефора (стражара наоружаних батинама).

Када га је један грађанин тужио суду, цинични Пизистрат се појавио на рочишту, али тужитељ није имао храбрости да и сâм то учини.

После Пизистратове смрти, наследили су га синови Хипарх и Хипија.

Друга генерација тирана по правилу је била декадентна и није имала животну снагу и дух својих претходника и утемељитеља.

Највећи противник Пизистратида - атинска аристократија - на којој је и почивала њена уставност и касније демократија, није имала храбрости да се тиранији отворено супротстави.

Коначно су пресудили случај и приватни разлози.

Лични разлози и осећања подстакли су двојицу мла-

дића, Хермодија и Аристогејтона - да изврше атентат на Пизистратовог сина Хипарха.

Ово убиство довело је до пада тираније у Атини. Атентатори су слављени као хероји.

Извршен је тираноцид - убиство тиранина.

Хипархов брат, Хипија, је, међутим, побегао у Персију, из које се вратио са туђинском војском.

У славној бици код Маратона, која је заувек прославила Атину, поражена је, коначно, и атинска тиранида, на челу са остарелим Пизистратовим сином.

Стари Рим

Неколико година касније, у Риму је свргнута монархија.

Безакоње и насиље владе туђина, Етрурца Тарквинија Охолог, довело је до преврата.

Наводно је насиље, које је краљев син извршио над честитом Лукрецијом, навело групу римских племића да у превратy свргну монархију.

На челу пучиста био је Марко Јуније Брут, први конзул новоуспостављене републике, који ће, напослетку, наредити погубљење својих синова, јер су стали на страну рестаурације етрурских краљева.

Бомба за Наполеона

У време стварања националних држава учестали су атентати.

Нису то више били изоловани чинови појединаца, који су убиствима владара желели да промене власт у некој земљи. Атентат је требало да допринесе промени државног, па и друштвеног уређења, ослобођењу нација, класа...

Два акта насиља, из времена бурних деценија које су уследиле након Француске револуције из 1789. године, јасно осликавају ту велику промену природе атентата.

Први међу њима био је атентат на једног од идеолога Француске револуције Мараа, кога је, у време када је примао грађане, убила млада жирондинка надахнута идеалима слободе и Плутарховим делима.

Други атентат покушао је терориста са супротне стране.

Злогасни Кадудал био је наумио да уз помоћ паклене машине – скривене бомбе – изврши атентат на Наполеона Бонапарту.

На препуној парискоj улици изгинуло је мноштво света, али је војсковођа и владар Француске преживео.

Кадудал је касније ухваћен и погубљен, а суманута суровост подстакла је суд да његово тело преда Медицинском факултету, где је годинама коришћено за експерименте и вежбе.

Млада Италија

Читава једна генерација атентатора поникла је у Европи 19. века.

Од тридесетих година 19. века тајна удружења карбонара и, касније, *Млада Италија* делују и превратнички.

Ђузепе Мацини је, готово три деценије, водио ову огромну организацију, која је окупљала око 60.000 присталица, настојећи да општим устанком подстакне уједињење политички уситњеног Апенинског полуострва.

Његови покушаји нису успевали.

Велике силе су око Италије биле подељене.

Старе империје су борбу за национално уједињење доживљавале као опасност – Аустрија је практично владала северним италијанским земљама.

Међутим, док су многи оптуживали Мацинија као превратника и терористу, француска и британска јавност поштовале су италијански народ због наслеђа античког Рима, а њихове елите су настојале да његовим ослобођењем ослабе своју хабзбуршку супарницу.

Занимљиво да је први човек Пијемонта Камило Кавур, чија ће влада касније остварити уједињење Италије, сматрао Мацинија тек „шефом убица".

Када се италијанским револуционарима учинило да је ствар националног уједињења изневерио познати пијемонтежански заштитник, француски цар Неполеон Трећи, члан *Младе Италије* Феличе Орсини организовао је атентат на њега усред Париза.

Орсини, који је у родној папској држави већ био осуђен на доживотну робију, био је посланик револуционарне римске уставотворне скупштине, а успео је да из аустријске тамнице побегне тако што је претестерисао решетке и сишао низ тридесет метара висок зид.

Слављен у италијанским земљама, Орсини је у Лондону, свега годину дана пре атентата на француског цара, објавио књигу сећања у којима је описао своје многобројне авантуре.

Његов атенатат на Наполеона Трећег био је бруталан. На царску кочију, која је била на путу ка позоришту, атентатори су бацили три бомбе. Осморо људи је погинуло, стотину четрдесет и двоје је рањено, а царска породица је замало избегла погибељ.

Орсини и остали атентатори похапшени су и осуђени на смрт. Из затвора, Орсини је послао својој несуђеној жртви писмо.

Тражио је од цара да подржи италијанску борбу за независност?!

Верује се да му је Наполеон Трећи одговорио.

Орсини се попео на гиљотину, усправан и смирен, 13. марта 1858. године.

Петнаест месеци касније, 24. јуна 1859, француска и италијанска војска победиле су Аустријанце код Солферина.

Убиство у позоришту

Током осам деценија постојања Сједињених Америчких Држава, највеће републике у ондашњем свету, убијено је више америчких председника него свих владара балканских држава заједно.

Веома значајно је убиство из 1865.

Атентат на Абрахама Линколна извршен је убрзо по завршетку америчког грађанског рата, најкрвавијег на новом континенту.

Убица је био Џон Вилкинс Бут, глумац који је подржавао ствар јужних држава у овом великом рату.

Линколн је убијен у позоришту. Атентатор је пуцао на њега из пиштоља. Скочивши са балкона на бину тешко је повредио ногу, али је, ипак, узвикнуо латинску сентенцу: „Тако увек са тиранима!".

Атентатори и њихови саучесници су, касније, сурово кажњени, али су формирали модел модерних атенатата извршених пиштољем.

Дупли стандарди

Однос европске јавности према политичким атентатима зависио је од политичких околности и односа према култури и народу ком атентатори припадају.

Многобројне заједничке црте између Орсинијевог и Принциповог атентата, и неупоредива различитост у њи-

ховим тумачењима, без обзира на шестодеценијску дистанцу, речито говоре у прилог овој тези.

Девет година пре Сарајевског атентата, на пример, османски султан Абдул Хамид Други, на путу ка џамији је налетео на кола напуњена експлозивом.

Неки тврде да је то био први аутомобил-бомба у историји.

Изгинуло је двадесет и шесторо људи, двоструко више је рањено.

Ускоро је полиција пронашла атентатора – био је то белгијски анархиста запослен у Цариграду, по имену Едвард Жорис.

Жорис је био повезан са Дошнакцијуном – јерменским револуционарним савезом.

Атентату су претходили масакри извршени над Јерменима у источним провинцијама Османског царства.

После краткотрајног суђења, атентатор је осуђен на смрт. Европска јавност се узбунила и реаговала у потпуности неочекивано. Формирани су многобројни комитети за ослобођење, а дипломатије Великих сила почеле су да врше притисак на Порту.

Жорис је задржан у затвору до 1907, када је тихо ослобођен и враћен у родну земљу.

Уочи Сарајевског атентата био је актуелан један покушај убиства аустријског цара Франца Јозефа.

Овај случај, свакако, на најречитији начин осликава однос према политичком убиству у оновременој Европи.

Италијански националиста Оберданк покушао је, почетком осамдесетих година 19. века, да изврши атентат на цара, али у томе није успео.

Осуђен је на смрт и обешен 1882. године.

Тридесет година касније, 9. јануара 1912. године, овом „мученику италијанског уједињења" подигнут је споме-

ник у Венецији, надомак аустроугарске границе и наочиглед њеног још увек живог императора.

Оберданк је био јунак приповетки и песама.

Аустријски држављанин Марио Стерле објавио је текст у ком га је славио.

Када је аустријски суд осудио Стерлеа на робију, јавност у Италији усталасала се у бурном огорчењу. Са Римског универзитета, који је привремено морао да буде затворен, демонстрације су се прелиле на улице. Један посланик у италијанској скупштини у јавном говору је извређао аустријског цара.

У раздобљу од 1901. до 1914, именица атентат спомињана је до десет пута више у новинама западноевропских држава, него у ранијим и каснијим деценијама.

Председник угарске владе гроф Иштван Тиса замало је, почетком јуна 1912. године, пао као жртва атентатора-посланика Јулија Ковача.

Царски комесар Скерлец био је мета атентатора у Загребу два пута за годину дана, 1913. и 1914. године.

Фебруара 1913, румунски националисти активирали су аутомобил бомбу у мађарском граду Дебрецину.

Руски утицај

Велики утицај на све револуционарне Јужне Словене извршили су руски народњаци.

Идеје Александра Херцена и Николаја Чернишевског надахњивале су поколења српских студената.

Деловање организација каква је била *Народна воља* представљало је узор.

Успели атентати на Александра Другог, 1881, и председника владе Пјотра Столопина, 1911. године, подстакли су атентаторе на Балкану.

Руске организације посебно су утицале на припаднике *Младе Босне*.

Атентати на краља Милана

У Кнежевини, од 1882. године Краљевини Србији, преврати су били чести.

Ипак, први класичан атентат био је онај на кнеза Михаила Обреновића, 1868. године.

Том приликом атентатори су, по први пут, користили револвере - класично оружје нововековних атентата – за ту сврху купљене у Аустрији.

Мотиви атентатора до данас нису расветљени, а за савременике је посебно скандалозна била чињеница да су у атентату учествовали поједини високи чиновници.

После овог чина, раније буне и завере сељака смениле су покушаји убистава које су вршили припадници грађанства.

Краљ Милан је био мета неколико покушаја атентата. Он је и први је српски владар ког је покушала да убије једна жена – Илка Марковић.

Покушавали су да га убију у цркви, на улици, у пољском нужнику...

Посебно је значајан Ивандањски атенатат на тада већ бившег краља Милана, 1899. године. Неуспех атентатора симболизовао је последњи тријумф Обреновића и најаву трагичног краја краља Александра и целе династије.

У таквој атмосфери и у том духу поникла је *Млада Босна*.

Однос Аустроугарске према Србима и осталим Јужним Словенима био је лош, а на почетку 20. века постао је неподношљив

ОКУПАТОР

Пошто ју је, уз сагласност Великих сила, окупирала 1878, Аустроугарска је бесправно укључила Босну и Херцеговину у свој састав октобра 1908. године.

После више од столећа непрекидних пораза, Хабсбуршка монархија се, средином 19. века, суочила са потпуним колапсом.

Револуције у Угарској и Бечу замало нису довеле до распада државе.

Цара су у Беч из Инсбрука једва вратиле верне армије из хабсбуршких земаља у Италији.

Царске трупе и одане војске Срба и Хрвата нису успеле да угуше револуцију у Угарској.

Јединство монархије спасила је интеревенција руске империјалне војске, под командом војводе Паскјевича.

Четири године касније, уследио је Кримски рат, највећи у 19. веку.

Хабсбурзи нису смели да стану уз Русију, плашећи се рата на својим западним границама, али су, својом неутралношћу, само одложиле кризу и изгубиле источну савезницу.

Десетак година касније, кримски саборци, Пијемонт и Француска, поразили су Аустрију у рату и отели јој богате италијанске покрајине.

Царство је тада морало да напусти Бахов апсолутизам.

Непуну деценију касније, 1866, пруска војска је код Садове победила аустријску армију.

Царство је поново ушло у кризу.

Успостављена је Двојна монархија. Аустроугарска.

Током наредних педесет и једну годину, до пропасти 1918. године, Аустроугарска је била уређена као унија две монархије – Аустријског царства и Краљевине Угарске. Јединство царства било је оличено у владару – хабсбуршком цару и краљу, војсци којом је командовао и зајед-

ничким министарствима у ресорима спољних послова, војске, финансија.

Царство је крајем 19. века пролазило бројне кризе у односима два најбројнија народа, бројних мањина, те религијске, класне и социјалне сукобе.

Сваких десет година Беч је морао да са мађарском аристократијом поново преговара о Погодби из 1867. године.

Однос Аустроугарске према Србима и осталим Јужним Словенима био је лош, а на прелазу у 20. век постао је неподношљив.

У Босни и Херцеговини је, током двадесет година, наметана нова босанска нација и измишљени босански језик.

Либерална удружења су прогоњена. Православна црква сузбијана, епископи свргавани и гоњени.

У српским крајевима Срема, Баната, Бачке и Барање, посебна круновина – Војводина Србија - укинута је после десетак година постојања.

Војводина Србија није имала аутономију, њом је управљано из Беча, а српски народ је имао само извесна просветна и културна права.

Притисци за мађаризацију и укидање старих религијских и просветних права јачала су током прве деценије 20. века.

Аустроугарска је, поред анексије Босне и Херцеговине, настојала да политички и економски подјарми Србију.

Припреме за поход на Балкан

Одмах пошто је окупирала Босну и Херцеговину, Двојна монархија наметнула је Србији политичку и економску зависност. Тајном конвенцијом из 1881, Србија је, пре-

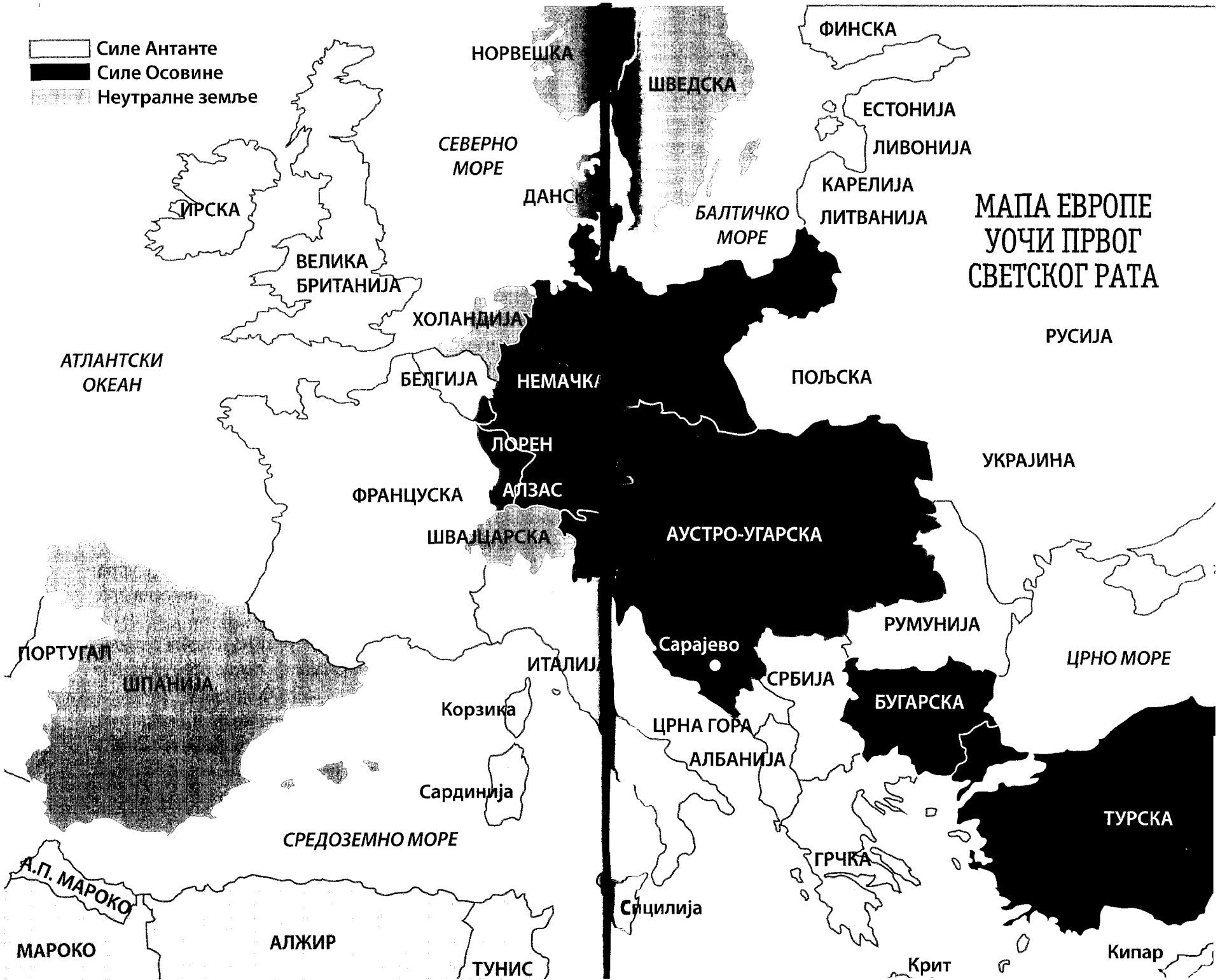
Силе Антанте
Силе Осовине
Неутралне земље
МАПА ЕВРОПЕ
УОЧИ ПРВОГ
СВЕТСКОГ РАТА
НОРВЕШКА
ШВЕДСКА
ФИНСКА
ЕСТОНИЈА
ЛИВОНИЈА
КАРЕЛИЈА
ЛИТВАНИЈА
СЕВЕРНО МОРЕ
БАЛТИЧКО МОРЕ
ИРСКА
ВЕЛИКА БРИТАНИЈА
ХОЛАНДИЈА
БЕЛГИЈА
НЕМАЧКА
ПОЉСКА
РУСИЈА
АТЛАНТСКИ ОКЕАН
ЛОРЕН
АЛЗАС
ФРАНЦУСКА
ШВАЈЦАРСКА
АУСТРО-УГАРСКА
УКРАЈИНА
РУМУНИЈА
ЦРНО МОРЕ
ПОРТУГАЛ
ШПАНИЈА
ИТАЛИЈА
Сарајево
СРБИЈА
БУГАРСКА
Корзика
ЦРНА ГОРА
АЛБАНИЈА
ТУРСКА
Сардинија
СРЕДОЗЕМНО МОРЕ
ГРЧКА
А.П. МАРОКО
МАРОКО
АЛЖИР
Сицилија
ТУНИС
Крит
Кипар

ма речима њеног ондашњег председника владе, постала „европски Тунис".

Јер Тунис је, некако у то време, постао француска колонија.

Српски краљ Милан је постао аустроугарски привржeник, али царство није много бринуло о стабилности и напретку његовог режима. У наредним деценијама, уски политички интереси и економски рачуни Угарске, много пута су довели до затварања аустроугарских тржишта за извоз најважнијег српског ресурса – стоке.

Почетком 20. века аустријска политика се радикализовала. На сцену су ступили хришћански социјалисти, религијски фанатици, социјални реформатори, расисти и антисемити.

Истовремено, у Угарској је силно ојачала индипендистичка опозиција.

Суочена са наслеђем пораза, политичком кризом, старошћу цара Франца Јозефа (који се већ више од пола века налазио на престолу), утакмицом међу великим силама и споровима својих народа, Аустругарска је почетком новог столећа пошла у поход на Балкан.

Нова генерација владара, политичара и војника желела је да учествује у надметању великих сила и да прошири старо и оронуло царство. Болним рефомама претпоставили су тријумфални рат, уверени да ће последице победе обесмислити потребу за променама.

Акције Беча око реформи у Македонији, наметање пројекта санџачке железничке пруге и слање флоте у Солун, показали су, почетком 20. века, његове агресивне намере.

Аустроугарска није била у стању да изађе у сусрет све већим и модернијим тежњама Србије и уведе је у своју политичку и привредну сферу.

Нови сукоб међу великим силама, увођење парламентаризма и слободоумног устава у Србији, и неспособност да економски интегрише Београд, подстицали су њену нестабилност и експанзионизам.

Неспремна да помогне модернизацију Србије кредитима, Аустроугарска није одобравала долазак капитала других држава.

Противила се царинској унији Србије и Бугарске.

Током шест година, од 1905. до 1911, империја је затворила своје границе за српски извоз. Пошто је велика већина српског извоза ишла у Аустроугарску или преко њене територије, у Бечу су очекивали да ће се Србија ускоро покорити и жртвовати своју самосталност.

То се, међутим, није догодило.

Српска привреда је за време трајања „Царинског рата" убрзано трансформисана, подигнута је прерађивачка индустрија како би био омогућен извоз у удаљеније земље.

Широм Средоземља оснивана су многобројна српска трговинска представништва.

Поред Аустроугарске, Немачка и Велика Британија постале су важни трговински партнери Србије.

Једне од година „Царинског рата" само преко британске Малте извезено је седамдесет пет пута више српских производа него што је извожено у Велику Британију током неке од ранијих година.

Коначно је Аустроугарска отворила своје границе. Србија је победила, ослободила се привредне зависности од суседне империје, узела велике кредите за наоружавање своје војске у Француској, а у српској државној каси нашло се педесет милиона златних франака вишка.

Аустроугарска је анексијом Босне и Херцеговине прекршила Берлински уговор из 1878. и потврдила коначан

Цар и краљ Франц Јозеф

раскид споразума о немењању фактичког стања на Балкану, који је раније имала са Русијом.

До 1908. постало је белодано да аустроугарска политика у Босни и Херцеговини није била успешна.

Дводеценијски поглавар покрајине Бењамин Калај морао је, сузбијајући српски идентитет великог дела народа, чак да забрани и *Историју Србије*, коју је некада сâм био написао.

У таквој Аустроугарској је, готово две деценије, на престо чекао Франц Фердинанд, синовац цара Франца Јозефа, који је, 1914. године, на престолу био већ 66 година.

Клица младобосанског духа није никла у Босни, него у Херцеговини. Епицентар нове побуне била је Мостарска гимназија, у којој се сакупила интелектуална елита

МЛАДА ХЕРЦЕГОВИНА

Аустроугарска власт у Босни и Херцеговини била је насилна, недемократска, асимилаторска и колонијална.

Босна и Херцеговина била је Бечу компензација за поразе и губитке у Италији и немачким земљама, надокнада за чињеницу да стара Хабсбуршка монархија није имала ни прекоморско колонијално царство.

Владајући новоприпојеним покрајинама уз помоћ војске и полиције, она се ослањала на малобројније локалне католике.

Настојећи да против воље Срба и муслимана створе нову „босанску нацију", аустроугарски колонизатори гушили су српске установе, прогонили православну цркву, чије су епископе све одреда сврглi, а неке и интернирали.

Истовремено су радили на афирмацији исламске заједнице, како би довели у сукоб припаднике различитих вероисповести.

Утицај аустроугарских власти на модернизацију Босне и Херцеговине био је површан.

У Сарајеву је, осамдесетих година 19. века, заиста почео да вози први трамвај на Балкану.

Ипак, однос Аустроугарске према просвети, политичким слободама, еманципацији локалног становништва и индустријализацији био је дубоко колонизаторски.

Срби и муслимани, који су представљали три четвртине становништва БиХ, нису чинили више од 8 одсто чиновника покрајинске администрације.

Националне организације су прогоњене, а у земљи је постојало само пет гимназија.

Све ђачке организације, осим једне, католичке, биле су забрањене под претњом избацивања ученика из школе.

Већина становника Босне и Херцеговине били су зависни сељаци.

У 20. веку трајала је борба ових кметова, који су великом већином били православци, за укидање, или бар умањивање, феудалних дажбина.

У таквој атмосфери, група омладинаца, повезана са сличним групама у Далмацији, Загребу и Љубљани, почела је да размишља о револуционарној борби.

Млада Босна

У врема када Гаврило Принцип тихо ступа међу младобосанце, овај покрет је већ у замаху.

По херцеговачким и босанским градовима постоје бројне ћачке организације, које агитују против окупатора и за уједињење Јужних Словена са матицом и пијемонтом - Краљевином Србијом.

Али, организација под именом *Млада Босна*, заправо, није постојала.

То је термин који, заснован на аналогији са *Младом Италијом* и *Младом Немачком*, обједињује бројне групе које су се, у исто време, бориле за исти циљ.

Име *Млада Босна* установили су публицисти и књижевници који су припадали том, у много међусобно више или мање координисаних или некоординисаних организација – здруженом духу.

Један од тих књижевника и публициста био је Иво Андрић, човек који је, како је сам истицао, дело засновао на успостављању аналогија.

Има, дакле, основа за претпоставку како је овом имену у значајној мери кумовао управо он.

Или, можда, није.

Можда је та величанствена аналогија којој је сведо-

чио, била клица из које су никле све остале, које су одредиле његов живот и његово дело.

Клица из Херцеговине

А клица младобосанског духа – у томе се већина упућених слаже – није никла у Босни, него у Херцеговини.

У којој је пукла *Невесињска пушка*, означивши почетак босанскохерцеговачког устанка против Турака, 1875. године.

Који је предводио будући српски краљ Петар Први Карађорђевић, познат и као Петар Ослободилац. Кога је народ, из милоште, звао Чика Пера.

А који се, у време устанка, из разлога конспирације, одазивао на име Петар Мркоњић.

У том устанку су, као што рекосмо, учествовали Гаврилови – деда, отац и стриц.

Намере устаника да се уједине са Србијом осујетили су Хабзбурзи, 1878. умаршировавши у Босну, којој је било суђено да једне окупаторе замени другим.

Потомци пионира *Невесињске пушке* били су, тако, предодређени да наставе тамо где су њихови преци стали.

Да се побуне против новог насилника.

Епицентар нове побуне била је Мостарска гимназија, у којој се сакупила млада херцеговачка интелектуална елита.

Димитрије Митриновић, Богдан Жерајић, Владимир Гаћиновић, Перо Слијепчевић, Љубо Мијатовић, Шпиро Солдо…

А за њима: Драго Перовић, Јован Старовић, Васиљ и Милан Поповић, Љубо Мићевић, Гојко Круљ...

Авангардни део ове дружине представљао је Димитрије Митриновић, човек који је духом далеко превазилазио време у ком је живео.

И то не само у ужем смислу раздобља којем припада његова биографија.

Него - целу епоху.

Несуђени атентатор Жерајић

Борбени део мостарског друштва симболизује Богдан Жерајић, који ће у историји остати упамћен као несуђени атентатор на поглавара Босне генерала Варешанина и Принципов узор.

Лично сам се са именом, тачније презименом овог храброг човека први пут сусрео као дечак, у Принциповој песми:

Тромо се време вуче
И ничеї нової нема,
Данас све ко јуче
Сутра се исто сирема.

И место да смо у рату
Док бојне трубе јече,
Ево нас у казамату
На нама ланци звече.

Сваки дан исти живот
Поїажен, зїњечњен и стрт.
Ја нијесам идиот –
Па то је за мене смрт.

Ал' право је реко
Пре Жерајић, соко сиви.
Ко хоће да живи, нек мре,
Ко хоће да мре, нек живи.

Приликом прве и једине посете цара Франца Јозефа Босни и Херцеговини, маја 1910. године, Жерајић је, заправо, планирао да на њега изврши атентат.

Према налазима касних истрага, посебно оне вођене четири године касније против Принципа и другова, несуђени атентатор је дошао надомак старог цара, али се обесхрабрио или, чак, сажалио због његових година.

Свега месец дана касније, Жерајић је покушао атентат на поменутог генерала.

Испалио је, чак, пет хитаца на кола у којима се налазио поглавар, али га није ни окрзнуо.

Одмах потом, себи је одузео живот.

Иако су Жерајићеве везе у земљи и иностранству биле прилично разгранате, истрага је убрзо затворена, уз закључак да је реч о анархисти.

Жерајићев атентат био је и одговор на активирање Сабора Босне и Херцеговине, формалне, недемократске и престареле парламентарне установе, којом је Аустроугарска покушавала да ублажи последице своје лоше владавине у новоприпојеним земљама.

Треба рећи да је, почетком друге деценије 20. века, сукоб међу народима Босне и Херцеговине, управо из ових разлога, био на историјском минимуму.

Вође српског и муслиманског националног покрета у Босни и Херцеговини сагласили су се, 1907, у Босанском Шамцу око борбе за просветну аутономију.

Тада су се споразумели и да је заједнички језик српски, а писмо ћирилица.

У Хрватској и Далмацији, најмоћнија политичка струја, иначе немоћног сабора, била је хрватско-српска коалиција.

Деловање Аустроугарске и притисци на Србију били су последица и тог приближавања јужнословенских наро-

да, које је кулиминирало у организацији различитих масовних састанака на југословенском нивоу, као и стварањем Балканског савеза, 1912. године.

Само са борцима

Спону између Митриновићеве метафизике и Жерајићеве акције представља Владимир Гаћиновић, интелектуалац склон револуционарном деловању и касније пријатељ руских револуционара.

У Швајцарској ће се, чак, сретати и са Троцким, а, према неким изворима, упознаће и Лењина.

Августин Тин Ујевић, велики хрватски песник близак младобосанцима, у тексту „Уз споменицу Владимира Гаћиновића", о њему каже: „...Он није ишао са пјесницима ни са умјетницима, но само са борцима... Он је увијек мислио на апостолат... Погледом је стријељао далеко из очију које су кријесиле као живи огањ, али, када му се човјек приближио, видио је у томе погледу толико доброте и кротости да је напокон открио: у томе се Херцеговцу сакрива права славенска душа."

Када је његов пријатељ и следбеник Жерајић страдао као атентатор, Гаћиновић је написао књигу *Смрт једног хероја*, којом је овековечио ову жртву.

Три фактора

Поред вековне потребе најбољих представника једног народа, којима је *ропство тешко*, а *слобода мила*, како је певао Исовић, да с врата скину туђински јарам, и поред опште атмосфере у Европи која је погодовала побуни, за развој *Младе Босне* пресудна су три фактора.

За два је заслужна или „заслужна" Аустроугарска.

Један је увођење, за тадашње узусе, савременог школства, које је допринело формирању самосвесне омладине.

Али, у величању аустроугарске „просветитељске" улоге не треба бити неумерен, као што данашњи српски „интелектуалци", па чак и неки истински интелектуалци, знају да буду.

Вероватно најбољи одговор на та будућа величања дао је сам Гаврило Принцип, позивајући се на поменуту чињеницу да је у целом протекторату радило само пет гимназија и истичући како је тај број, у односу на број гимназија у Србији - незнатан.

Други фактор представља бесправна анексија Босне и Херцеговине, 1908. године, којом је Хабсбуршка монархија покушала да привремени, Берлинским конгресом верификован акт насиља, претвори у трајно стање - и која је омладину учинила спремном на жестоке акције отпора.

Трећи фактор представљају велике српске победе у два балканска рата, 1912. и 1913. године.

Али, кренимо редом.

Круни наклоњена социјалдемократија

Управо анексиона криза је варницу херцеговачког отпора раширила по целој Босни и Херцеговини.

И управо она је аустроугарској просветитељској „мисији" дала неочекиван смисао.

У свим градским центрима настају ђачка друштва по узору на оно из мостарске гимназије.

Прича почиње са књижевношћу.

Друштва имају библиотеке, испуњене националном, али и револуционарном литературом.

Група сарајевских гимназијалаца 1912. године

Читају се Чернишевски, Бакуњин, Херцен, Достојевски, Крапоткин, Горки, Арцибашев, Андрејев, Степњак...

Једном недељно одржавају се предавања, у почетку књижевна, да би се, касније, прешло на политичке теме.

Говори се о Карађорђевом устанку, о васкрсу Србије, о Његошу, Штросмајеру, Мациниј у...

Већина омладинаца потиче из сиромашнијих слојева. То су претежно деца сељака, понеки свештенички и учитељски, или пролетерски потомак.

За разлику од својих очева, који су се одушевљавали кочићевским отпором аустроугарском насиљу, али нису видели другог решења до дуге и мукотрпне борбе за побољшање свог положаја под окупаторским јармом, млади лавови су хтели све и одмах, не питајући за цену.

Идеје које су у оптицају су разнородне, често леве и револуционарне.

Сам Принцип ће, после атентата, наглашавати да није пуцао само у националног поробљивача, него и у представника империјализма.

Па, ипак, младобосанци, у већини, нису били марксисти, нити је социјалистичка револуција била њихова идеја.

Борба против доминације моћника сваке врсте – да.

Солидарност са свим слободарским покретима у свету – свакако.

Тежња за превазилажењем подела међу јужнословенским народима које су их учиниле лаким пленом за завојеваче и које су завојевачи, природно, као што то чине и данас, подстицали како би тим народима што лакше манипулисали – изнад свега.

Али, комунизам – не.

Ако би се покушала дефинисати доминантна идеолошка позиција младобосанаца, то би била национално свесна, српској круни наклоњена социјалдемократија.

Млади Србохрвати

Убрзо после Анексије, у Загребу је вођен „велеиздајнички процес" над педесет и четири Србина, што није изазвало узбуну само међу Србима него и међу слободоумним и национално свесним Словенцима, Хрватима и муслиманима.

Ђачке организације добијају изразито политички карактер.

На универзитетима, по градовима у којима живе и студирају Јужни Словени, српска, хрватска и словеначка интелектуална омладина пропагира идеју јужнословенског јединства.

Формирају се српске и хрватске напредне организације, које, баш као и организације босанских ђака, крећу са пропагандом на културном плану, да би, постепено, прешли на идеју политичког јединства у оквиру заједничке државе.

Жерајићев покушај атентата на Варешанина 1910. године, представља нови значајан подстицај политичкој радикализацији младе јужнословенске интелектуалне елите.

Поред српских и хрватских ђачких организација које се стварају у Босни, и које у саставу имају и одређен број муслимана, од дела српске и хрватске напредне омладине, око 1911. године, настаје заједничка организација, позната као *Српско-хрватска напредна омладина*, чији је први председник био Иво Андрић, а којој је припадао и Гаврило Принцип.

Значка ове организације је у бојама које комбинују српску и хрватску тробојку - црвено, плаво, бело, црвено, или обратно.

Они који су остали у чистим, српским и хрватским удружењима, подсмешљиво их називају *камелеонима.*

Добронамерни професори и родитељи на ђачке организације гледају са благонаклоношћу, али и са страхом.

Злонамерни професори и власт су огорчени.

Окупаторска репресија је све окрутнија.

Под притиском, али и вођени срцем које их је вукло ка матици, многи ђаци, међу њима и Гаврило Принцип, тајно прелазе границу Аустроугарске и Србије и настављају школовање у Београду.

Одлазак у Београд, као на ходочашће, и чежња за Београдом као уточиштем и заклоном од туђинских репресалија, није, међутим, само српска, па ни само босанска пракса.

Већ цитирани хрватски великан Тин Ујевић, вечити љубавник српског главног града, још пре избијања Балканских ратова, у *Ријечком новом листу* упућује апел хрватској омладини, са јасном поруком садржаном у наслову „На Београдски универзитет":

„Тко хоће да одахне, нека дође у Београд. Тко хоће да види како моралне снаге поуздања и пожртвованости подижу народ да се не боји ни душманских топова ни насилничких бајонета, нека дође овамо. Наши људи у монархији не слуте колико је наша Србија наша, како је Србија сто пута нећу рећи српскија него баш хрватскија од саме Хрватске, и они то морају да дознају, да чују и да виде. Зато је нужно да дођу овамо; зато је нарочито нужно да омладина хрватска дође на Београдски универзитет, који није само једна добра школа науке него, шта више, школа слободе... И у Београду смо ми код куће како год и у Загребу, и Србија је наша домовина како год и Хрватска, и ту, у Београду, треба да се нађе наша омладина. Један крај земље, који је наш и који је слободан: то је идеал, а тај је крај земље Србија, наша Србија, слободна Србија..."

Мајка Србија

Српске победе у Балканским ратовима наишле су на фанатично одушевљење свих јужнословенском јединству наклоњених људи и организација, и вишеструко увећала број оних који у Београду виде светионик.

Срба - природно и очекивано.

Али, и хрватска напредна омладина кличе српској војсци.

Поводом процеса против Луке Јукића, напредног Хрвата, који је, 1912, покушао атентат на бана Славка Цукаја, и коме је суђено док је Србија водила велику битку за ослобођење Балкана, хрватски песник Антун Густав Матош, у омладинском часопису *Зора*, пише:

„Док се наше племе од Црног до Јадранског мора, од Ситнице до Дунава, од Балкана и Шар-планине диже на оружје, док пјесник *Балканске царице* (краљ Никола црногорски) раздире мрежу европске дипломације и провађује до Скадра у нади да „види Призрен" и да се у светим Дечанима нађе с унуком Карађорђа, највиши хрватски суд осуђује на вјешала посљедњу одбрану хрватског права, Стол седморице меће срамотни конопац око врата Јукићу... Судише, осудише, измучише и премлатише га и они то, ту срамоту, ту ћушку закону, праву и људском достојанству... назваше парницом! Кукавице, који прогласише велеиздајницима седам стотина тисућа православних српских честитих порезника и јуначких бранилаца ове ужасне земље, моралне пропалице и етичке наказе... те хуље, те отровне печурке са њиве Куенове пењу на вјешала танка човјека који је своју жртву промашио..."

У Босни, стари муслимани, аге и бегови, не могу да дођу себи од чуђења, огорчења и снебивања - њихови образовани синови и унуци отворено навијају за *влашку* армију, која је са Балкана готово потерала турску мађеху.

Павле Бастајић

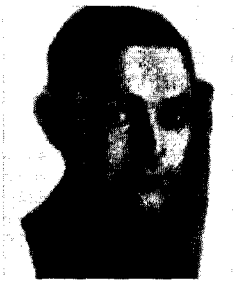

Владета Билбија

Бранко Заїорац

Никола Франковић

Драїан Калембер

Давид Барух

Драїутин Блажевић

Ибро Фазлиновић

Ђулаїа Буковац

Док Андрићеви и Принципови српскохрватски *камелеони*, који пре Балканских ратова у својој организацији нису имали више од десетак чланова, добијају на масовности и значају.

Српскохрватско јединство, дакле, у оној мери у којој га је било и у оној мери у којој је било искрено – а било га је и било је искрено код најбољих јужнословенских синова – било је неодвојиво од српства.

Иво Крањчевић

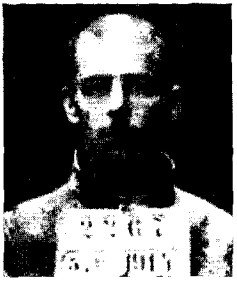

Лазар Ђукић

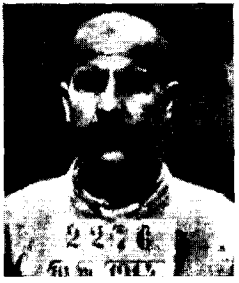

Цвијан Стјепановић

Јован Живановић

Милан Стојановић

Драгутин Мрас

Мустафа Голубић

Јово Шмитран

Бора Јефтић

И зато данас тако тужно и бедно звуче целомудрене опаске свесних и несвесних поклоника култа босанског аустроугарског протектора Бењамина Калаја, који себе називају „мултикултуралцима", и који скрећу пажњу да Гаврило Принцип није био Србин, него Југословен.

Београд постао привлачно место за српске ђаке, који су из БиХ бежали у потрази за слободом, образовањем и послом

БЕЛИ ГРАД

Београд је, уочи Првог светског рата, био престоница Краљевине Србије и највећи српски град.

За двадесет претходних година број његових становника се удвостручио, достигавши 111.000.

Био је то велики град у балканским размерама, са двадесет година дугом традицијом јавног превоза, изграђеним водоводом и првом канализацијом конструисаном по „енглеском систему".

Београд је седиште Велике школе, која непрекидно ради од почетка четрдесетих година 19. столећа, све до 1905, када прераста у Београдски универзитет.

У Београду је, почетком осамдесетих година деветнаестог века, почело увођење струје.

Трамваји на струју су почели са радом почетком 20. века.

Поред универзитета, Београд има позоришну традицију.

Данашња зграда Народног позоришта довршена је 1868. године.

Од средине 19. века у Београду раде Народна библиотека и Народни музеј.

Београд је, 1914. године, био главни град демократске Краљевине Србије.

Привлачи целокупну српску нацију, која већином живи изван граница слободне националне државе.

Београд је први пут постао политички центар самосталне државе 1841, када је у њега, из Крагујевца, премештена престоница Кнежевине Србије.

Развој Београда био је дуготрајан и мукотрпан.

У граду су постојале две власти – српска и османска. Два система – феудализам и капитализам.

Град до шанца – данашња Париска улица - био је под влашћу османске војске и полиције, даље се налазио под заштитом српске аутономије.

Некада је граница ишла још јужније – чувена Стамбол капија налазила се поред данашње зграде Народног позоришта. Развој града, који је, до 1867, остао функционално подељен – био је јако тежак.

Притом је град имао и још једну, мање јасну – културну границу. Она је ишла осом данашње Кнез Михаилове улице.

Ка западу се простирала српска варош, настала око села Сава-мала, а на истоку је, у осамнаестом веку, настала немачка варош, на коју се, према Дунаву, наслањао кварт у ком су у великом броју живели Јевреји.

Обједињавање Београда било је споро и болно.

Динамичан урбани развој постао је могућ и догодио се тек после стицања независности 1878. године, посебно осамдесетих година 19. и десетих година 20. века.

Када је, коначно, започео са ужурбаним развојем, Београд је постао јако привлачан, и то не само Србима из суседних царстава, већ и многобројним странцима.

Био је то нови град једне нове државе.

Ту државу и народ многи су у Европи, из разних разлога, потцењивали и презирали, али су многи уз њих везивали висока очекивања.

Већину становника западних крајева Краљевине Србије чинили су Срби досељени из Херцеговине, Босне и Црне Горе.

Београд је био привлачно место за српске ђаке који су из Босне и Херцеговине бежали у потрази за слободом, образовањем и послом.

Слободна и демократска Србија је у развоју политичких установа, слобода, привреде, просвете и културе, предњачила у односу на Босну и Херцеговину

Ипак, муке које је Београд трпео до пуног ослобођења, 1867. године, наставиле су се и у деценијама независности.

Само се променио тлачитељ.

Током тридесет и шест мирнодопских година, више од две деценије је Аустроугарска санкционисала или блокирала Србију.

Први школован српски инспектор Таса Миленковић писао је у свом дневнику о сталним аустроугарским провокацијама, деловању војски плаћених агената, лажним вестима о сточним заразама као изговору за затварање границе и привредно потчињавање Србије, као и бизарном обичају аустроугарских власти да сваке године хиљаде криминалаца, који нису имали српско држављанство, силом протерају у Србију.

До 1918. године Београд је остао симбол аустроугарске моћи над Србијом и лошег положаја српске државе.

Небо над српском престоницом, под којим су, десетак хоризоната на север и запад, живели већином Срби, било је подељено границом.

Нису само реке биле границе града.

Читава српска метропола била је гранична зона, под претњом, а после 1914, на удару аустроугарских хаубица и артиљерије са речних монитора.

Приватни ђаци

Сведочанства која постоје о Принциповим београдским годинама, нуде слику оскудног, али, понекад, и веселог ђачког живота.

Ни сиромаштво, ни свест о патњама земљака који, код куће, трпе окупаторски терор, ни опасни политички планови, ни Дамоклов мач који ти планови надвијају над главама претежно малолетних револуционара – не могу да угуше оптимизам који даје младост.

Као што одлазак на школовање у Србију није био мо-

тивисан само бегом од репресије која је над младим бунтовницима вршена, између осталог и у оквиру аустроугарског образовног система, него и жељом да се у матици удахне жељени дах слободе, тако и њихови београдски дани нису испуњени само учењем, борбом за преживљавање и сневањем херојских дела.

Босански ђаци у Београду, већином, немају редовно школовање, него испите спремају приватно, да би, на крају школске године, полагали разред.

То што у финансијском, и не само у финансијском, смислу представља отежавајућу околност, има и своје предности.

Чињеница да не похађају наставу и да су далеко од куће и родитељског надзора, овим дечацима пружа могућност да као студенти, и то студенти неког изразито либералног факултета, својим временом суверено располажу.

И – што је у контексту онога што ће ускоро учинити најхрабрији међу њима посебно значајно – да готово у потпуности робују и господаре својим обавезама, па тако сазру много пре него што би био случај да су остали близу родитељског огњишта.

С друге стране, чињеница да се не школују редовно и немају прилику да се зближе са домаћим вршњацима, чини их оданијим завичају и наумима које та оданост са собом носи.

Златна моруна

Принцип и његови другови живе по изнајмљеним собама, у којима и уче.

С времена на време мењају адресе, али је смештај, увек, једнако скроман: војнички кревет, сточић, ормарић, столица...

Кафана „Златна моруна" некада (горе) и данас

Када не уче, друже се и упознају град који су заволели много пре него што су ногом крочили на његово тле.

Усхићени су када чују весео и гласан разговор на београдским улицама, где срећу људе уздигнутих глава, другачије од оних које памте из завичаја – земљака погнутих од брига и од страха.

Усхићени су призорима на које наилазе у кафанама – за столовима заједно седе људи у униформама, господским оделима и народним ношњама – управо као у њиховим визијама општенародног братства.

А све то готово на пушкомет далеко од граница мрске царевине, која се, преко Саве и Дунава, шири на туђим равницама, затварајући им хоризонт, као мора и претња, и вабећи их својом панонском ширином, као борбени поклич и изазов.

Дневну политику не прате, не занима их ко је тренутно на власти.

Уместо политичарима, диве се ратним херојима.

Уместо Саборне цркве, радије посећују цркву Ружицу на Калемегдану, где имају прилику да сретну вољеног краља Петра Карађорђевића, који у једној личности уједињује Петра Мркоњића, устаничког вођу њихових очева, и владара Србије - реалност у коју су стигли и реалност њиховог сна.

Гутају књигу *О слободи* Џона Стјуарта Мила, у краљевом преводу на српски језик.

Да ли ту књигу толико воле зато што ју је превео вољени Чика Пера, или је чињеница да је управо он превео њихово омиљено дело, поштовање и љубав које гаје према хероју устанка против Турака чини још већом, тешко је утврдити. А извесно је да поуздан одговор на то питање, када би им га било могуће поставити, ни сами не би могли дати.

С поштовањем се клањају Јовану Скерлићу, књижевном барду ком се диве и са којим деле национални занос.

Читају савремене српске песнике – Ракића, Бојића, Пандуровића, Ускоковића, Диса...

Неке од њихових песама не разумеју на најбољи начин, баш као што их не разуме ни Скерлић...

Посећују гусларске вечери.

У оскудици им помажу ситуирани земљаци, у чијим кућама и ресторанима, повремено, бесплатно ручавају.

Када се хране о свом трошку, иду код Аце Чокалије у Сремској улици, где је јефтино.

Када су у већој оскудици, оброци су им засновани на киселом млеку и хлебу. Када је ситуација нешто боља – ту је и посан пасуљ.

Пасуљ са шницлом је, већ, права гозба.

Као што је одувек чинила и чини већина студената и ђака, спремни су да одвоје од уста како би преостала нека пара за седење у кафани.

Поред *Златне Моруне* на Зеленом венцу, која ће као сакупљалиште младобосанаца остати чувена, састају се и у *Жировном венцу*", смештеном недалеко од *Моруне*, уз брдо.

Ипак, већи део времена проводе у *Златној Моруни*, где могу да седе и онда када немају ни за јефтину кафу.

Конобар Никола, уз благослов газда Влајка, никада не инсистира на поруџбини, пуштајући их да, са кафом или без кафе, седе колико им је воља.

Али, слободу уживају само у првој, већој сали ове кафане.

Друга, мања, резервисана је за старије, студенте и ветеране доказане у борби.

Када старији одлуче да се с њима друже, и они прелазе у већу салу.

Када неће, седе у мањој, где млађима, по неписаном правилу, приступ није дозвољен.

У мањој сали су редовни гости земљаци Принципа и његових другара. Најчешћи су Мостарац Ристо Милићевић, учесник минулих балканских и скорог Првог светског рата, у ком ће положити живот, а са којим су делили стан, и Сточанин Мустафа Голубић, црнорукаш, касније чувени и контроверзни обавештајац, наводно генерал совјетског НКВД-а.

Уместо са безбрижним вршњацима, са којима би се, вероватно, зближили да су редовно похађали школу, преко старијих земљака који су пре њих ушли у борбене воде, младобосанци, тако, успостављају везу са прекаљеним борцима, српским комитама.

Они су њихово друштво.

Српска караула

Сам Принцип у Београд је стигао хиљаду деветсто дванаесте.

По неким сведочанствима, лош однос професора и управе сарајевске гимназије према њему, као декларисаном противнику Аустроугарске, након демонстрација у којима је учествовао у првим редовима, додатно се погоршао.

То је, да се претпоставити, допринело да се, без договора са породицом, отисне према матици.

Детаљи његовог путовања у Србију, које је, с обзиром на околности – а једну од њих представља чињеница да је малолетан – подразумевало илегалан прелазак границе - нису познати.

У недостатку извора, као ваљана замена нуде се успомене Ратка Парежанина, Принциповог млађег саборца, који је и младобосанцима приступио и у Београд сти-

Трифко Грабеж (лево) и Гаврило Принцип (десно) са пријатељем на Калемегдану у Београду

гао после свог старијег пријатеља, а чија књига *Принцип у Београду* представља драгоцен извор података о Гавриловим београдским данима, и не само о њима.

Овај истакнути интелектуалац, оснивач Балканског института у Београду, антикомуниста и дугогодишњи емигрант, у поменутој књизи подробно описује сопствени пут у привремену слободу.

Баш као ни Принцип, о одлуци да илегално пређе границу и школовање настави у Србији, не обавестивши родитеље, Парежанин, ђак мостарске гимназије, креће стопама свог, годину дана старијег, друга Предрага, млађег брата Димитрија Митриновића.

Следећи Предрагова упутства, његовим трагом креће у авантуру, преко Сарајева и Вишеграда стигавши до Рудог, где се јавља локалном обућару, Србину, који ђацима несебично помаже у бегу *на ону страну*.

Са обућарем, који га прати, стиже до обала реке Лим, коју, три стотине метара узводно, прелази у зору, обучен и обувен, са кабаницом и капом на глави, док му се иза леђа пролама лајање паса аустроугарских жандара.

Мокар до паса, стиже на другу обалу. Љуби земљу. И креће према српској караули, смештеној на узвишењу изнад реке.

Гостопримство граничара, Шумадинаца, учесника Балканских ратова, који му нуде преобуку , јело и успомене на славно војевање, захваљујући ком је освећено *Косово* – доживљава као да је стигао у бајку.

После три дана дружења са јунацима из своје маште, који једноставношћу препричавања ратничких доживљаје херцеговачког гимназијалца додатно одушевљавају, Парежанин креће за Прибој.

На том путу га, међутим, чека још километар опасне аустроугарске територије.

Косовски осветници у униформама цариника чине да

ту, последњу стазу трња која је преостала на путу до звезда Пијемонта – пређе без значајнијег ризика и без већег страха: заједно са два нова пријатеља, и сам у царинички шињелу, он у Прибој стиже на коњу, као део редовне пограничне патроле

Прекодринска браћа

Годину дана раније, Гаврило Принцип је, истина, могао заноћити у Рудом, код оног истог обућара.

Али, следећег јутра, Лим, на истом месту, није имао ништа прећи.

Јер оне Шумадинце, тамо, затећи није могао.

Тамо су тада, уместо српских, још увек биле турске страже.

А да је неким чудом, на неком другом месту, управо њих и затекао, сигурно му нису могли причати успомене из Балканских ратова, који се тада још нису били догодили.

Извесно је, међутим, да је и он морао прегазити реку. Да је и он, иза леђа, чуо лавеж аустријских паса. И да су граничари, који су га дочекали, имали о чему да му зборе.

Као што је извесно да је и он, као и Ратко Прежанин, пољубивши земљу, након одушевљења сусретом са првим српским војницима које је видео у свом младом животу, на путу до Београда доживео бројна одушевљења гостопримством прекодринске браће.

Да ли су то била старија браћа оних гимназијалаца који ће, годину дана касније, у Ужицу, изљубити Ратка Парежанина, није могуће утврдити, као што није извесно да ли се Принцип у Ужицу задржавао.

Непознато је да ли је у Београд, као Парежанин, путовао возом, и у возу упознао сличне, братски настројене Србе.

Пре првих великих победа у Балканским ратовима, уверење људи које је срео „да неће још дуго времена проћи па ћемо сви скупа бити у једној нашој слободној земљи“, о ком ће се годину дана касније осведочити Парежанин, вероватно је било мање снажно.

Где год да се, међутим, у Србији задржао, и како год да је до Београда путовао, Принципов утисак о општенародној жељи за националним јединством је, несумњиво, био исти.

Несуђени добровољац

Мало је, међутим, вероватно да се Принцип, чим је стигао до првог места на слободној српској земљи са кога је послати пошту било могуће, као Парежанин, јавио породици.

А извесно је да, онда када се јавио, није наишао на једнако благонаклон одговор.

За разлику од херцеговачког свештеника Видака Парежанина, који је Раткову одлуку, па макар и са закашњењем *саопштену, благонаклоно прихватио*, Принципов отац , ког Гаврило о одласку у Београд, рекло би се с разлогом није обавестио, скроман човек посвећен свакодневној муци у којој се борио за кору хлеба, није имао разумевања за синовљеве револуционарне идеје.

Као и многи Крајишници храброст доказавши у борби - а његова битка је био устанак против Турака 1875. године – управо као и многи Крајишници, у временима када пушке не пуцају, да покаже храброст није ни покушавао, ни умео.

Земљорадњу и сточарство, које ни њему, као ни његовим прецима, на посној граховској земљи нису били довољни да прехрани породицу - пошто, за разлику од пре-

дака није имао војну, као додатну активност - допуњавао је сиротињском трговином и најамничким пословима.

Ни он, као ни Гаврилов старији брат, који је кренуо очевим стопама - нису били расположени да новцем помажу синовљеве и братовљеве револуционарне авантуре. И дуго је времена требало да прође да се са његовим београдским школовањем макар невољно сагласе.

Од несугласица са породицом, својеглавог Гаврила је, међутим, много више морала да заболи једна друга околност.

У Београду дочекавши почетак Првог балканског рата, наиме, он се, као добровољац, пријавио у војску, али је, највероватније због година – одбијен.

Тако му није преостајало друго до да се посвети књигама.

Мање онима које је захтевала школа. Јер, школске обавезе је, као и већина његових слободоумних вршњака, испуњавао без много муке, али и без нарочитог одушевљења.

А више књигама песничким и револуционарним.

Усамљенички живот посвећен револуционарним и поетским сновима, понекад напушта да би играо билијар, игру у којој је, кажу, био бриљантан, а за коју је његов старији сународник, Никола Тесла, рекао да је једна од најинтелигентнијих.

И коју је његов велики узор, Петар Петровић Његош, готово век раније, попео у црногорске гудуре.

Лепа Јелена

Осим билијара, Принцип је – иако усамљеник, баш као и Тесла – волео да игра карте.

Док о Теслином односу са женама не постоје поуздана сведочанства, па можемо само да нагађамо о његовим љубавима, Принцип је, без даљег, заљубљен...

У Јелену Јездимировић, ученицу сарајевске учитељске школе.

Сретали су се на предавањима Данила Илића, који проповеда револуцију и слободу. Поверавао јој је одушевљење Богданом Жерајићем, ком је често одлазио на гроб, као на ходочашће.

Али, његова љубав је усамљеничка, у сфери маштa и идеала, сличнија поезији него животу.

И таква ће, због кратког века који му је скројила судбина – а судбину је, опет, као мало који човек, сам себи кројио – остати до краја.

Газда Милан

Једна од бројних београдских адреса на којима је Гаврило Принцип становао јесте Цариградска број 23.

Палилула.

Преко пута тадашње кафане *Скопље*.

Ту досељава убрзо пошто је Ратко Парежанин стигао у Београд. Али, Парежанин, који је за кратко време променио три адресе, у Цариградску стиже који дан пре њега.

Једну од соба – које су као јаје јајету личиле на све скромне собе по којима су младобосанци у Београду живели – дели са својим земљаком и другом Владетом Билбијом.

Парежанинов цимер је, међутим, Трифко Грабеж, други члан будуће атентаторске групе, која ће најавити почетак Првог светског рата.

Међу боемским детаљима којима Парежанин описује „цариградске" дане, издваја се комитска песма *Планино моја, планино тужо*, од које се, када глас пусти њихов пети сустанар Ристо Милићевић тресу прозори *Златне моруне*.

Или шаљива успаванка коју на пијаци Зелени венац управо Гаврило Принцип пева Сими Миљушу, гимнази-

јалцу из Санског Моста, који ће касније постати комуниста и завршити као жртва Стаљинових чистки, а који је, избачен из стана јер није имао за кирију, спавао у једном од сандука предвиђених за складиштење пијачне робе.

Најживописнија је, ипак, епизода која, више него успаванка над Миљушевим коначиштем, баца светло на неочекивану, шеретску црту Принципове личности, али и – захваљујући минхаунзеновском карактеру другог актера, Гавриловог станодавца Милана Богдановића – овој причи даје примесу неочекиваног, магијског реализма.

У време када се прича догађа, овај феномен у теорији уметности није био познат, али га је живот, који, како се често и отрцано, али истинито, понавља *пише романе*, очигледно, упознао много пре.

Газда Милан, бивши трамвајџија и актуелни алкохоличар, Србин родом из Срба – и то, гле чуда, Срба у Хрватској - када би увече пијан стигао кући, приповеда Парежанин, у току редовне свађе са супругом, имао је обичај да нагласи како је он „генијалан човек". Па би супруга, иначе Пољакиња, док би је ђаци-станари тешили, имала обичај да приупита шта, заправо, значи „кенијална човек".

Поред тога што је био „кенијална човек" и испичутура, газда Милан је био и патолошки лажов, увек спреман да приповеда о најневероватнијим сопственим подвизима из прошлости и садашњости. А од свих станара је највише волео Принципа, који је – ето још једне особине рака, изостављене у поглављу где смо се на астролошка тумачења осврнули – ћутљив и озбиљан, био спреман да његове лагарије без подсмеха унедоглед слуша.

Када би приметио да газдина машта почиње да посустаје, Гаврило би, прича Парежанин, прекинуо ћутњу тек да добаци неку инспиративну реч, која би јој помогла да се поново размахне.

Једном приликом, разговор о песнику Рабидранату Тагореу, Принцип је искористио да газди, када се *накресан* појавио на вратима ћачке собе, саопшти како је „велики песник са великом брадом" – а брада је била симбол газда Миланове изузетности и шарма – нову књигу посветио управо њему.

Пошто је чуо да је реч о индијском песнику, газда Милан је, не трепнувши, почео причу о томе како се са поетом срео у време док је, као морнар на аустроугарском трговачком броду, посећивао његову далеку земљу, па су, том приликом, уживали у лову на тигрове на обалама Ганга и постали пријатељи.

А као доказ да поштовање није једнострано, Тагореово, него је и он, Милан, човек који држи до пријатељства, нагласио је да је своју браду, коју је том приликом погладио, пустио управо у част брадатог азијског генија.

Апис и црнорукци у планирању атентата били су пасивни. Замисао је никла међу присталицама Младе Босне

ЦРНА РУКА

После 86 година, три убиства владара, десетина буна, атентата и неколико хиљада погинулих, завршена је борба око српског престола између династија Карађорђевића и Обреновића.

То је био последњи велики династички рат у европској историји, који је, по много чему, одредио историју нововековне Србије.

У завршном чину ове дуговечне драме, о исходу нису одлучили српски владари, претенденти, чиновници, странке, ни народ.

Одлуку је донела група официра.

Српска војска је, од 1880-тих, постала стајаћа, убрзано је модернизована и професионализована. Генерације официра рођене после средине 19. века школоване су у земљи и иностранству, ступајући под заставу и напредујући у складу са заслугама, а не захваљујући пореклу или породичним богатству.

Ипак, ова војска доживела је бројне тешкоће и неуспехе током последњих деценија владавине Обреновића.

Британски војни аташе у Београду писао је уочи рата из 1912. године како се српски официрски кор може похвалити поразом у два рата (са Турцима 1876. и Бугарима 1885. године) и убиством свог краља (1903. године).

Мајски преврат

Уочи Мајског преврата, у коме су убијени краљ Александар и краљица Драга Машин, држава је постала талац породичне драме последњег владара из лозе Обреновића. Странке су завађене и подељене, устав у четири наврата мењан (једном је, чак, накратко успостављено и безуставно стање), војска је постала играчка у рукама самовољног монарха.

Од почетка 20. века група официра плела је заверу за свргавање династије.

До 1903, чак стотину официра, углавном нижих, и неколико политичара, укључило се у ову уроту. Колико је режим био непопуларан сведочи чињеница да власти, ипак, нису успеле да је разоткрију.

Током преврата брутално су убијени краљ и краљица.

Ужаснута јавност европских земаља назвала је Београд „градом смрти".

Велика Британија и Холандија прекинуле су дипломатске односе са Србијим захтевајући кажњавање завереника.

Од велике важности за нашу причу је чињеница да су завереници поубијали групу официра оданих краљу Александру Обреновићу, међу њима и генерала Димитрија Цинцар-Марковића, председника српске владе. Војска је после овога играла важну улогу у српској политици, али је била и жестоко подељена.

Капетан Апис

На челу младих завереника стајао је капетан Драгутин Димитријевић Апис.

Апис је, приликом упада у двор, задобио три ране, чиме је, у симоличном смислу, постао једина жртва међу пучистима.

Током каснијих година он је стекао велики углед и утицај у српској јавности.

Харизматичан и смео, био је тип револуционарног родољуба какви су деловали у армијама настајућих националних држава Европе деветнаестог века.

На једној страни, он је био рођени вођа, смео, пријатан, дружељубив цин, притом потпуно посвећен својој нацио-

Драгутин Димитријевић Апис

налној мисији – овај вршњак краља Александра Обреновића остао је до краја живота неожењен, окренут породици своје сестре, чији је муж Живан Живановић био либерални првак и председник Народне скупштине.

На другој страни, током наредних година, Апис је постао сива еминенција српске политике, неформални министар војни.

Изазивао је опречна осећања: савременици су га углавном или обожавали или мрзели.

Деценија после Мајског преврата била је за Димитријевића време великих и чудних промена. Поред све веће моћи коју је уживао, дуго се и тешко опорављао од рана задобијених приликом пуча, временом се много угојио, а године су му донеле ћелавост.

Уочи Првог балканског рата, неуморни официр отишао је у Метохију на преговоре са арбанашким главаром Исом Бољетинијем.

Мисија није била успешна, пошто су арбанашки бегови у каснијем рату пружили отпор наступајућој српској војсци.

Димитријевић се, међутим, ускоро разболео од малтешке грознице. Болест је једва преживео, а пропустио је и једну од најславнијих ратних победа у историји српског народа.

Следбеници су Драгутину Димитријевићу наденули надимак Апис по староегипатском божанству биковске спољашњости. Један савременик описао га је као „великог Монгола".

Уједињење или смрт

Политички сукоби су, током првих година парламентаризма, српској војсци донели велики значај.

Династија је имала невелик углед, краљ Петар је био стар и слабо утицајан. Паламентаризам се развијао споро и мучно. Странке су биле посвађане. Прилике – нестабилне.

Око завереника је окупљена група од, чак, пет хиљада присталица, послушника, каријериста, грађана различитих занимања и са великим амбицијама.

Смењивање и пензионисање старијих завереника после 1906. године, које је представљало уступак Великој Британији, донело је Апису и друговима нови значај.

Царински рат са Аустроугарском (1905-1911) и, посебно, одлука Беча да, противно међународним уговорима, анектира Босну и Херцеговину (октобра 1908), дали су Аписовим следбеницама још већу важност.

Уз подршку виших официра, као што је био генерал Радомир Путник, завереници Драгутин Димитријевић, Велимир Вемић и Дамјан Поповић, годинама су деловали као важан центар моћи у држави, војсци и националној акцији изван државних граница.

Деловање официра подстакле су прилике у Османском царству.

У Македонији је, од почетка 20. века, владало безвлашће. Предности које су аутономној Кнежевини Бугарској пружили слободно црквено и просветно деловање, учврстиле су бугарске комите, припаднике Унутрашње македонске револуционарне организације.

Од 1905, у Вардарској Македонији деловале су и српске чете. Завереници су се укључили и у рад Народне одбране, родољубивог друштва које је деловало у српским земљама Османског царства и припремало одбрану Србије и српског народа у време Анексионе кризе.

Ова криза, која је започела припајањем Босне и Херцеговине Аустроугарској, после тридесет година окупације, завршила се попуштањем Русије и Србије.

Краљевина Србија је признала анексију.

Две године касније, официри предвођени Драгутином Димитријевићем Аписом одвојили су се од Народне одбране. У тек отвореном хотелу *Москва* на Теразијама, основано је удружење *Уједињење или смрт*, које ће ускоро у јавности добити претећи назив – *Црна рука*.

Црна рука је била националистичко и револуционарно удружење чији је циљ био ослобођење и уједињење српског народа.

Официри окупљени око Аписа успоставили су организацију, која се није много разликовала од сличних тајних друштава, која су цветала у европским државама током друге половине 19. века.

Један од идеолога организације био је Љуба Јовановић Чупа, млади, енергични занесењак, новинар и националиста, који ће све до своје смрти, уочи Првог светског рата, уређивати лист *Пијемонт*.

Савременици су веровали да је управо Љуба Чупа био аутор тајанствених, по узору на масонске обреде замишљених ритуала удружења.

Знак на печату удружења указивао је на његов револуционарни карактер: пред заставом стајала је мртвачка глава, поред ње бомба, нож и отров. Малобројни чланови полагали су чудну и мистериозну заклетву.

Удружење *Уједињење или смрт*, ипак, није било терористичка организација.

Од својих почетка представљало је јавну тајну и велико оптерећење нејаког српског парламентаризма. Али, до јуна 1914, није забележен атентат који су, у мирнодопским условима, извршили његови припадници.

Идеологија организације био је крајњи национализам. За идеологе и њихове следбенике, баш као и одреда све београдске политичаре и интелектуалце тог времена, српство је било исто што и југословенство, тако да је оштрица њихове критике, на једној страни, била усмерена против царстава, под чијом су се влашћу налазиле јужнословенске земље, а на другој, против неактивних и искварених српских власти које нису деловале довољно и добро како би их ослободиле и ујединиле.

Самовољни и наоружани официри, чланови удружења, посебно након што им је самосвест због победа у балканским ратовима нагло порасла, остављали су застрашујући утисак.

Уочи Првог светског рата, у новоослобођеним областима трајао је сукоб око првенства између цивилних и војних власти.

Овај спор имао је за последицу сложене заплете које су пратили криза владе и абдикација краља Петра Првог. Још када се пронела вест о оснивању удружења, у британском Форин офису, на полеђини извештаја посланика из Београда, творци тадашње британске дипломатије написали су да ће Србија тек имати муке због тајних официрских оганизација.

Процена се показала као исправна.

Загонетка је остала

Током протеклих сто година утицај великих сила на *Црну руку* остао је загонетан.

Милорад Екмечић ову организацију види као једну од војних група које су у балканским државама биле експоненти руске политике.

Ипак, *Пијемонт* је критиковао Велике силе, па и Русију. Везе црнорукаца са руском владом сводиле су се на поједине дипломате, које свакако нису представљале званичну руску политику. Део црнорукаца, а најзанимљивији пример је њихов млади присталица Мустафа Голубић, касније се прикључио комунистима.

Везе са Немачком биле су још замршеније и парадоксалније. У Аустроугарској, заштитници и најпоузданијој савезници, многи чланови организације *Уједињење или смрт* видели су војни узор и политички модел.

Сâм Апис провео је много времена у Немачкој и присуствовао војним маневрима Кајзерове војске.

За време рата, *Црна рука* је оптуживана да жели сепаратни мир са Немцима.

После победе, управо је Аписов привржeник, злогласни бивши српски дипломата и немачки конфидент Милош Богићевић, у Швајцарској и Немачкој отворено учествовао у настојањима да са Немачке буде скинута кривица за рат. Критике на рачун српске политике, монарха и владе, које је дефинисао Богићевић, указују на идеолошку и политичку блискост Немачкој.

Наравно, Богићевића је немогуће поистоветити са Аписом и политиком организације *Уједињење или смрт*, али чињеница је да су аустроугарске власти, после Сарајевског атентата, за његову организацију оптуживале *Народну одбрану*, али не и *Црну руку*.

Драгутин Димитријевић Апис је, уочи Првог светског рата, постао начелник Обавештајног одељења Генералштаба српске војске.

Велики број аутора немирног српског пуковника представља као свемоћног шефа утицајне и богате војне обавештајне организације.

Ипак, Аписов утицај био је, пре свега, личан и неформалан.

Обавештајно одељење имало је у свом саставу само шесторицу официра и известан број припадника пограничне жандармерије.

Аписова улога у Сарајевском атентату и данас је предмет великих контраверзи.

У писму које је, током Солунског процеса, написао у затвореничком расположењу, уверен да ће тајне које је у њему изнео довести до прекида монтираног процеса правданог оптужбом за покушај убиства регента Александра Карађорђевића, он је признао учешће у организацији убиства надвојводе Франца Фердинанда.

Аустроугарска је, ипак, истрајавала у оптужбама на рачун *Народне одбране*, а као организатора атнетата наводила капетана Војина Танкосића, Аписовог приврженика, иначе пустоловног и самовласног официра и четничког команданта.

Чињеница да атентатори нису имали непосредан контакт са Аписом, али ни са Танкосићем, као и да су њихове бомбе имале различите датуме производње, што је указивало да су пре добијене од приватног лица него из војних магацина, указује на сложеност и индиректност веза.

После деценије аустроугарских агресивних акција против Србије - кршења међународних споразума, економских санкција, полицијских и војних акција у српским земљама Османског царства, претњи ратом, ултиматума и уцена, а посебно забрана српских друштава у Босни и Херцеговини и укидања црквено-просветне аутономије у Јужној Угарској - велики маневри у Босни и Херцеговини могли су деловати као увод у војни напад на Краљевину Србију.

А рат са моћном Аустроугарском, Србији, исцрпљеној Балканским ратовима, никако није требао.

Апис и црнорукци су у планирању атентата били пасивни.

Замисао о атентату поникла је у Босни и Херцеговини, међу присталицама *Младе Босне*.

Како су Принцип,
Данило Илић,
Боривоје Јевтић,
Ратко Парежанин,
Вељко Грабеж,
Мухамед Мехмедбашић,
Васа Чубриловић,
Недељко Чабриновић
и други, у тајности
спремали атентат

ОГЊЕНА СЛОВА

У току боравка у Београду, пре последњег преласка границе, који дан пре атентата, Принцип је у Босну ишао више пута.

Ни детаљи тих одлазака у завичај, баш као ни детаљи долазака у матицу - нису познати.

Као основа за туробно маштање, опет се намеће сведочење Ратка Парежанина.

Ђак из Босне, који је илегално стигао у Србију, а имао намеру да посети родни крај, морао је, за почетак, да се обрати аустоугарском конзулату у Београду, како би дошао до пропуснице.

Уз презриве и подозриве погледе и опаске конзуларног службеника, добио би *аусвајс* на ком би печат био ударен *накриво*, што би био сигнал граничарима да власника тог папира, у Земуну, или где год крочио на аустроугарску територију, приведу и испитају.

После извесног времена, једноструки повратник би, уз претећу напомену како понављање сличног преступа више не сме да му падне на памет – био пуштен да иде кући.

Шта се догађало ако би било утврђено како је то што више не сме да му падне на памет, ђаку, ипак, на памет пало – то не знамо, али можемо да наслутимо.

Као што можемо да претпоставимо да Принцип, као интелигентан младић, није покушавао да се у оправданост црних слутњи непотребно уверава. И да је, после првог, непријатног искуства, у Босну из Србије прелазио на исти начин као и из Босне у Србију.

Илегално.

Којим пословима је границу прелазио није могуће са сигурношћу рећи, али се да претпоставити како жеља да Јелени Јездимировић под прозором отпева *Јелено, момо Јелено*, није била једини мотив.

Баш као ни посета гробу Богдана Жерајића, јунака-атентатора, који је редовно обилазио.

Извесно је да се у Сарајеву редовно састајао са вршњаком Боривојем Јевтићем, у то време првим пером *Младе Босне*, који се из Београда у град на Миљацки вратио.

И са Данилом Илићем, старијим другом, чија је предавања, заједно са Јеленом, посећивао.

И који ће, као један од организарора и актера Сарајевског атентата, будући пунолетан, бити осуђен на вешање и погубљен.

А о ком ће, дванаест година касније, у тексту *У Улици Данила Илића*, саборац Иво Андрић записати:

„Тамо где престају башчаршијски дућани и казанџијске радионице и где почиње густо српско насеље са старинским кућерцима, има једна улица, забачена и кривудава, која се некад звала Опркањ-сокак, а данас носи име Данила Илића.

... Док пролазим том улицом и гледам у угао куће у којој му и данас живи мајка, ја настојим да у сећању оживим тога старијег школског друга, и време када смо у групама, седели на оном зиду поред Миљацке и водили ђачке разговоре или играли билијар у малој турској каваници *Каиро*. С напором могу да оживим у себи слику и да га видим како погнут над биљаром говори, у шали, наречјем сарајевских муслимана. Али и то само на час, па ми се одмах губи његов лик у вртлогу и магли догађаја и представа које су се доцније везале уз њих: страхота жртве и величина дела је толика, да га је подигла и бескрајно удаљила од нас, наших мисли, нашег времена, и учинила светлим и туђим, даљим од сваке звезде.

... Било је подне. Затитра летњи ваздух и и све се испуни као неким струјањем од земље пут небеса. За том

струјом подигох и ја очи пут неба, и са молитвеним звуком пође и моја мисао, тешка од земаљског јада. Отрже се сама, дотле непозната и речима неизрецива молитва пут неба:

– Господе, који си над световима и владаш и знаш, погледај, молимо те, и на ову брдовиту земљу Босну, и на нас који смо из њена тла никли и њен хлеб једемо. Дај нам оно што те дан и ноћ, свако на свој начин молимо: усади нам мир у срце и слогу у градове. Не дај да нас туђин више злим задужује. Доста нам је крви и ратничке ватре. Мирног хлеба смо жељни.

Погледај нас, Господе, и услишај не ради нас злих и несложних, него ради овог великог праведника и мученика, сарајевског учитеља, Данила Илића."

Андрићева меланхолија

Овај цитат, који у једном делу упућује на типичну андрићевску аналогију, међутим, захтева неочекивану дигресију.

Истина је, наиме, да књижевном и, уопште, духовном аспекту *Младе Босне*, српска, нити било која, књижева и духовна историографија – част изузецима – није посветила дужну пажњу.

Разлози су различити, познати и непознати.

Један, свакако, представља чињеница да је велики број младобосанских талената трагично и рано окончао живот.

А други ваља тражити у тужној српској, босанској и јужнословенској небризи према сопственој традицији.

У том смислу, највећа кривица се, логично, приписује преживелим младобосанцима, који су на интелектуалном плану постигли значајне резултате, а нису уложили

Иво Андрић 1914. и 1918, као члан Младе Босне

довољан труд да дело својих, на почетку духовног развоја осуђених другова, сачувају од заборава.

Највећи терет се, често прећутно, а понекад и јасно и гласно, ставља управо на Андрићеву душу.

О томе да се у души своје младобосанске браће никада није одрекао, међутим, казују бројни цитати овог великог писца, међу којима бих истакао следећи, из 1934. године:

„Са сваким даном, са сваким сатом и сваким новорођеним дететом велики доживљај наше младости бива све светлији и све легендарнији, али и све даљи и све неразумљивији... Нико од нас не може да се отме једној нарочитој меланхолији... То је меланхолија нараштаја коме је било дато да заокрене кормило историје. Понекад се питам да ли то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели... Ми из 1914. године, упиремо данас је-

дан другоме поглед у очи са жаром, али и са дубоком меланхолијом, тражимо оно наше из 1914. године... Између себе, гледајући један другом у зенице које су виделе чуда, права чуда, и остале и даље живе да гледају оно свакодневно сунце... Тада ми опет добивамо крила и окриље патње и жртве савладаног страха и прежаљене младости. И док нас траје, ми ћемо у себи делити свет по томе на којој си страни био и чиме си се заклињао 1914. Јер то лето, лето 1914, жарко и мирно лето, са укусом ватре и леденим дахом трагедије на сваком кораку, то је наша права судбина..."

Такође, овај цитат пружа оправдање за каснију ћутњу младобосанаца о томе што их је одредило за цео живот, а о чему је тешко говорити јер је тешко наћи праве речи.

Притом, пре је реч о правдању других младобосанаца, него самог Андрића, који се, као уметник, својој браћи и, како би рекао Меша Селимовић, себи некадашњем, одужио најбоље што је могао и знао – посветивши им значајан, и то завршни део ремек-дела *На Дрини ћуприја*.

Свакоме ко о *Младој Босни* и Андрићу зна барем мало, не може да не упадне у очи да разговори на Мехмед-пашиној ћуприји, који у овом роману вишеградски ђаци воде, очитују опсесије, спорења и дилеме које су изнедриле и одредиле овај судбоносни покрет.

А када у Андрићевом тексту посвећеном Илићу сусретнемо помен на *време када смо у групама, седели на оном зиду поред Миљацке и водили ђачке разговоре* постаје нам кристално јасно како је реч управо о разговорима описаним у том роману, снагом уметничке транспозиције са обала неугледне Миљацке и њених мостића пренесеним на моћну ћуприју под којом хучи хировита Дрина.

Ко су атентатори?

Када се тачно родила идеја о атентату на Фердинанда и у чијој глави – ни то не знамо.

Већина сведочанстава, међутим, указује на то да је инспиратор био управо Принцип.

И да – ако тешку славу виновника *једноī леūоī убисūва*, како је његов чин окарактерисао Милош Црњански, и јесте стекао непланирано, пошто бомба Недељка Чабриновића није остварила циљ – судбина није погрешила када је ту славу наменила управо њему.

Пре Фердинанда, објекат једног несуђеног атентата који је Принцип планирао, био је Оскар Поћорек, ратоборни генерал, који ће у Првом светском рату Србима и Србији нанети невиђена зла.

Данило Илић га је, међутим, упозорио да је за такав акт потребна организација.

Било је то у јесен 1913. године.

До пролећа 1914, Принцип и другови су, рекло би се, створили организацију која им је била потребна, па је Фердинандова видовданска посета Сарајеву, у склопу војне вежбе која је представљала звецкање оружјем на српској граници – дошла у правом тренутку.

Поред Илића, Јевтића и Принципа, у планове су, извесно, били укључени и остали *аūенūаūори*.

Трифко Грабеж, београдски цимер Ратка Парежанина, син свештеника са Пала, понад Сарајева, младић сличан Принципу – чврст, тих и постојан.

Недељко Чабриновић , син сарајевског кафеџије, типограф, који је, напустивши родни град, радио у београдској државној штампарији, као словослагач.

Иако није био ђак, волео је да чита и – будући интелигентан - са Принципом, Грабежом и остатком дружине,

Гаврило Принцип

Трифко Грабеж

Недељко Чабриновић

упркос данашњим инсинуацијама злонамерних аутора, или, да не занемаримо родну равноправност – ауторки – био је интелектуално равноправан.

Као радник, имао је више контаката са социјалистима, због чега су га другови сматрали „марксистом".

Ипак, и њему је на првом месту била идеја националног ослобођења.

Атентатор је и Мухамед Мехмедбашић, младобосанац из Стоца, који је, непосредно по Фердинандовој погибији, успео да пребегне у Црну Гору.

Мехмедбашићево учешће у атентату током историје ће бити повод бројним контраверзним тумачењима, о чему ће бити речи на крају ове књиге.

Атентатори су били и Цветко Поповић и Васа Чубриловић, каснији чувени историчар и значајна фигура у краљевој и у Титовој Југославији...

Писмо и стопарац

Од раног пролећа 1914, Принцип и другови су, као и претходних београдских година, почели са интензивним

Данило Илић *Васо Чубриловић* *Цвјетко Поповић*

учењем, како би надокнадили оно што су током лета, јесени и зиме, пропустили даураде.

Још једна школска година се ближила крају, а с крајем школске године се ближио и дан када ђаци који уче приватно, треба да полажу испит у Првој београдској гимназији.

Принцип и Вељко Грабеж спремали су осми разред.

Ратко Парежанин, који је, као млађи, устајао први, и ишао по лепиње са кајмаком за цело друштво, пред крај пролећа је приметио да Принцип и Грабеж, иначе вредни када одлуче, учење запостављају.

Уместо да седе у соби са књигом, по цео дан су у граду и враћају се касно.

Као млађи, Парежанин се не осећа позваним да се за разлоге те неочекиване промене распитује.

Он наставља са учењем и полаже шести разред.

После тога се спрема у завичај.

Грабеж и Принцип га обавештавају како ће и они *кући*, чим положе испите.

До Савског пристаништа, одакле ће бродом кренути за аустроугарски Земун, у ком га чекају малтретирања

Мухамед Мехмедбашић *Мишко Јовановић* *Вељко Чубриловић*

која смо поменули, Парежанина прати управо Принцип.

Датум: 25. мај 1914.

На пола пута до луке, Принцип из џепа вади поштанску карту.

Каже:

„Драги Боро, пронашао сам оне књиге и ја ћу их ових дана собом донети... Ускоро ћемо се видети."

Онда му је даје.

Поред речи које је чуо, исписаних Принциповим рукописом, који с лакоћом препознаје и тумачи, Парежанин на карти наилази на адресу:

„Боривоје Јевтић, Табачница улица, број 10 – Сарајево."

Пошто је прочитао, Принцип му саопштава:

„Никако немој да ову карту бациш у поштанско сандуче, него, на сваки начин, да је лично уручиш Бори."

И још:

„Ако ти, случајно, овако или онако, нестане та карта, онда опет иди код Јевтића, па му усмено пренеси то што си сада на карти прочитао."

На растанку, Принцип Парежанину тражи *стојарац* – што је био колоквијалан назив за металних пола динара – пошто је остао без новца.

Парежанин му га даје.

Онда се рукују и љубе.

И онда Парежанин улази у лађу, која ће га одвести преко реке, у мрско царство.

У ком ће, након што онај који је остао на савској обали то царство лиши несуђеног владара, доживети пакао злочиначке одмазде, изгубити оца, који ће у току те одмазде бити обешен, и чудом на раменима сачувати главу.

Ципела Ратка Парежанина

Принципова поштанска карта је, у ципели Ратка Парежанина, *успела да се провуче поред аустроугарских* граничара и полицајаца који су приводили и саслушавали београдског приватног ђака.

У ципели је стигла у Сарајево и пронашла Табачницу улицу и кућу на броју десет, где је Ратка Парежанина дочекала мајка Боривоја Јевтића, отпративши га до синовљеве собе.

Тек када је остао насамо са чувеним младим књижевником, о ком се позитивно изразио чак и велики Скерлић, а ког је, у рани јутарњи час, затекао у кревету, и тек након што се прибрао од одушевљења због сусрета са човеком ком се диви и због једноставног и срдачног тона којим му се тај човек обратио, Парежанин Јевтићу помиње детаље везане за поруку. Онда му, управо као Принцип, саопштава њен садржај.

Тек тада карта напушта ципелу и завршава у Јевтићевим рукама.

Лобања Богдана Жерајића

Након десетак година, које ће Велики рат претворити у вечност, Парежанин ће поново срести Бору Јевтића, од чијег сведочења под мукама је – чим му је, након вести о атентату постало јасно о кавим књигама је била реч – стрепио једнако колико од Принциповог.

И тада ће сазнати како је Јевтић, у маниру искусног конспиратора, чим је гласник изашао из његове собе, инкриминишућу поруку уништио.

О томе како је издржао да, под мукама, којима је по аустријским апсанама био изложен, не проговори и не ода никога од другова, Јевтић, човек који ће већи део живота провести скромно, одрекавши се, чак, и великих књижевних амбиција, које је као млад са основом гајио – неће причати.

А о каквим мукама је била реч, најсликовитије говори чињеница да му је један од иследника био човек који се гласно хвалио како је пиксла на његовом столу, заправо, лобања Богдана Жерајића.

Послератна ексхумација Жерајићевог тела потврдила је монструозно хвалисање овог зликовца.

Коцка и дугови

А када смо код храбрости при бестијалним саслушањима, ваља поменити и следећи пример.

Други човек чијег се исказа у полицији Парежанин плашио, српски, јужнословенски и свесловенски јунак, јунак свих слободоумних људи и јунак ове књиге, Гаврило Принцип, на питање иследника о једном од младића с којима је у Београду живео под истим кровом – Парежанину, дакле – одговорио је како се с тим сином херцего-

вачког попа није дружио јер је овај волео да игра таблањет у новац, али кад изгуби, а губио је готово увек, коцкарски дуг није плаћао.

Парежанин, по сопственом сведочењу, карте никада није играо.

Али је Принципу, под полицијским мукама, пред очима, вероватно, искрсао призор карташког стола у *„Златној моруни"* и Парежанина који седи са стране и кибицује.

И, чак је и под мукама тај призор и иследничко питање успео да искористи као материјал од ког је срочио домишљат одговор.

Уверљиво, а лоше се изразивши о Парежанину, успео је да с њега скрене иследничку пажњу и да му спаси живот.

Целокупни државни програм и идеологија Франца Фердинанда подразумевали су нову, агресивну и империјалну политику царевине

„МИРОТВОРАЦ" КОЈИ НАС ЈЕ МРЗЕО

Франц Фердинанд, наследник хабсбуршког престола, једна је од најконтроверзнијих личности из 1914. године.

Надвојвода је, током две деценије, чекао да дође на место дуговеког цара Франца Јозефа.

После Сарајевског атентата, погинули принц постао је симбол једног времена, бел епока (belle epoque), које није имало везе са њим и није нестало његовом смрћу.

Заговорници концепта Централне Европе, сви они који су, после 1919, или након 1949. и 1989, сматрали за потребно да помире Европљане – представљајући ратове као несрећну случајност, заблуду или превару – настојали су да обоје надвојводин лик светлим бојама.

Тек четврти наследник

Синовац владајућег аустријског цара Франца Јозефа, Франц Фердинад, између више стотина могућих наследника хабсбуршког трона, стекао је ту титулу као четврти по реду.

Први престолонаследник, брат Франца Јозефа, Максимилијан, одрекао се наслеђа како би постао цар Мексика.

Ускоро је овај конзервативни католик ушао у дугогодишњи грађански рат и изгубио подршку Француске, а Сједињене Државе му нису опростиле подршку робовласничким државама за време Америчког грађанског рата...

Коначно је Максимилијан изгубио рат и пао у заробљеништво, а недуго затим је и погубљен.

Следећи наследник био је други брат Франца Јозефа, отац Франца Фердинанда.

Овај конзервативни и фанатични католик отпутовао је на ходочашће у Свету земљу.

Упозорили су га да не пије воду из свете реке Јордана,

Цар Франц Јозеф и престолонаследник Франц Фердинанд

али је он то учинио, па је неколико месеци касније умро од тифуса.

Коначно, Рудолф, син цара Франца Јозефа, напустио је овај свет млад, када се у дворцу Мајерлинг убио заједно са својом љубавницом графицом Маријом Вечера.

Недоличан брак

Франц Фердинанд рођен је 1863. године.

Мајка му је била принцеза из владарске куће Напуљске краљевине, умрла је када му је било свега седам година.

Надвојвода је васпитаван строго и израстао је у отуђеног, циничног, ригидног и сировог човека.

У породици је био близак само са маћехом, португалском принцезом из династије Браганса, и братом од стрица Рудолфом.

Престолонаследник Франц Фердинанд са супругом Софијом

Као престолонаследник, постепено је долазио у све дубљи сукоб са царем Францом Јозефом.

Надвојвода је желео да обнови моћ Хабсуршке монархије.

Све идеје реформи, како год их касније његови апологети представљали, ипак су се сводиле на једно: обнову унитарне и централизоване Аустрије и доминацију аустријских Немаца у њеним оквирима.

Католичка вера чинила га је непомирљивим непријатељем протестаната и православаца.

Такође, без обзира на пријатељство са немачким царем Вилхемом Другим, желео је да сачува независност Аустрије и, чак, поврати део њених земаља у Италији.

Нетачно је да је, уочи 1914, надвојвода био чврсто одлучио да успостави тријализам у држави тако што би, после ступања на престо, од јужнословенских земаља формирао трећу државну јединицу Хабсбуршке монархије.

Његова преписка и успомене његових сарадника представљају ове замисли само као тактички маневар у стратегији повратка на старо државно устројство царевине.

Лични развој Франца Фердинанда, после дугогодишњег самовања и строгог васпитања, подразумевао је војно образовање и прихватање дубоког конзервативизма и верске посвећености.

Преписка са престолонаследником Рудолфом указује на личне симпатије и непремостиве политичке разлике – први је био познат као немиран дух и, чак, либерал, чије савете млађи рођак није прихватао.

Као младић, надвојвода Франц Фердинад се одлучио да се отисне на пут око света.

Успомене је објавио у једној књизи.

Путујући, продубио је расне и верске предрасуде и

оштро критиковао Сједињене Америчке Државе и њихове вредности.

Само у једној ствари је одступио од обичаја и правила владарске куће: осуђен на брак са неком од кћери само неколико десетина европских владарских породица, заљубио се у грофицу Софију Хотек, припадницу нижег племства...

Да би му био дозвољен недоличан брак, прихватио је строге услове старог цара.

Брак је био морганатски – нити је Софија могла постати царица, нити су Фердинанда могла да наследе њихова деца.

Међутим, када је, касније, његов млађи брат одлучио да ожени ћерку једног бечког универзитетског професора, Франц Фердинанд је с њим прекинуо све односе.

Престолонаследник је био пасионирани ловац. На путу око света често је задовољавао своју страст – сачувана је фотографија која га приказује поред одстрељеног тигра.

Према статистици коју је водио његов секретар, у разним лововима убио је око четврт милиона примерака разне дивљачи!?

„Милосрдни анђео"

У годинама Првог светског рата и касније, Франц Фердинанд је представљан као човек мира.

Он је, заиста, пред крај живота, тврдио како Аустроугарска не сме да ступи у нови рат и како не треба да анектира територију Србије.

То, ипак, није увек било тако.

За време Првог балканског рата, рецимо, био је један од најратоборнијих првака Двојне монархије.

Породица Франца Фердинанда

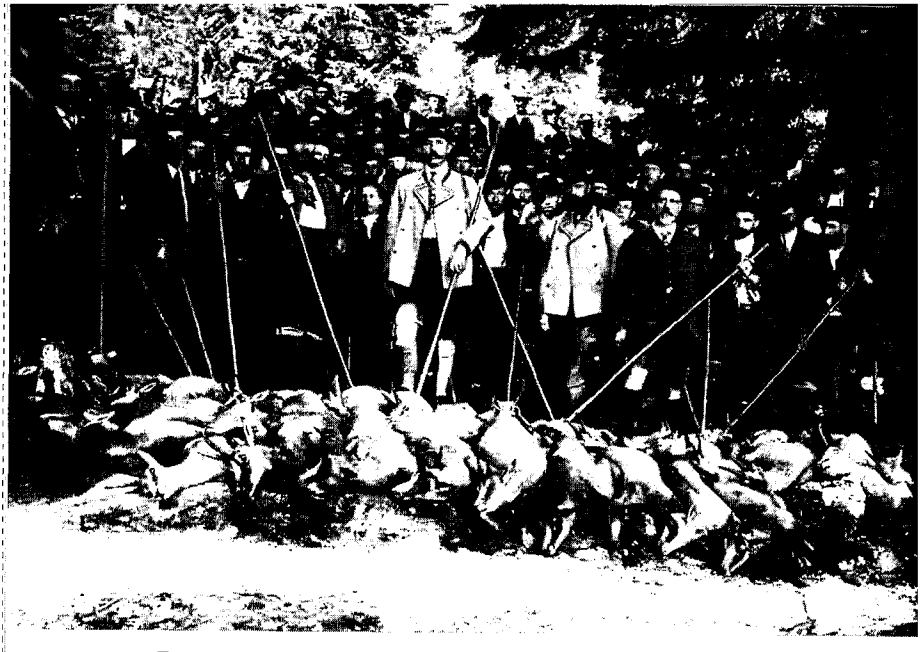

Престолонаследник је био страствени ловац

Целокупни државни програм и идеологија Франца Фердинанда подразумевали су нову, агресивну и империјалну политику царевине.

Сви најближи надвојводини сарадници у министарствима рата и спољних послова били су заговорници експанзивне империјалне политике и анексија.

Логично је било да ће, управо са променама у европској политици и кризама у односима међу Великим силама, доћи и до додатне радикализације политике Аустроугарске.

Крајем 1906. године, на чело хабсбуршке дипломатије ступили су нови људи, по погледима слични престолонаследнику.

Већ 1907, шеф дипломатије Ерентал и начелник Генералштаба Конрад Хенцедорф сачинили су планове према којима је, уместо ранијег економског потчињавања и опкољавања српских држава Србије и Црне Горе – а таква је била политика још од времена када су ове стекле независност 1878. године – требало да дође до потпуног политичког и економског утапања Србије у Аустроугарску монархију.

Замисао творaца аустроугарске дипломатије била је сложена: требало је ослабити Угарску њеним ширењем или стварањем јужнословенског дела монархије.

Као и толико пута раније, и који пут касније, Аустроугарска је настојала да унутрашње слабости надокнади енергичном и експанзивном спољном политиком.

Жељни да потчине Балкан економски, нису имали довољно новаца да постану главни кредитори Србије.

У часу када су, противно међународним уговорима, анектирали Босну и Херцеговину, први људи Аустроугарске нису имали политичке снаге да ступе у рат против Србије, иако је војска то од њих захтевала.

Четири године касније, Ерентал и Конрад више нису били на челу дипломатије и војске – први је умро, а други смењен. Њихови наследници били су свесни да су прилике за рат још неповољније, пошто, чак, ни Немачка, у часу победе балканских савезника, није желела да ступи у сукоб на тој страни.

Као инспектор аустроугарске војске, Конрад је, током Првог балканског рата, чак двадесет и пет пута захтевао од цара и осталих власти објаву рата Србији.

Иако се нису одважили да ступе у рат, цар и престолонаследник су свој однос према овом питању јасно показали једним гестом – поново су именовали Конрада за начелника генералштаба!

Аустроугарска је, још уочи Анексионе кризе, напустила област Новопазарског санџака.

Аустријски документи показују да то није био акт повлачења, већ напротив - агресије.

Од 1907, Беч више није желео да окружи Србију, већ је тежио да освоји њену престоницу Београд и долину Мораве, заузме је и припоји или подели са суседима - Бугарском, Румунијом и, после 1912. године, Албанијом.

Расистички пацифизам

Престолонаследник Франц Фердинанд је, током година које су претходиле 1914, заиста, претежно био против рата и припајања Србије.

Тврдио је да царство није спремно за такав рат, да нема гаранције савезника и да би запоседање немирне, војно снажне и презадужене Србије, представљало претешко бреме за Аустроугарску.

Тврдио је, чак, да је пресудно допринео спречавању Аустроугарске да нападне Србију.

Франц Фердинанд

Франц Фердинанд долази на маневре у Хаџиће

Будући истомишљеник јастребова у аустроугарској политици, он је, ипак, по питању политике према Србији, од њих могао да се разликује само кад је реч о избору повољног времена и тактике деловања.

Престолонаследник Франц Фердинанд презирао је Краљевину Србију.

Србе је називао свињама.

Српског престолонаследника Александра, кога је примио 1910. године, у време сахране енглеског краља Едварда Седмог, после сусрета је назвао Циганином.

Постојала је и верска разлика коју Фердинанд, заједно са супругом Софијом, јавно активан на политичкој промоцији католицизма, свакако није занемаривао.

Србија је била и демократска држава, што у очима конзервативног аристократе, који је демократију критиковао и употребљавао као претњу супарничком мађарском племству, није било ништа више до разлог за презир.

Довољно је споменути како је, након једног сусрета са председником Сједињених Држава Теодором Рузвелтом, спомињао саговорника намерно изговарајући његово презиме као да је реч о немачком Јевреју.

Демократија, јеврејство и масонерија били су за скучени свет аустроугарског престолонаследника извори светског зла.

Двадесетогодишњак, који је у животу испуцао свега десетак метака, окренуо је главу, пуцао два пута и убио престолонаследника и грофицу

ВИДОВДАН

Да ли је књиге, међу којима је била и она која је усмртила Франца Фердинанада – како је у шифрованој поруци Јевтићу било најављено – до Сарајева прошверцовао управо Принцип, још је једно од питања која ће остати без одговора.

Извесно је, међутим, да су до Видовдана стигле у град на Миљацки.

Да су из неких од тих *књиīа* могли да излете меци, а да су неке могле да експлодирају.

И да је једна од њих, 28. јуна 1914, и експлодирала, али безуспешно, док су меци из друге, на Апеловом кеју, како је окупатор звао обалу Миљацке – остварили наум атентатора.

Поред смртоносних *књиīа*, намењених душманском принцу, атентатори су били снабдевени и отровом који су наменили себи, за случај да падну у руке непријатељу пошто изврше задатак.

Сарајево и његове махале

До краја осамнаестог века, Сарајево је, као и Београд, било један од малих балканских градова.

Почетком 19. века имали су сличан број становника.

За разлику од Београда, који је имао велики значај у средњем веку, и раније, у антици, овај град је првенство у области Босне, несамосталне административне јединице у Османском царству, коначно стекао тек у 19. веку, преотевши га од везирског града Травника.

Ранији развој града пореметило је разарање у време Великог бечког рата.

Тада је варош спаљена, а њено становништво, и хришћанско и муслиманско, побијено, поробљено или расељено.

Све до 1850, седиште Босанског пашалука налазило се у Травнику.

Слично као и у Београду за време дахијске владавине, доминантно српски карактер Сарајева угрожен је током последњих деценија османске власти и током аустроугарске управе.

У Сарајеву је пружен најжилавији отпор аустроугарској окупацији 1878. године.

Аустроугарска власт је у Босни и Херцеговини водила колонизаторску политику.

Око 90 одсто чиновника нису били Срби или муслимани, најбројнији становници ове области.

Али, аустроугарске власти су, по правилу, за градоначелнике Сарајева бирале муслимане.

Да се *Турци* не сете.

Аустроугари су у Сарајеву изградили велики број модерних зграда, као што су Градска вијећница, Земаљски музеј...

У замену за то *доброчинство*, експлоатисали су природна богатства Босне и Херцеговине.

Први трамвај на Балкану – истина, на коњску вучу, пошао је улицама Сарајева 1882. године.

Прва пруга у провинцијама, која је укључила Босну и Херцеговину у железничку мрежу Аустроугарске монархије, изграђена је исте године.

Аустроугарске власти су у Сарајеву укинуле систем махала.

Дотадашњих 106 махала заменило је седам котара.

У Сарајеву је, уочи Првог светског рата, живело 52.000 становника.

Аустроугарска власт није пружала могућност слободног и демократског развоја града, подстичући поделе међу његовим становништвом и ограничавајући постојећа права.

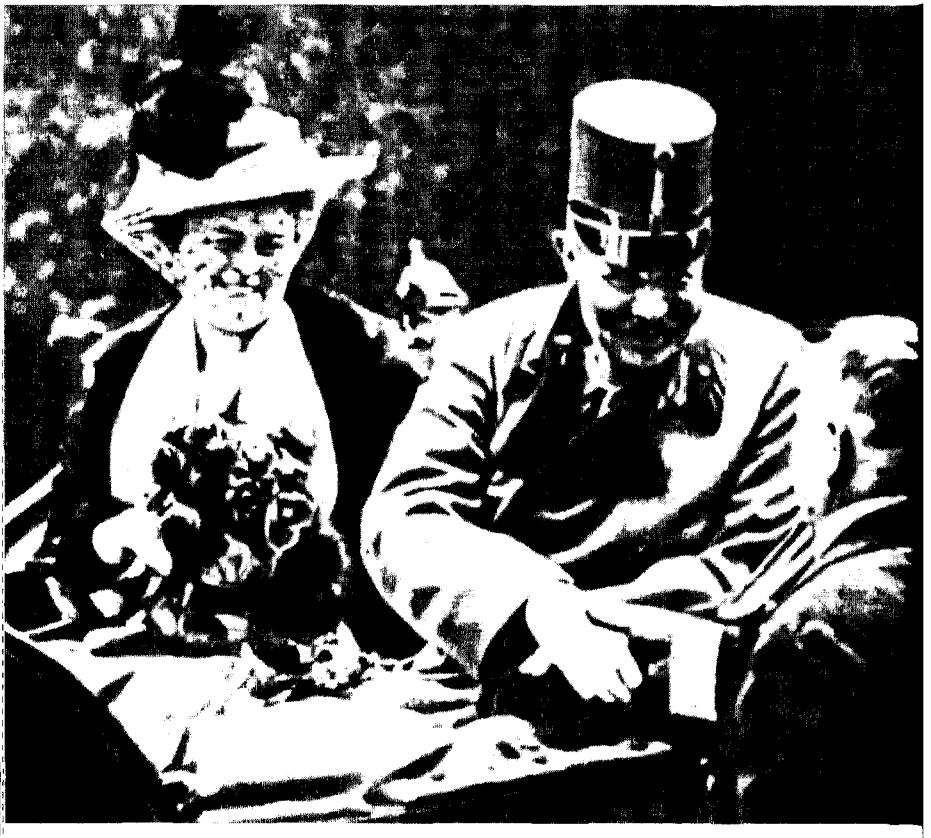

Брачни пар пре атентата

У прилог тези о развоју говори податак да се у Сарајеву, у то време, чак око 20 одсто становништва бавило трговином.

У настојању да створе посебан идентитет и подстакну афирмацију окупиране покрајине – што ће рећи, да окупирано подручје издвоје из његовог историјског контекста – аустроугарске власти су отвориле Босански павиљон на међународној изложби у Паризу 1900. године.

Иако су у павиљону били представљени баштина и достигнућа окупираних провинција, организација и кон-

струкција поверени су архитектама и инжењерима који нису припадали народима Босне и Херцеговине.

Више заседа

Завереници су акцију испланирали прилично детаљно.

По улицама Сарајева, на рути којом су возила са високим гостима требало да прођу, било је распоређено неколико група атентатора.

Аустроугарског престолонаследника су, између осталих, наоружани бомбама и пиштољима, чекали Васо Чубриловић, Мухамед Мехмедбашић, Недељко Чабриновић, Гаврило Принцип...

Чуднија од готовости наоружаних дечака, међутим, била је аљкавост чувара моћне империје и њеног престолонаследника.

Иако су са више страна упозорене на могућност атентата, аустроугарске власти су се према мерама безбедности понеле немарно.

Поједини атентатори су се, чак, према ондашњим прописима, приликом уласка на босанску територију, уредно пријавили властима, и то под сопственим именима.

Упозорења надвојводи блиских људи одбацивана су као неутемељена, па, чак, и смешна.

Поворка аутомобила је била необезбеђена, возила су била отворена, са путницима у свечаним оделима и парадним униформама, као глиненим голубовима.

У окупљеном мноштву било је, истина, много полицијских агената, али су они тешко могли да надоместе недостатак других мера.

До тог дана, активности *Младе Босне* на организацији атенатата углавном су биле неуспешне и насумичне.

Овога пута надвојводу су чекале три завереничке заседе.

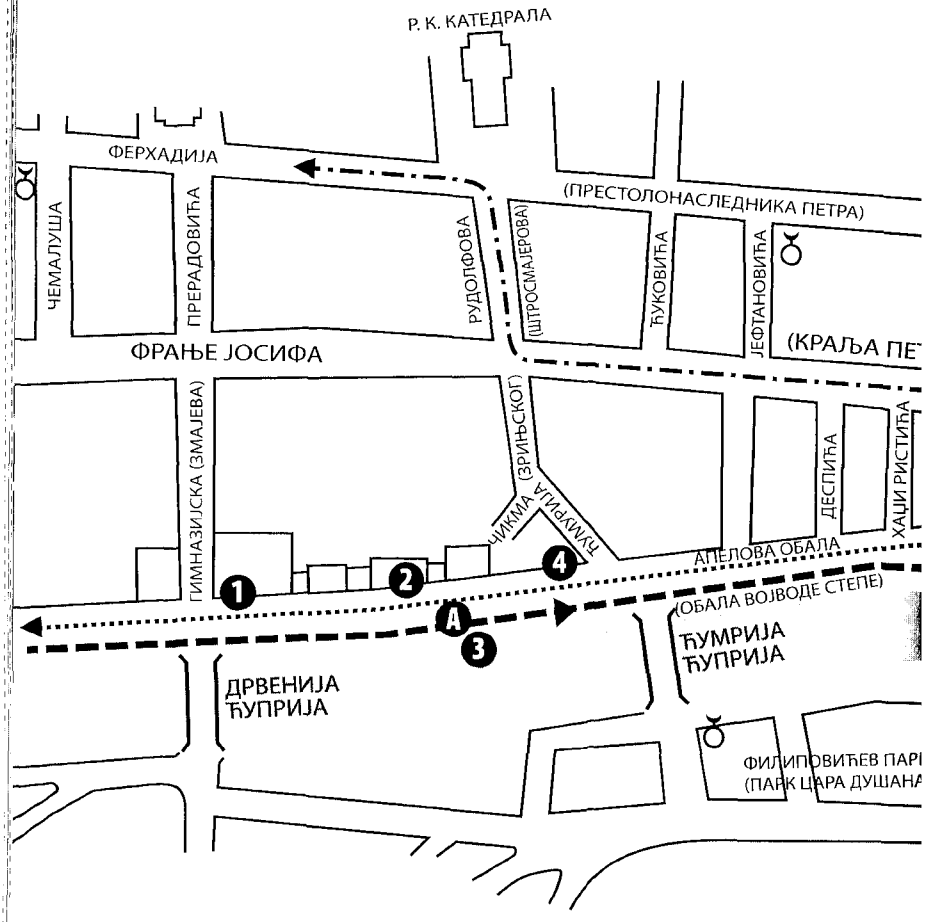

А **Чабриновићева бомба око 10 сати пре подне**

Б **Принципов атентат око 10.45 сати пре подне**

❶ Мехмедбашић Мухамед
❷ Чубриловић Васо
❸ Чабриновић Недељко
❹ Поповић Цветко
❺ Принцип Гаврило, I позиција
❻ Принцип Гаврило, II позиција
❼ Грабеж Трифко

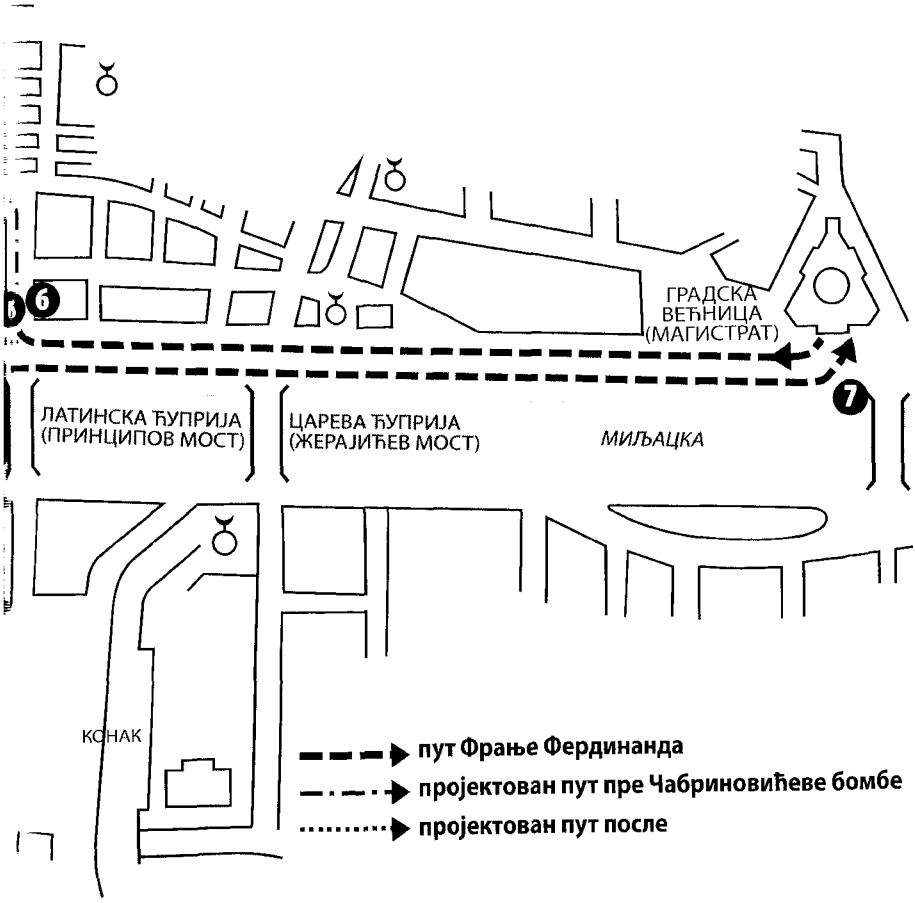

Српски јунак

Прву су аутомобили, међутим, срећно прошли.

Седамнаестогодишњи Васо Чубриловић и Мухамед Мехмедбашић нису се покренули на акцију.

Чубриловић је касније сведочио да је било превише људи, као и да се плашио да ће повредити надвојвоткињу или грађане.

Нешто касније, Недељко Чабриновић је на аутомобил у коме се налазио надвојвода, бацио бомбу.

Погодио је аутомобил, али претходно није на прописан начин активирао оружје.

Његову бомбу је било могуће активирати ударцем упаљача о тврду подлогу или предмет.

Затим би требало чекати десет секунди до експлозије.

Чабриновић је, у паници, активирао бомбу и сместа је бацио.

Бомба је погодила аутомобил, пала на цираду, али је остало времена да је неко од путника избаци – Чабриновић је тврдио да ју је на улицу бацио сам надвојвода Франц Фердинанд.

Експлозија одбачене бомбе на улици је изазвала пометњу.

Чабриновић је узео отров и бацио се у Миљацку, где га је потера стигла и савладала.

На питање ко је и како се зове, одговорио је:

„Српски јунак."

Колона аутомобила је убрзала и ускоро су стигли до Градске вијећнице.

Мучна атмосфера није осујетила наставак церемоније.

Али, управо Франц Фердинанд је ускоро одлучио да се одустане од протокола.

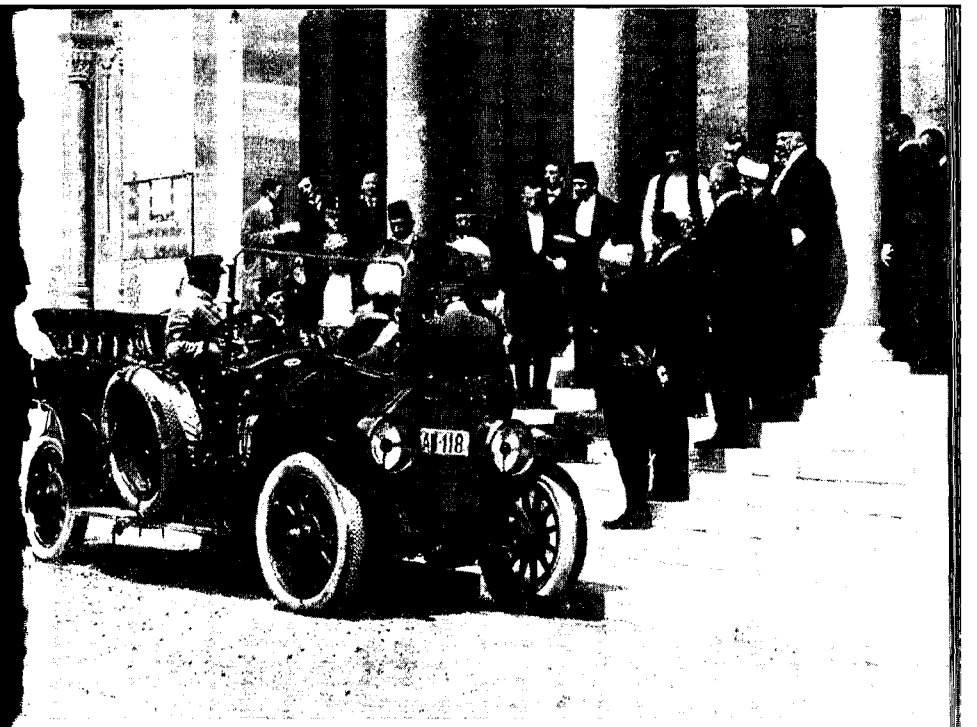

После покушаја атентата војвода улази у градску вијећницу

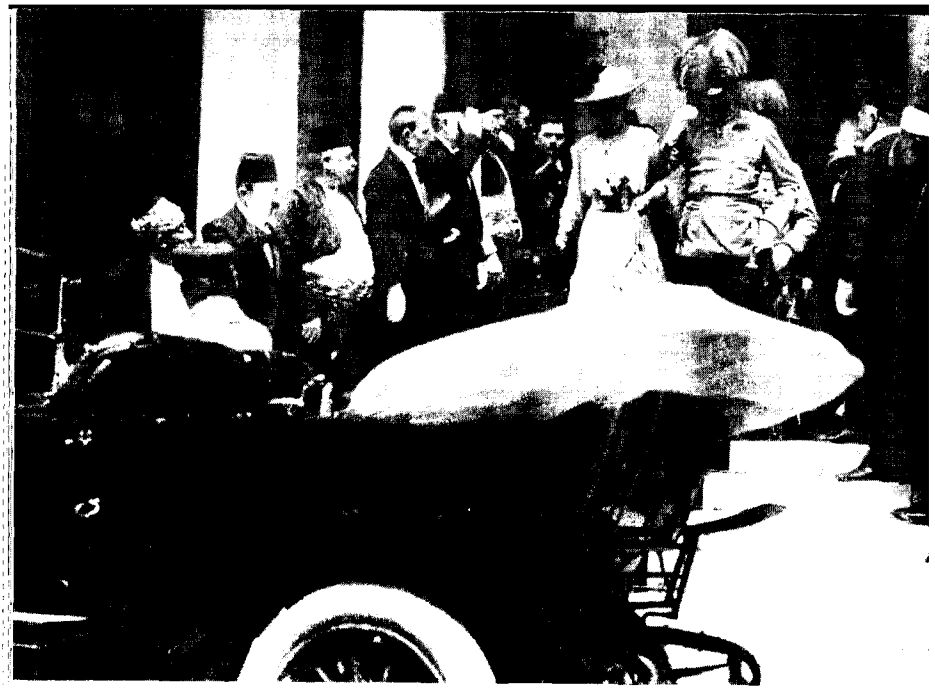

Престолонаследник са принцезом полази из Беледије, уочи атентата

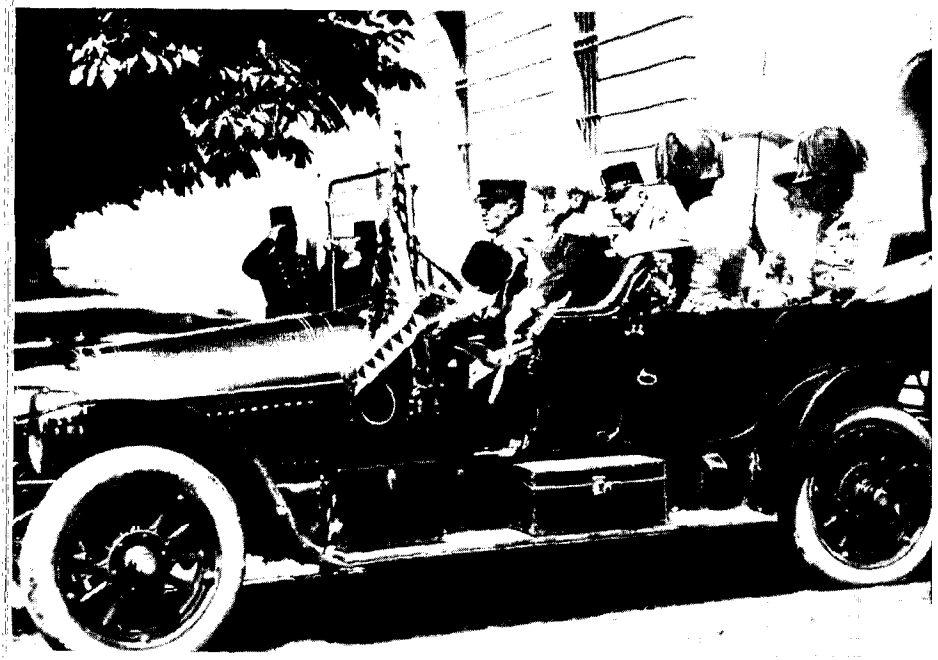

На путу из градске вијећнице

Неколико секунди пре атентата

Видно изнервиран, упитао је једног од домаћина да ли све госте дочекују бомбама.

Онда је затражио да посети рањене чланове своје пратње.

Колона аутомобила је поново пошла сарајевским улицама.

Шоферима, међутим, није речено да се неће враћати истом рутом.

Тако је возач аутомобила у коме су се налазили престолонаследник и његова супруга, по наређењу поглавара Босне и Херцеговине Оскара Поћорека, стиснуо кочницу како би се вратио назад и пошао новим путем.

У том тренутку, Гаврило Принцип, који је стајао у близини, зачуо је узвике и клицање светине.

Принцип је пришао заустављеном аутомобилу.

У маху је одлучио да не баци бомбу, забринут да би окупљени народ и детективи могли да га примете и зауставе.

Извадио је пиштољ.

Жандарм, који је био на корак од њега, и који је схватио шта намерава да уради, кренуо је да га онемогући.

Међутим, поред Принципа је био млади Пушара, цењен глумац сарајевског позоришта и саучесник атентатора, који је Фердинандовог заштитника шутнуо у потколеницу.

Гаврило је нанишанио.

Оружју невешт, пошто је нациљао, окренуо је главу на другу страну и тек онда запуцао.

Срећа Гаврила Принципа

Успех Сарајевског атентата био је последица низа чудноватих околности.

Од разних најава, претњи, пропуштених прилика за боље мере предострожности, до усуда атентатора, чак и неповољних знамења, све је ишло у прилог његовог успеха.

Наведено је навело свакако најрелевантнијег хроничара Сарајевског атентата Владимира Дедијера да поглавље у коме је описао сам догађај наслови *Срећа Гаврила Принципа*.

Заиста, двадесетогодишњак, без војне обуке, несуђени четник, који је у животу испуцао свега десетак метака, пуцао је два пута, окренуте главе и смртно ранио престолонаследника Франца Фердинанда и грофицу Софију Хотек.

Принцип је касније тврдио да је други метак наменио Оскару Поћореку.

С обзиром да је атентат на овог ратоборног генерала, осведоченог србомрсца и раније био планиран, не постоји основа да се његова тврдња доводи у сумњу.

Остаје само да се жали што је, уместо будућег ратног

У Мориц Шилер кафеу Принцип је непосредно пре атентата појео сендвич

злочинца, по чијем наређењу ће бити паљена српска села, тровани бунари, силоване жене, убијани старци и на бајонете набијана деца, страдала невина чешка грофица, која - иако тешко да је била трудна, како су они који су желели да Принципа сатанизују тврдили тада, као што тврде и данас – нипошто није смела да страда.

Али, упркос овој страшној грешци, зачуђујућа је чињеница да су оба испаљена куршума – од којих је први, пробивши лим аутомобила, погодио грофицу, а други престолонаследника у врат – за последицу имала смрт.

Притом, атентатор не би дошао у прилику ни да покуша убиство аустроугарског престолонаследника да се, упркос Чабриновићевом покушају, ништа у програму надвојводине посете није променило.

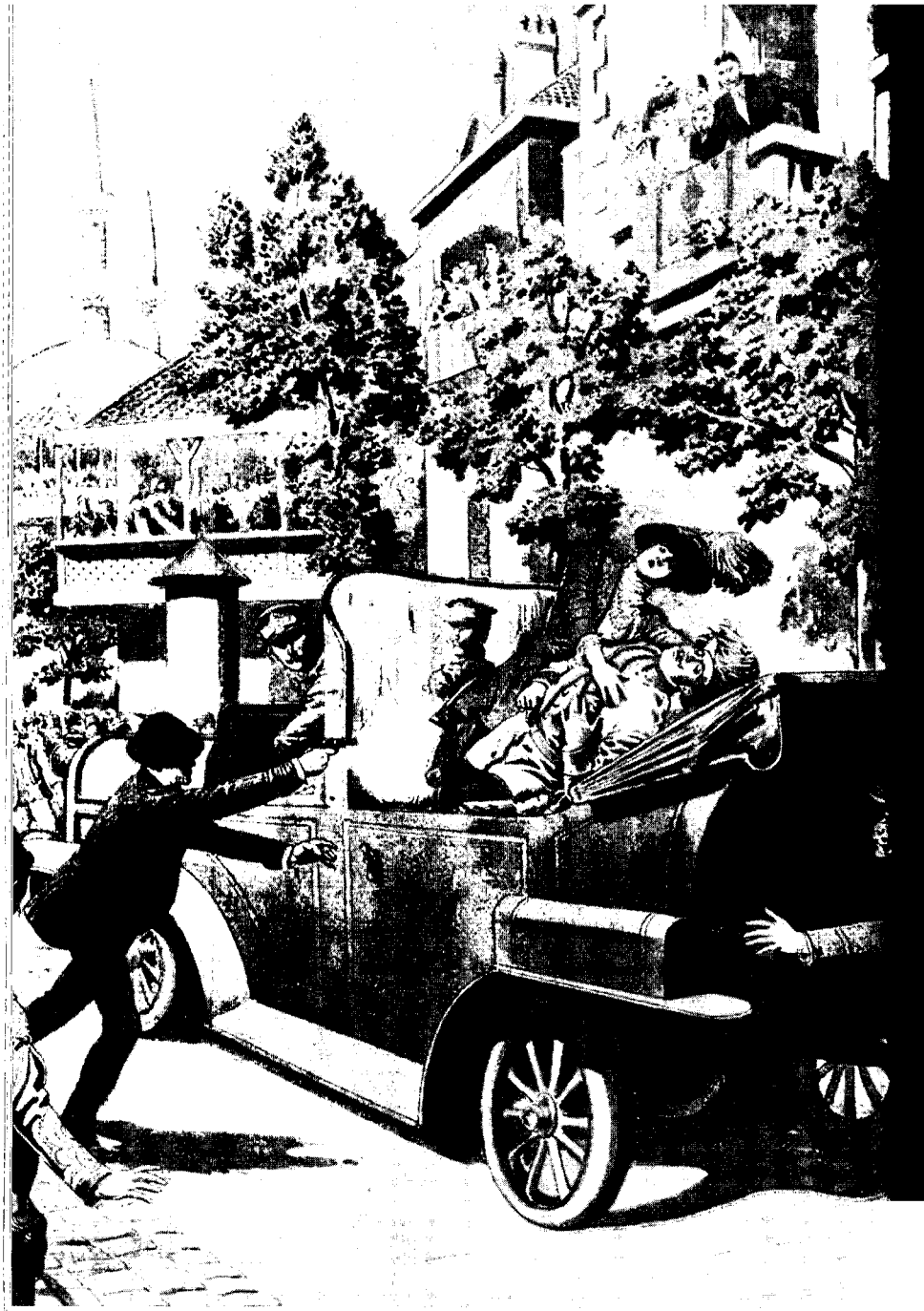

Илустрације атентата у светским новинама

Све те коинциденције није могуће објаснити ни добром организованошћу младобосанаца – која је била далеко од савршене – ни траљавошћу престолонаследниковог обезбеђења, па, чак, ни најмаштовитијим теоријама завере.

Кључну улогу је, дефинитивно, одиграла судбина.

Надвојвода и син кмета

Судбина оном дечаку из Грахова, рођеном у кући са преniским вратима, није дозвољавала да се сагне.

Чак ни пред престолонаследником моћног хабзбуршког царства. Који је дошао у његову земљу, да се шепури, као освајач.

Да пљуне на његово достојанство.

Горе, много горе него што су пљували старији дечаци с којима је, не обазирући се на разлику у снази, био спреман да се ухвати у коштац.

Историја каже да је на суђењу Принцип рекао:

Ја сам син кмета, људи тамо живе као животиње.

Разлика у моћи аустроугарског престолонаследника и босанског кмета била је огромна.

Како истиче књижевник Владимир Пиштало, „размак између надвојвода и обичне аристократије био је једнак размаку између аристократије и високе буржоазије. Једнак је, додајмо, био размак између високе буржоазије и обичног чиновништва, са бројним платним разредима, средње класе, ситног грађанства и радништва. На дну пирамиде стајали су богатији сељаци, испод њих беземљаши кметови. Из те класе потицао је Гаврило Принцип. Он није имао свог места у друштву које је почињало 'од грофа нагоре'".

Са аустроугарским надвојводом се син једног босанског кмета није могао порвати.

Полицајци спроводе атентатора (Вероватно Чабриновића)

Не, једном босанском кмету није било дозвољено ни да помисли како надвојвода и његова држава, можда, имају некуману.

Као што је таква мисао, на пример, иако недобродошла, ипак била дозвољена једном Францу Кафки.

Јер Кафка није био кмет.

„Оно што је за Кафкин сензибилитет било очигледно", каже Пиштало. - „Наиме, бездушна чиновничка хијерархија која му је дала идеју за *Замак* и немогућност Правде из које је произашао *Процес*, бирократско обезљуђење из ког је дошао *Преображај*, рационализовање ирационалног насиља из *Кажњеничке колоније* – све то није требало да буде очигледно Андрићу и припадницима *Младе Босне*. Теоретичари колонијалног бонтона мисле да би једина прикладна реакција локалног становништва на окупацију била смена сузне захвалности и одушевљења... Једни теоретичари су сугерисали да херувимско одушевљење локалног света треба да остане константно, други

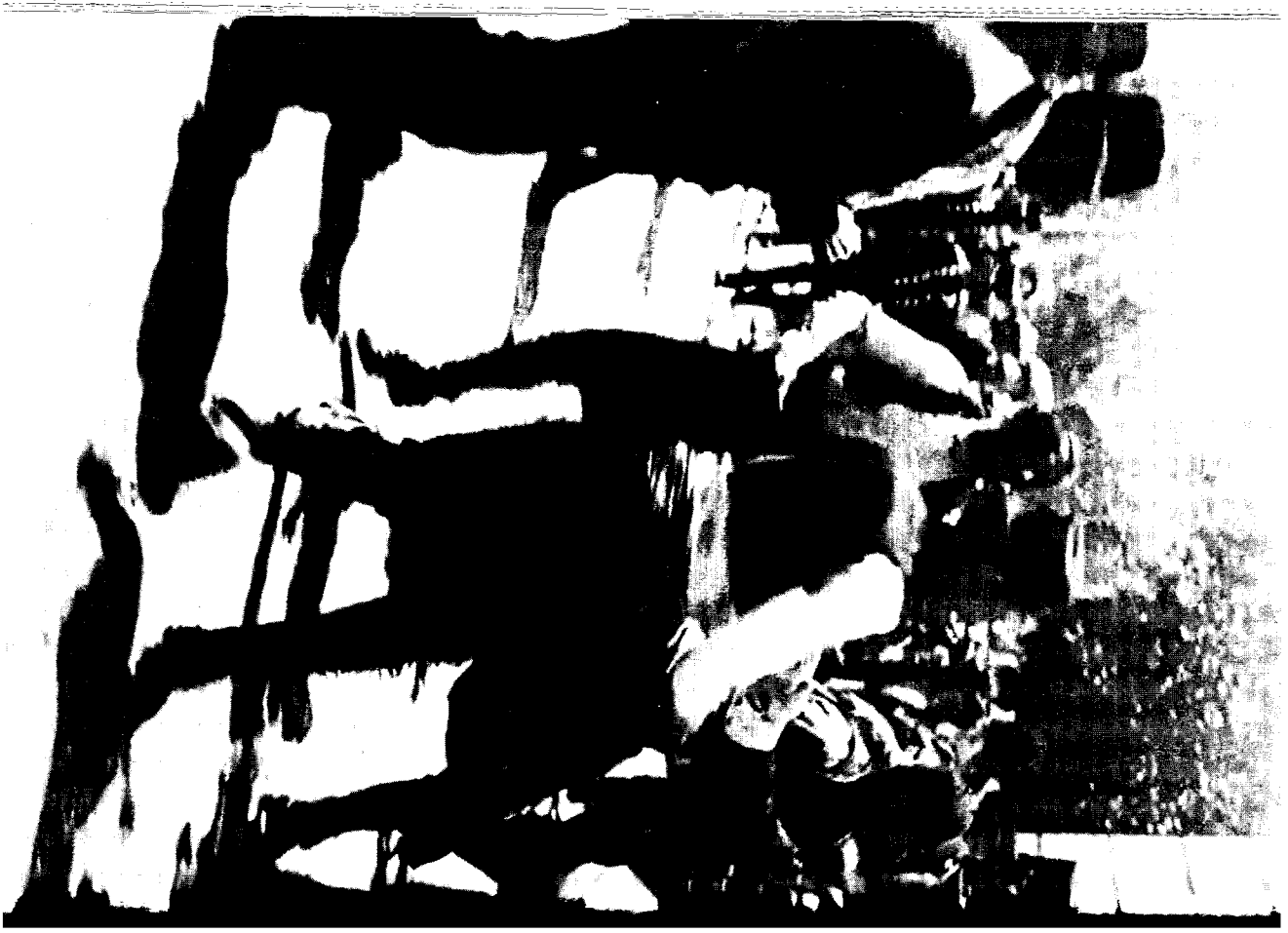

Владимир Дедијер тврди, у својој монографији „Сарајево 1914." да је на слици хапшење Фердинанда Бера, Немца, који је покушао да спасе Гаврила од масовног линча

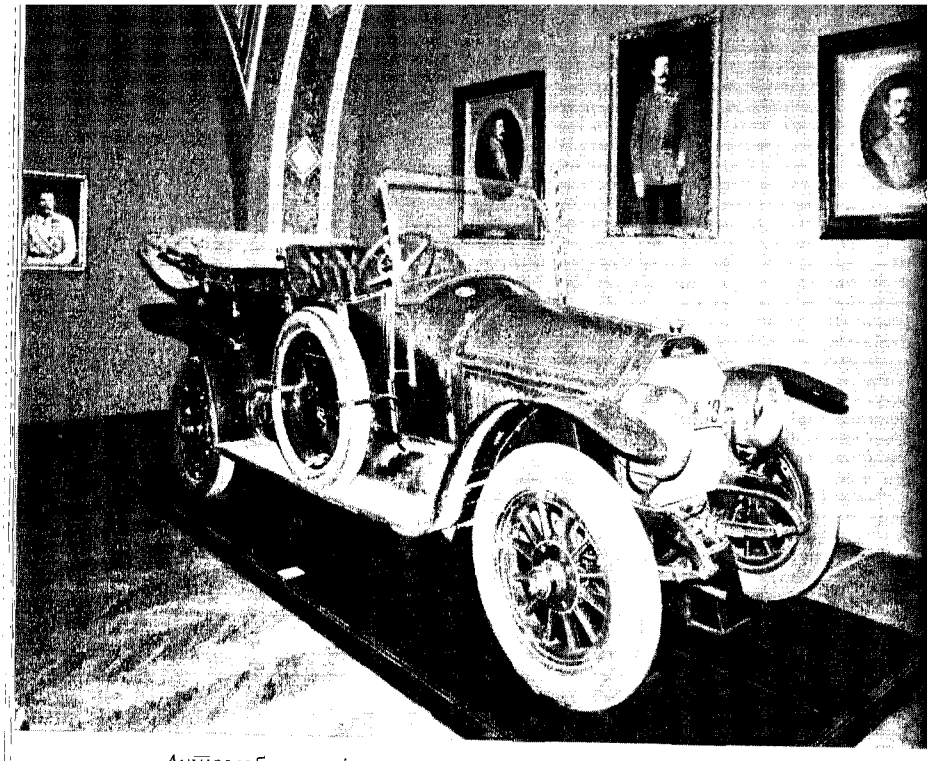

Аутомобил у којем се возио надвојвода

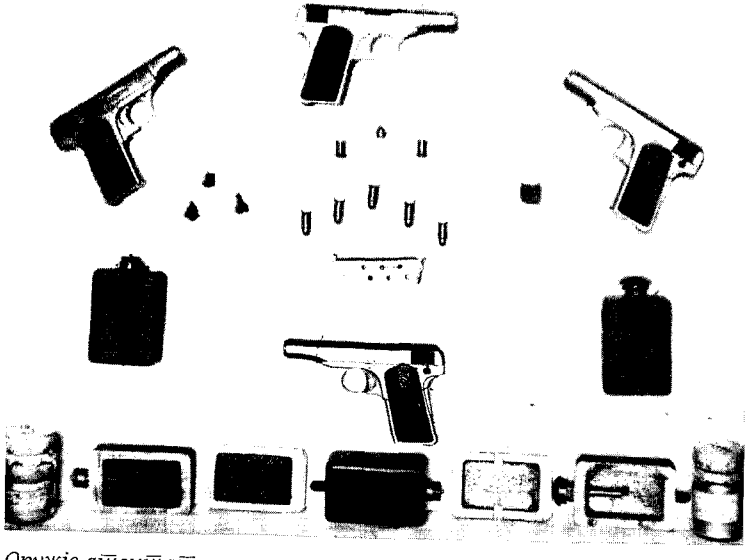

Оружје атентатора

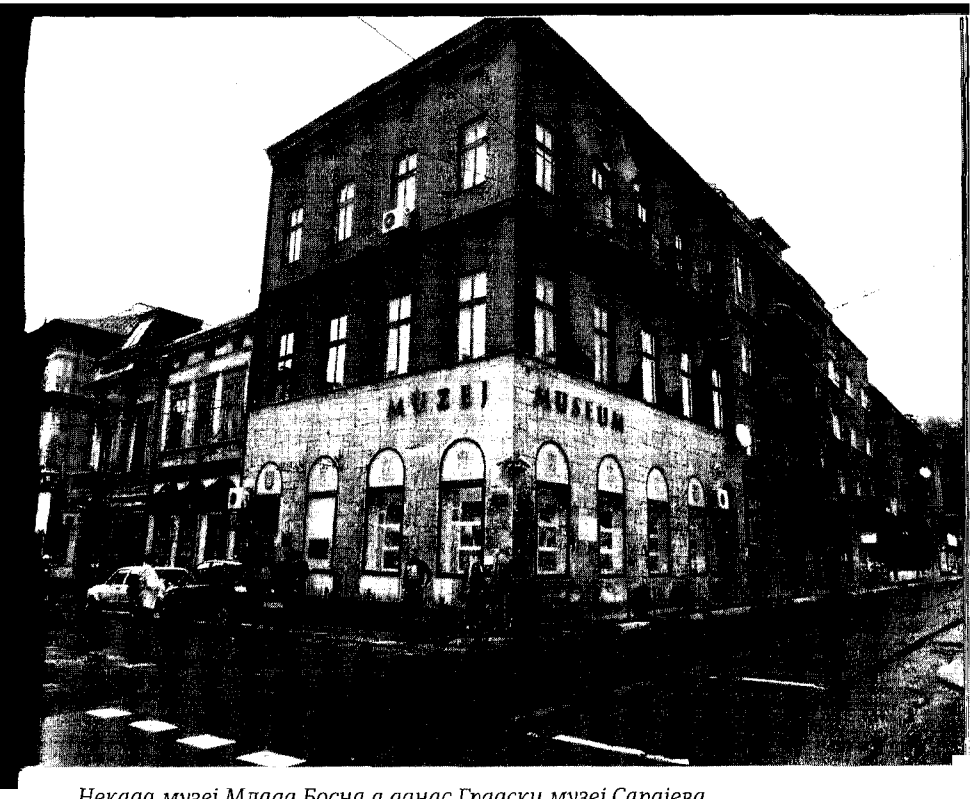

Некада музеј Млада Босна а данас Градски музеј Сарајева

Принципов пиштољ

Убијени бечки пар на одру

– да треба да се повећава. Можда колонизовани народи нису били довољно добри да уопште буду колонизовани?"

У таквим условима, у таквом односу снага који је из њих произилазио, сваки акт осим пуцња деловао је као кукавичлук.

„Смрт је, по речима једног Мановог јунака у *Буденброковима* - једина равноправност", истиче Владимир Пиштало. „Гаврило Принцип, Каин и парија, спремно је заменио свој живот за живот аристократског Авеља. У смрти су коначно постали равноправни Франц Фердинанд и његова морганатска жена. (Не сасвим! Њен ковчег је био мањи и осамнаест инча нижи!) У смрти су постали равноправни и Гаврило Принцип и Франц Фердинанд. После тога, обојица су из обичног времена прешли у мит-

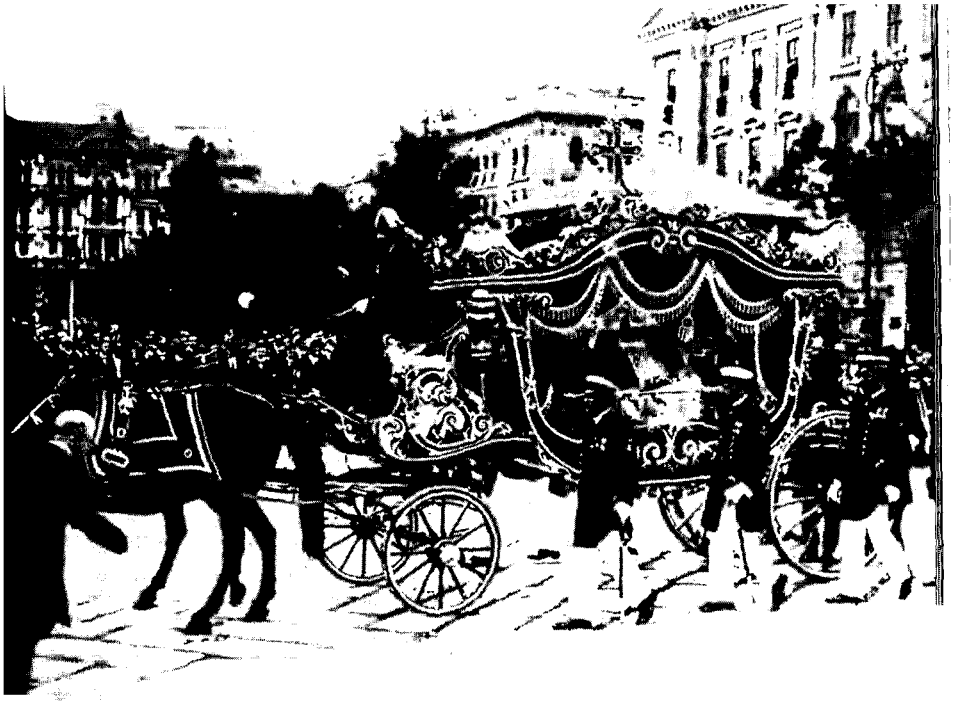

Сахрана Франца Фердинанда и гробице Софије Хотек

ско. Обојица су постали јунаци у старогрчком смислу по коме се јунаком не сматра добар човек, већ онај ко је изузетан, ко симболички стоји ван људског реда. Свети дечак и свети краљ добили су по музеј, један у Артстетену, а други у Сарајеву."

Поетска истина – дубља од историјске – налаже да наведеним цитатом ово поглавље окончамо.

Рат је објављен.
Отпочела су
непријатељства.
За седам дана
целокупна Европа
нашла се у сукобу
који ће добити
светске размере

СРЕЋА ОСКАРА ПОЋОРЕКА

Аутомобили са тешко рањеним престолонаследником Францом Фердинандом и његовом супругом, у великој брзини су напустили место атентата, али је брза вожња по неравном путу само убрзала њихову смрт.

Извршиоци атентата су сместа ухапшени.

Принципа су почели да туку *присутни грађани* – представници оног *народа* који се *сакупио* у Исовићевој песми.

Заједно са атентаторима, ухапшени су и остали завереници, до којих је полиција успела да дође.

Глумац Пушара је успео да побегне, али је сутрадан ухапшен у својој уметничкој трупи.

Чабриновић није успео у намери да себи одузме живот јер отров који је, за разлику од Принципа, стигао да узме, није имао дејство.

Током наредних дана ухапшена је већина чланова група које данас сводимо под заједнички назив *Млада Босна*.

Рапорт обавештајаца

Политички заплет у вези са убиством Франца Фердинанда, међутим, започео је већ следећег дана, далеко од полиције и судова, у дворцима и кабинетима аустроугарске монархије и немачког царства.

Временом, постало је јасно да су учесници завере листом били становници Босне и Херцеговине.

Тек касније откривене су везе са српским комитом Миланом Циганoвићем – који је, по неким сведочанствима, младобосанце учио да рукују оружјем – и мајором српске војске Војином Танкосићем.

Упркос пропаганди Аустроугарске и Немачке, њихо-

Генерал Оскар Поћорек на маневрима непосредно пре доласка у Сарајево

ве обавештајне службе процениле су да службена Србија, или њена војска, ипак, нису стајале иза ових људи.

Анализа бомби и муниције показала је да имају различита места и године производње, што је указивало да нису издате у неком од магацина српске војске.

Међутим, сарајевски атентат показао се као савршен повод за рат о коме су, почетком 1914, говорили поједини званичници у Бечу и Берлину.

Формална жалост

Престолонаследник није био популаран међу већином становника Аустроугарске. Вест о атентату је, како је приметио Владимир Дедијер, искрено ожалостила само конзервативне и клерикалне кругове у монархији.

Смрт Фрање Фердинанда.

— Два атентата у Сарајеву. Смрт Фрање Фердинанда и његове супруге. Ноћ атентату и атентаторима. —

У Сарајеву и на целој територији по којој се кретао Фердинанд биле су предузете најенергичније полицијске мере за заштиту престолонаследника. Још пре две недеље почели су хапшења. Још пре цеог дана почели су осигуравати сваку пу сваку сумњиву кућу је имао проћи престолонаследник. У јучерашњем броју ми смо саопштили, шта је све предузето за јуче, када је Фрања Фердинанд имао учинити свечану посету Сарајеву; саопштили смо на редбу сарајевске полиције која ће ко куриозитете. Предвиђено је тако, да најмањи пролом ни једној кући не сме бити створен и да на прозорима и кућу кад га није нико очекивао. И због тога је утисак у толико снажнији и кнчај његов у толико већи. Из Сарајева где се тај краљев чин догодио и из Беча, који је тако живописно по ћовен, стижали су сви извештаји:

Прве вести.

Сарајево, 15. јуна.
5 ч. по подне.

Надвојвода Фрања Фердинанд са супругом мој берг поћи на шпанску кућу ста, када је бомба пала комшилуком био покрет

Вест о атентат Фердинанда и мој хамбург службен у три сата по п на цеог одмах ј целој варошк у дална писмоно одмазде. Цар ј казнчен о ате му и он се ду кућо у своје калог да се у на за његов

The Sun.

FRANCIS FERDINAND, AUSTRIAN HEIR, AND WIFE MU
ASSASSIN'S BOMB FAILS; ACCOMPLICE SHOOTS T

NOT A DOLLAR FROM BUSINESS INTERESTS, REBEL JUNTA SAYS

LINER CALIFORNIA HITS ROCK; 540 SOULS ABOARD ARE SAFE

New York Tribune

THE MAYOR'S OWN STORY OF HIS FIRST SIX MONTHES

HEIR TO AUSTRIAN THRONE ASSASSINA
WIFE BY HIS SIDE ALSO SHOT TO
EARLIER ATTEMPT ON THEIR LIVE

The Washington Times

SUNDAY EVENING EDITION

SERB STUDENT ASSASSINATES ARCHDUKE AND HIS DUCHESS

CAPT. HOPKINS CHARGES LETTERS WERE STOLEN AS PART OF CONSPIRACY

BOMB HURLED INTO CARRIAGE FAILS TO EXPLODE, USES PISTOL

ARCHDUKE PARRIED BOMB WITH ARM

The New York Times.

HEIR TO AUSTRIA'S THRONE IS SLAIN WITH HIS WIFE BY A BOSNIAN YOUTH TO AVENGE SEIZURE OF HIS COUNTRY

Francis Ferdinand Shot During State Visit to Sarajevo.

TWO ATTACKS IN A DAY

Archduke Saves His Life First Time by Knocking Aside a Bomb Hurled at Auto.

SLAIN IN SECOND ATTEMPT

LAID TO A SERVIAN PLOT

AGED EMPEROR IS STRICKEN

Archduke Francis Ferdinand and his Consort the Duchess of Hohenberg

Slain by Assassin's Bullets.

Изузев њих и дела аустријске аристократије, мало је било оних истински погођених атентатом.

Јавност је била у већој мери згрожена погибијом Софије Хотек и нетачним вестима да је у време атентата била у другом стању.

Писац Шетфан Цвајг забележио је да је у Бечу вест о убиству надвојводе дочекана мирно: кафане се нису испразниле, а до вечери су наставиле да свирају музике по улицама и баштама ресторана.

Цар Франц Јозеф примио је вести о атентату са чудним и равнодушним миром, не мењајући своју рутину.

Резигнирано је приметио како је Бог успоставио поредак који он сâм није могао да одржи – мислећи вероватно на морганатски брак Франца Фердинанда, синовца са којим је био у сложеним и често лошим односима.

Кајзер Вилхелм Други, међутим, сместа је приметио да је то довољан разлог за избијање рата.

Али, иако близак са надвојводом, није сматрао за потребно да прекине одмор и крстарење по Северном мору.

У Бечу није одмах објављена жалост, а Франц Фердинанд је ускоро сахрањен, брзо и без великих церемонија, што су поједни савременици сматрали недостојним.

Погромашка атмосфера

Али, све то није сметало аустроугарским новинама да подстакну ратну и погромашку атмосферу.

Започеле су масовне и насилне демонстрације против Срба и Србије.

У министарствима спољних послова и рата Аустроугарске и Немачке, у то време је већ испланиран след догађаја који ће Србију увући у рат.

Две силе су само одлагале ескалацију сукоба како би

После атентата демолиране су готово све српске радње у Сарајеву

придобиле старе савезнике – Италију, Румунију и Бугарску - и одвратили од рата Велику Британију.

Током три седмице, у бечком министарству спољних послова припреман је ултиматум који су творци аустроугарске спољне политике еуфемистички назвали „нота".

У том документу, који су у Форин офису оценили као „најужаснији... који је једна држава упутила другој..." од Србије је, између осталог, захтевано да аустроугарским истражним и полицијским органима дозволи вођење истраге на њеној територији!?

Аустроугарски шеф дипломатије није показивао двоумљење и јасно је својим саговорницима стављао до знања да ће полицијско присуство прерасти у окупацију Србије.

Занимљиво је да Аустроугарска за учешће у атентату није оптуживала официрску организацију *Црна рука*

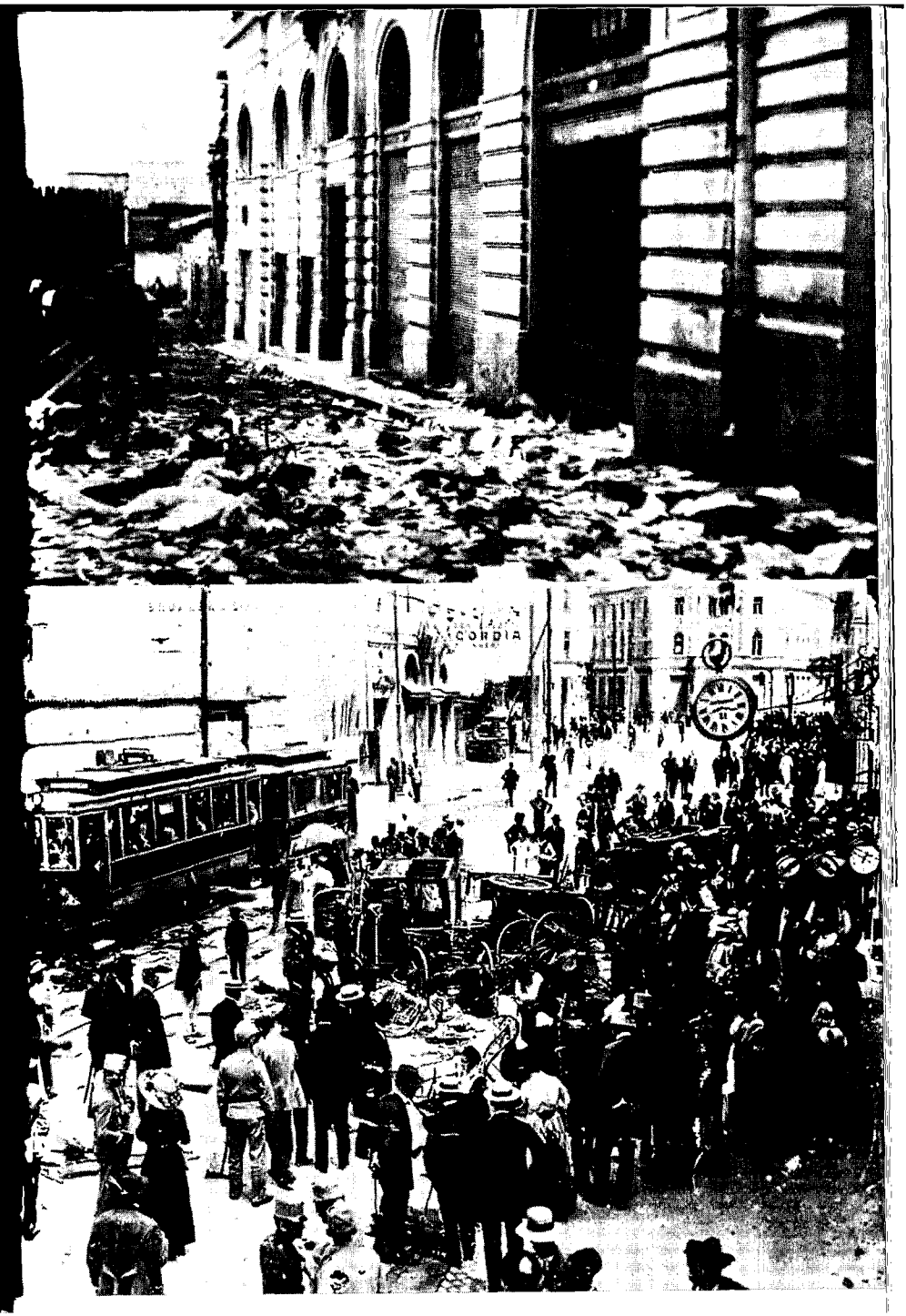

и пуковника Драгутина Димитријевића Аписа, који је за припреме атентата свакако знао и, можда, помогао атентаторима.

Оптуживали су организацију *Народна одбрана,* понављајући старе оптужбе против Србије, сличне онима из фабрикованог Фридјунговог процеса.

Јулска криза

Током четири седмице које су уследиле по Сарајевском атенатату, трајала је једна од највећих дипломатских и политичких криза у историји.

Пет великих сила су се у том раздобљу сучелиле дипломатски и рат је дошао као последица њихове немогућности да спор превазиђу преговорима.

Од самог почетка, већ од краја јуна, у вођству Аустроугарске монархије – од старог цара, преко првих људи војске и дипломатије – превладавало је уверење да је Србију неопходно напасти и освојити.

Стари аргументи, истоветни онима из 1907, 1908, 1909, 1912. и 1913, били су спомињани и овом приликом.

Овог пута постојало је јединство у вођству монархије, а чак је и конзервативни премијер Угарске гроф Тиса, иначе несклон рату са Србијом, подстакнут унутрашњим тешкоћама своје политике, сматрао за неопходно да се сагласи са неопходношћу војне акције.

Припреме две царевине

Аустроугарска, међутим, није имала храбрости да сама ступи у рат.

Вероватноћа да би овај сукоб могао остати локализиван била је неупоредиво мања него ранијих година.

У Немачку је, тако, почетком јула, био упућен гроф Александар Хојос, један од аустроугарских дипломата најприврженијих ратној опцији.

За разлику од претходних година, у Берлину се нису двоумили.

Раздобље премишљања из времена балканских ратова остављено је прошлости.

Сва документа говоре да су се две царевине одмах сагласиле да треба кренути у напад.

Док је Аустроугарска желела да казни Србију и успостави одавно жељену превласт на Балкану, Немачка је веровала да ће ратом са Русијом и Француском успоставити доминацију у Европи.

Са циљем што успешнијег ратовања две силе су сместа започеле сложену дипломатску игру.

Аустроугарска је, у почетку, заузела умерен став, док су њене и немачке новине ширила хистерију и ратоборно расположење.

Тражећи задовољење од Србије, покушавала је да подели њене могуће савезнике.

Посебно је било важно од рата одвратити Русију, а ако то не би било могуће, онда је макар одвојити од осталих чланица Антанте.

Немачка и Аустроугарска су настојале да одложе почетак рата и како би завршиле жетву и економски се припремиле за будуће догађаје.

Колико су Централне силе биле промишљене говори и чињеница да су од првих дана јула немачке морнаричке снаге настојале да ометају радио-комуникацију француског председника, који се у време заплета кризе враћао из Санкт Петербурга.

Предлози Русије и Велике Британије за посредовање, као и замисао Форин офиса о окупацији Београда, као за-

логу за спровођење истраге и кажњавање свих саучесника атентата, били су одбијени.

Лондон је сугерисао да решавање кризе буде препуштено конференцији „незаинтересованих сила" (дакле, Аустроугарска и Русија биле би искључене), док је Србија предлагала да спор буде решен пред Међународним судом у Хагу, у чијем је оснивању учествовала десетак година раније.

Одлазак пријатеља

Ствари се нису повољно развијале ни у Србији.

Вести о атентату изазвале су велику бригу и пажњу владе.

Одлучна реакција, која је подразумевала хапшење особа споменутих у истрази у Сарајеву, није имала много утицаја на односе са Бечом.

Настојања Аустроугарске и Немачке да уљуљкају Србију и Антанту имала су успеха, па у Србији није ни прекидана изборна кампања која је, уочи Сарајевског атената, била у пуном јеку.

Званични Београд суочио се са још једним проблемом: опасност са севера и запада пратила је претња из Бугарске и са немирне границе, иначе потпуно хаотичне албанске кнежевине, која је управо упала у хаос унутрашњих превирања и муслиманског устанка.

Учешће аустроугарских официра у организованом упаду војске из Албаније на територију Србије 1913, било је, иначе, третирано као мање спорно од учешћа појединих српских официра у организацији Сарајевског атентата!?

У јеку кризе више није било посланика сила Антанте.

Србима снажно наклоњен руски посланик Николај

Хартвиг умро је услед срчаног удара *за време посете* аустроугарском конзулату.

Ова смрт додатно је узбуркала српску јавност, којом су се ширили гласови да је руски дипломата отрован.

Неуравнотежени љубитељ природе, француски посланик Деко, на врхунцу кризе је изгубио разум.

Британски посланик, сер Ралф Пецет, супруг чувене хуманитарке леди Пецет – који ће у наредним годинама постати један од највећих пријатеља Србије – прешао је *још годину дана раније на нову и вишу дружност* у Форин офис.

Све до јесени 1914. *из Лондона није стигао његов* наследник.

Дипломатски фијаско

Аустроугарска и Немачка нису имале много успеха у придобијању савезника.

Стари пријатељи Централних сила – Италија и Румунија – одбили су да стану уз Беч и Берлин.

Румунски краљ је, чак, после првог аустроугарског обавештења о атентату и намерама Аустроугарске и Немачке *реаговао изузетно негативно.*

Обе државе ће касније, 1915. и 1916, ступити у рат на страни Антанте.

Немачкој и Аустроугарској није било могуће да у први мах придобију ни старе штићенике - Бугарску и Османско царство.

Цариград је у светски рат ступио тек у октобру 1914, а Софија годину дана касније.

Одвраћање сила Антанте од стајања на српску страну било је још безуспешније.

Германско одбијање сваког споразума убрзо је ради-

кализовало и ујединило иначе увек подељене творце руске спољне политике.

Немачке елите су, како је, током шездесетих година 20. века, доказао немачки историчар Фриц Фишер, тежиле рату са Русијом и Француском.

Поморска елита, која је тежила и сукобу са Великом Британијом , у почетку није била гласна.

Покушаји постизања споразума са Лондоном пропали су, међутим, без обзира на чињеницу да је, суочена са највећом кризом у Ирској, британска влада била спремна на практично свако решење које је подразумевало очување мира.

Срамни ултиматум

Преломни тренутак у јулској кризи било је упућивање ултиматума Србији.

Овај документ лишавао је Србију државног суверенитета.

Поред расветљавања околности Сарајевског атентата и кажњавања саучесника и могућих организатора, захтевано је да аустроугарски истражни органи на територији Србије врше истрагу.

Тражена је промена појединих образовних садржаја у просвети, уклањање Аустроугарској ненаклоњених официра и чиновника из државне и војне службе, објашњење за изјаве појединих дипломата о Аустроугарској, распуштање организације Народна одбрана... Због чега је британско министарство спољних послова овим документом било „ужаснуто". Српска влада је на овај неприхватљив и провокативан телеграм одговорила помирљиво, прихватајући све захтеве осим уласка аустроугарских полицијских истражитеља на територију Краљевине Србије.

Карикатура из француских новина

Одговор, написан у споразуму са Русијом, означен је у Великој Британији, као један од дипломатски највештије срочених докумената.

Залуд.

Аустроугарска је, на такав одговор спремна, уз потпуну подршку Немачког царства, ускоро објавила рат Србији.

Рат је плануо

Рат је објављен 28. јула 1914. године.

Убрзо су отпочела непријатељства.

Током наредних седам дана целокупна Европа нашла се у сукобу који ће добити светске размере.

Аустроугарску објаву рата следила је реакција Санкт Петербурга: проглашена је мобилизација.

Немачка је ултимативно затражила од Русије да мобилизацију прекине.

Оглушење о овај ултиматум пружило је повод Немачкој да Русији објави рат.

Француска није стигла да изврши савезничку обавезу према Русији пре него што је рат и њој објављен.

Немачки војни стратези су, управо као коју деценију касније, веровали да је за њихову армију могућ рат на два фронта – уздајући се у спорост руске мобилизације, надали су се брзом завршетку војних акција на западу.

Сва настојања немачке дипломатије да одрже Велику Британију изван сукоба, упркос њеном савезу са Француском, из 1904, и Русијом, из 1907. године, показала су се безуспешним после немачке офанзиве на Француску, преко територије Белгије.

Рушење белгијске неутралности довело је, коначно, до свеобухватног сукоба два европска политичка и војна савеза.

До краја рата, у Европи су неутралне остале само скандинавске државе (Данска, Шведска и Норвешка), Швајцарска, Шпанија и Албанија.

Пут којим је Европа ушла у Први светски рат речито доказује да највећи сукоб у историји није започео због Сарајевског атентата, али ни било ког питања везаног за Балканско полуострво.

Током трајања јулске кризе у европској јавности преовладавало је уверење да су аустро-руски односи генератор напетости и ратне претње.

Чињеница је, међутим, да су се Русија и Аустроугарска нашле у непосредном међусобном сукобу тек 6. августа 1914. године, данима након што су остале силе већ међусобно заратиле.

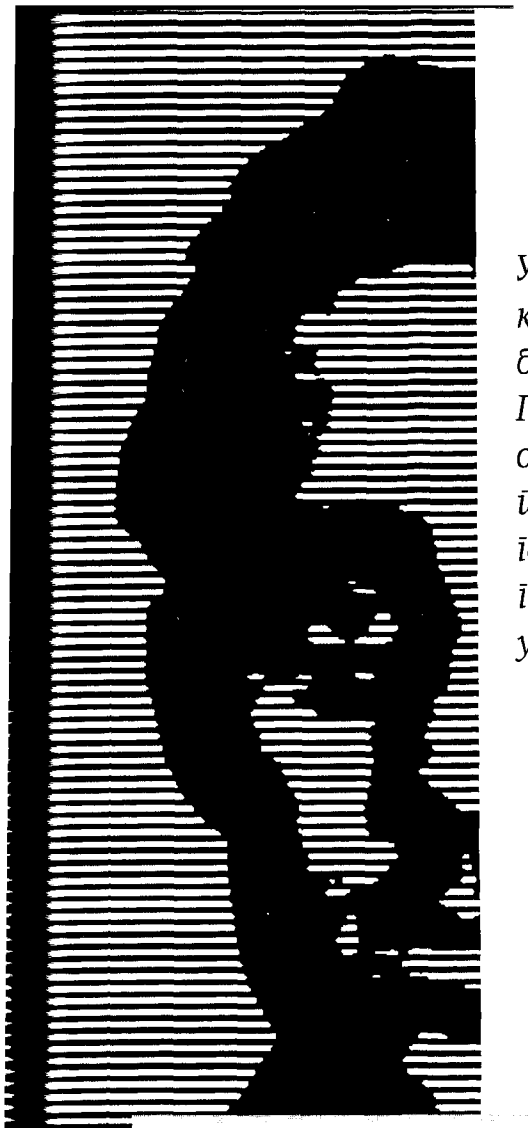

У терезинском казамату, пионир босанског отпора Гаврило Принцип, оболео од туберкулозе, готово четири године је умирао у мукама

НАШЕ ЋЕ СЈЕНЕ ХОДАТИ ПО БЕЧУ

Први светски рат или Велики рат, што му је био званичан назив пре него што се догодио још већи - био је кланица без преседана.

Ова књига, међутим, не располаже простором довољним да се ужас тог крвопролића представи барем у основним цртама.

Нажалост или на срећу, немамо простора ни да опишемо незапамћене жртве које су Србија и српски народ у овом рату поднели. Па, чак, ни да назначимо све злочине које је Аустроугарска, у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини, починила вршећи масовна убиства, узимајући етничке таоце, организујући логоре...

Остаје нам, тек, да поменемо основне податке.

Према званичној статистици, у Првом светском рату страдало је 1.248.136 становника Краљевине Србије или 28 одсто њеног укупног становништва.

У Краљевини Црној Гори погинуло је и умрло око 50.000 људи или 19 одсто становништва.

Чак и ако би биле прихваћене ниже процене – које говоре о око 1.000.000 жртава, а које данашњи историчари сматрају најреалнијим – или стране, које говоре о 725.000 погинулих и умрлих, Србија је, у односу на број становника, имала највеће губитке у овом рату.

У земљи је избио и највећи устанак у историји Првог светског рата, када је на југу Србије народ успео да ослободи готово читав један округ.

Када је *Топлички устанак* угушен, зверски је убијено 20.000 људи.

На територији Србије, војске Централних сила су извршиле апсолутну већину ратних злочина регистрованих у Првом светском рату.

Аустроугарске власти обесиле су стотине угледних Срба из Босне и Херцеговине.

Настојећи да продубе антагонизам међу југословенским народима, активирале су старе верске мржње.

У прогонима муслиманске и хрватске милиције – шуцкора – страдало је најмање 5.000 Срба у Босни и Херцеговини.

Године 1914. извршен је масакар и над Србима у Сребреници.

Учињен је геноцид – за који нико никада није одговарао!

У том геноциду учествовали су и бројни припадници јужнословенских народа, што у оквиру аустроугарске армаде, што као припадници, да се послужимо данас популарном терминологијом – *џаравојних формација*.

Не можемо да не напоменемо како је та чињеница идеју јужнословенског јединства суштински довела у питање још пре него што је прва заједница јужнословенских народа уопште успостављена.

Али, не можемо и не смемо да прећутимо ни то да су најбољи синови свих јужнословенских народа били на страни слободе, учествујући у том рату као српски добровољци.

И да њихови подвизи – ако у рационалном смислу не могу – у емотивном смислу заснивање Прве Југославије могу да оправдају.

Лицемерна пресуда

Док је Аустроугарска кретала у крвнички напад на Србију и док је, по Босни и Херцеговини и Хрватској, вешала Србе, Принцип и другови су пребијани и мучени по апсанама хабзбуршког царства.

Док је Поћорекова казнена експедиција палила Србију, Принципу и друговима је суђено.

Пунолетни завереници - Данило Илић, Мишко Јовановић и Вељко Чубриловић – осуђени су на смрт и погубље-

ни почетком фебруара 1915. године; што, ако узмемо у обзир масовна убијања људи који са атентатом нису имали никакве везе, није чудно.

Малолетни завереници, међу којима је био и Гаврило Принцип, осуђени су на робију, јер је лицемерна монархија, спремна на злочине без привида правног основа, у случају непријатеља број један одлучила да глуми правну државу.

Наравно, ово дволично милосрђе испоставило се као оправдање за садистичко иживљавање над дечацима, којима је, уместо брзе смрти на вешалима, намењено дуго умирање у монструозним тамничким условима.

Перин, Чабриновић, Миловић, Грабеж и браћа Керовић, скончали су у затвору пре Принципа.

Сви заједно, после рата ће бити ексхумирани и сахрањени на сарајевском, кошевском гробљу.

Ђукић је претпоследње године рата у затвору полудео.

Ипак, петорица млађих осуђеника, који су служили казну затвора у Зеници – Ђубриловић, Крањчевић, Поповић, Стјепановић и Загорац – успели су да преживе затвор и изађу на слободу.

Терезински пакао

У терезинском казамату, у самици у којој је, неколико деценија раније робовао Хаџи Лојо, пионир босанског отпора католичкој империји, Гаврило Принцип је – никада не залечивши ране од мучења током истраге, јер је због свакодневних тамничарских иживљавања добијао нове – оболевши од туберкулозе костију, готово четири године умирао у мукама.

Неки савремени дрвени историчари (или, да останемо доследни родној равноправности – дрвене историчарке) тврде како је највећа казна коју су душмани за Прин-

Принципа и саборце воде на суђење

Суђење младим атентаторима

ципа смислили било морање да на Видовдане, у тишини, размишља о ономе што је учинио!?

А то би требало да нам каже како се Принцип због онога што је учинио кајао.

Сви трагови који о Принциповим затворским данима постоје, међутим, јасно казују да се кајао само због тога што је грешком убио грофицу Софију Хотек.

Због Фердинанда се није кајао.

О томе најбоље сведоче његови стихови, које дрвени историчари илити историчарке – несклони конзистентности у мишљењу и неспособни да Принципа и време у ком је живео разумеју много боље од сопствене садашњости, коју такође не схватају – оправдано, али тек игром случаја, и уз то погрешно, и сами цитирају:

„И гробови наши Бечом ће се борит
По дворовима шетат и плашит госпоу
А гробови наши Европи ће зборит
Југословен мора добити слободу"

Истина, по већем броју извора, ове стихове није написао Принцип, него поменути Марко Перин, његов брат младобосанац, који је, још у децембру 1914, скончао у аустроугарском затвору.

Принципови стихови гласе нешто другачије:

Наше ће сјене ходати по Бечу,
Лутати по двору, плашећи госпоу...

И – по већем броју извора – Принцип их није, како дрвени историчари илити историчарке тврде – ножем урезао у метал затворске посуде, него крвљу, пред смрт, исписао на зиду самице.

Терезински затвор у коме је четири године тамновао Принцип

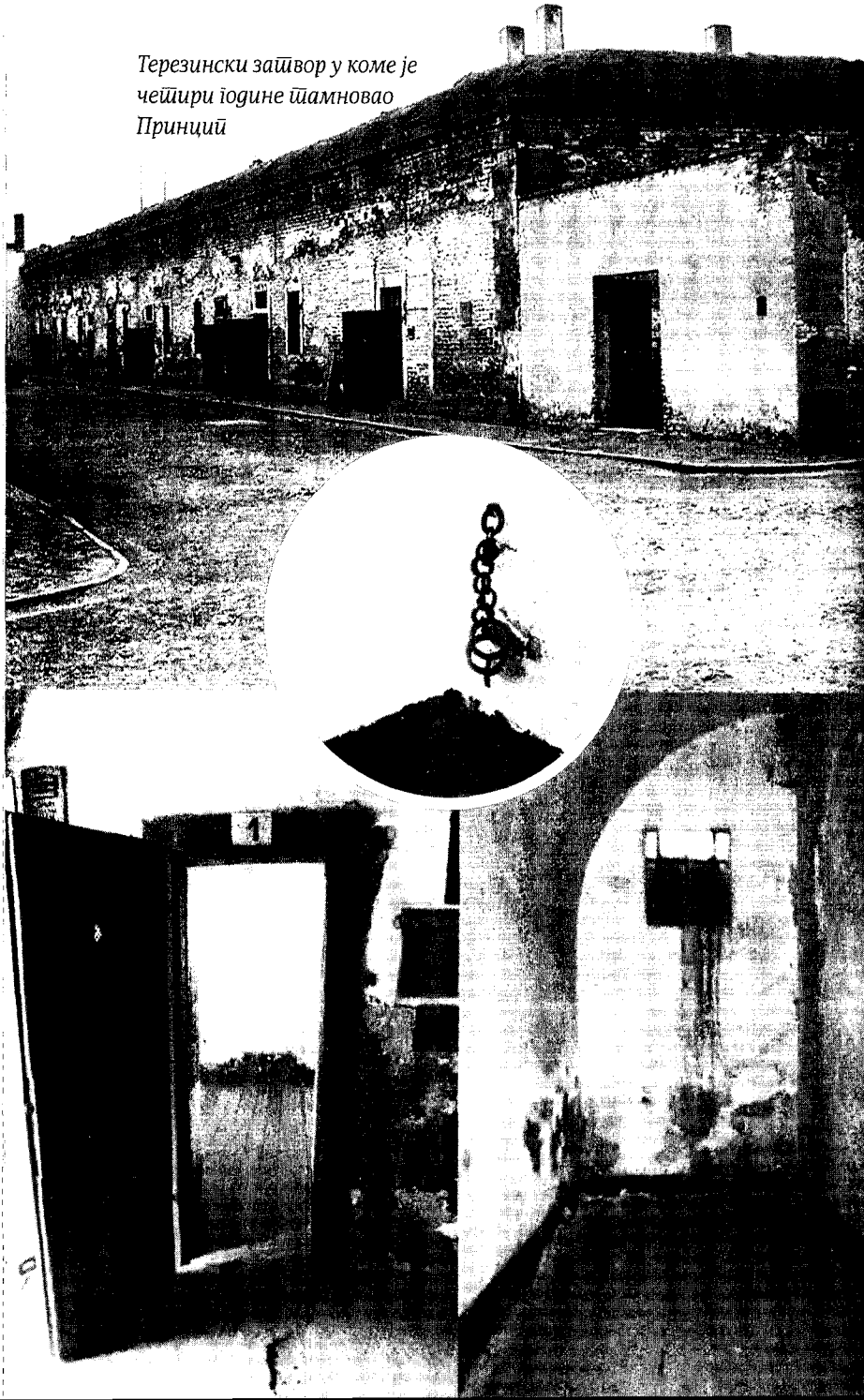

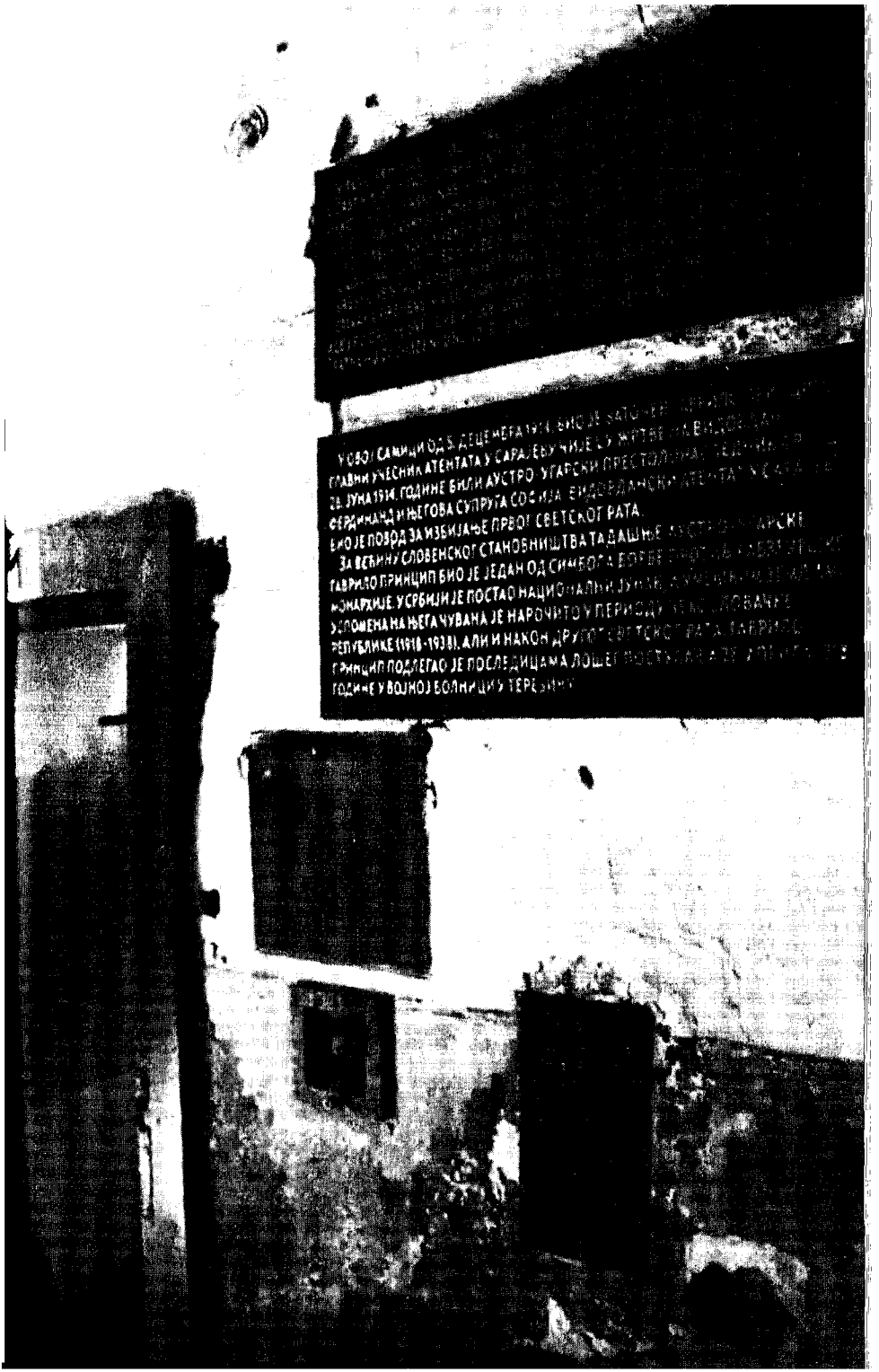

Но, оставимо могућност да су дрвени историчари дошли до неког новог податка. И да је Приинцип, што је заиста могуће, написао две верзије – једну на посуди, а другу на зиду...

И ако је, као што јесте, у питању произвољност дрвених историчара, за разлику од бројних грешака којима су склони, а које су суштинског карактера, ову им не треба претерано узимати за зло.

Јер у обе верзије – основни смисао остаје исти.

Значења тишине

Трагедија коју су Србија и српски народ преживљавали у Великом рату, а о којој су се тамничари, нема сумње, потрудили да Принципа детаљно обавесте - и то, извесно, у хиперболичној форми – бацала је овог физички скрханог младића у очај.

Али, ни у том очају није било кајања због онога што је учинио.

Гаврило Принцип није био глуп и било му је јасно да такво и толико зло његов чин није могао да изазове.

У очај га је бацао страх да је с његовим народом готово и да његова борба није имала никакав смисао.

А што се тиче *кажњавања тишином* – та опаска није сасвим бесмислена, ако јој се промени контекст и да метафорички смисао.

Аустроугари, наиме, Принципу нису дозвољавали да чита, ни да пише, покушавајући, тако, ако изузмемо звуке њихових, уз мучења изговараних клетви, да га лише звука речи, који му је био потребнији од хране, и да га осуде на тишину као на ништавило.

И нису то чинили само за Видовдан, него сваког боговетног дана, током година у којима су га убијали – тихо и мучки.

Па и то у тренуцима када нису били расположени за мање софистиковане методе малтретирања.

Дакле, у паузама свакодневног премлаћивања, у влажној самици, пуној пацова, у коју је храна, недовољна за један, стизала сваког петог дана, тек да робијаш не би прерано испустио душу и садисте, у чије је руке пао, лишио задовољства даљег иживљавања.

Посебна врста мучења, коју су тамничари Принципу приређивали, по сведочењу Истранина Луиђија Позека, такође терезинског робијаша, састојала се у томе што би га ставили у дрвено буре, у које је претходно било закуцано мноштво ексера, па би га у том бурету котрљали, како би се ексери забијали у његову кожу.

Због таквог третмана, по Позековим речима, Принцип је „био измасакриран свуда по телу, па чак и по лицу. На лицу умрљаном траговима крви и дубоких посекотина, зјапиле су црне и црвенкасте живе ране, које су сведочиле о зверским мучењима. Он се издвајао од осталих затвореника управо због трагова од батина и мучења, био је живи леш."

Измучили га јесу.

Али звук живе речи у њему нису успели да убију.

Уз цитиране стихове, били урезани на затворској посуди или не, доказ су стихови које је урезивао у тамничке зидове и које је исписивао сопственом крвљу.

Огледало душе

Доктор Мартин Папенхајм – психијатар који је, као аустроугарски официр 1915. и 1916. годину провео у Терезину, где је са са заточеним Принципом разговарао и чијим стенограмским белешкама тих разговора имамо да захвалимо за највећи број података о последњим овоземаљским годинама српског и јужнословенског хероја – слично дру-

гим људи који су имали част да га упознају – као посебно упечатљив детаљ на Гавриловом лицу истиче његове очи.

Када упоредимо различите описе, не можемо тачно да утврдимо какве су те очи биле.

Свакако су биле плаве.

По једнима, међутим, биле су на први поглед *сентименталне*, али би у њима, повремено, могла да се назре ватра.

По другима, опет, одликовао их је ватрен и одлучан поглед, иза ког се крила неочекивана благост и добродушна топлина.

Осим да уочимо контраст благости и жестине, који је присутан у свим описима, оно што можемо да закључимо јесте да су Принципове очи остављале снажан утисак на свакога ко би се с његовим погледом срео.

И да се у њима верно огледала Принципова душа.

А чињеница да су Принципове очи остављале утисак чак и у Терезину, на његовом изубијаном и искасапљеном лицу, говори у прилог веровању да је људска душа неуништива.

Неминовност победе

Душа Гаврила Принципа напустила је његово тело двадесет осмог априла хиљаду деветсто осамнаесте године, у време када се тријумф победничке српске војске још увек није могао ни наслутити.

Сумња да коинциденција његовог одласка са немачким војним неуспесима није случајна, и да су се тамничари побринули да убица њиховог цара не доживи слободу, више је него основана.

Извесно је, такође, да су вести о наговештају ратног преокрета од њега крили једнако брижно као што су га,

претходно, о по Србе погибељној ситуацији на фронту, редовно извештавали.

Али, дух пораза – какав је хиљаду деветсто осамнаесте у Терезину неизоставно владао – није могуће скрити.

Желим да верујем како је Принцип, у својим последњим овоземаљским данима, неминовности победе био свестан.

И да је овај свет напустио срећан.

Франтишек Лебл

Тело Гаврила Принципа сахрањено је на терезинском католичком гробљу!?

Тачније, бачено је у раку ископану ван простора предвиђеног за укоп, на сред гробљанске стазе.

Пошто су херојеви остаци, без ковчега, убачени у земљу, рака је затрпана и остављена без обележја, а земља утабана како гроб не би било могуће пронаћи.

Али, један од петорице аустроугарских војника задужених да се реше Принципових остатака, Чех Франтишек Лебл, нацртао је скицу гробља и на њој обележио место на ком је покопано херојево тело.

Одмах по завршетку рата, вратио се у Терезин и гроб словенског хероја украсио заставом слободне Чешке!

Историју обе Југославије обележила је битка између два концепта: истинског, принципског, и лажног, ватиканско-аустријског југословенства

DAS IST PRINCIP

Поред Калајевог босанства, као начина да се ампутира део српског националног корпуса, а да се Јужни Словени, са хибридном нацијом и марионетском државицом на средини своје духовне и географске територије трајно онеспособе за уједињење у јединствену нацију и јединствену државу, Аустроугарска је, као моћна царевина са озбиљном стратегијом и ништа мање озбиљном дипломатијом, развијала и алтернативну, или, боље речено, ширу стратегију, која са идејом бошњаштва нипошто није у колизији.

Реч је о идеји југословенства по колонизаторској мери, које подразумева неки, што је могуће лабавији вид асоцијације што већег броја, што мањих јужнословенских државица, и што већег броја, што малобројнијих хибридних јужнословенских нација, у којој би узајамна трвења онемогућавала суштинско уједињење и суштински напредак и која би представљала трајан полигон за практиковање и унапређивање стратегије *завади па владај*.

У за Аустроугарску пожељној варијанти, таква заједница је, након војног поробљавања Србије, требало да се оформи у оквиру францјозефовског царства.

У неповољној варијанти, која је, након аустроугарског пораза у Првом светском рату ступила на снагу, улогу упокојене Аустроугарске су, уместо монархије која је вековима представљала својеврстан ватикански сервис, преузели за балканску политику надлежни ресори католичке цркве.

Каква је у односу на ову стратегију била позиција кога од католичкој цркви блиских поборника јужнословенског јединства – компликована је тема која захтева посебну, и то вишетомну књигу.

Извесно је, међутим, да је југословенству Принципа и његових младобосанаца, ово, лажно југословенство, било страно колико и бечка царска породица.

Као што је извесно да је историју обе Југославије обеле-

жила битка између ова два концепта – истинског, принциповског, и лажног, ватиканско-аустријског југословенства. С тим што је у Другој Југославији ватиканско-хабзбуршки концепт био потпомогнут коминтерновском стратегијом борбе против доминације најбројније, српске нације, која је за коначну последицу имала доминацију других, несловенских нација под којом и данас сви Јужни Словени живе.

Пошто је пројекат разбијања самосталне јужнословенске државе окончан деведесетих година прошлог века, наследници аустроугарских стратега данас, годинама касније, потенцијалну идеју јужнословенског организовања на истинским основама, по старом рецепту, покушавају да онемогуће креирањем *ексјугословенске, илити регионалне* сарадње, која би се, у оквиру „бхсцг" језика и култура, које не би имале национални, већ територијални карактер, одвијала по њиховој мери, а не по мери људи који јужнословенски простор насељавају.

Однос према Гаврилу Принципу се, у таквим условима, а поводом јубилеја Сарајевског атентата, испоставља као лакмус папир за препознавање истинских, илити принциповских, и лажних, илити аустроугарских, поборника јужнословенске сарадње.

Истински немају дилему у вези са симболичким значајем и трагичком величином и хероизмом Принциповог дела.

Лажни, међутим, проналазе безброј разлога да га релативизују или доведу у питање, по правилу сами себи ускачући у уста.

Једни, тако, тврде како је Принцип био лудак и терориста, други у непоштовању према овом хероју иду још даље, па га називају „несрећником".

А и једни и други се слажу како је скупо коштао Србију и српски народ.

Трећи, опет, према Принципу, барем декларативно, исказују извесне симпатије, али га третирају као незрелог и наивног клинца, искрено наклоњеног југословенској идеји, али злоупотребљеног од „великосрпских хегемониста" и српске тајне службе, отеловљених у лику пуковника Аписа.

По првима и другима, дакле, Принцип је скупо коштао Србију и Србе.

По трећима, Србија и Срби су скупо коштали Принципа.

Било би занимљиво суочити их уз молбу да се договоре ко је у праву.

Горку шалу на страну. Онима који се баве рачуницом колико је Принцип коштао Србију и Србе, довољно је одговорити питањем: колико је римске робове коштао Спартак, а колико су Чехе коштали атентатори на нацистичког рајспротектора Хајдриха?

Милоша Обилића да не помињемо.

Тероризам? Значење овог термина пре стотину година и данас нипошто није исто. Не би било згорег да се, пре него што почне да износи овакве квалификације, човек о тим разликама едукује барем у основним цртама.

Ко је луд, а ко нормалан? Оставимо то психијатрима, уз напомену да ни њима не треба веровати безусловно.

А да ли је несрећник човек који је имао храброст да, подигавши руку на моћну империју, свесно жртвује сопствени млади живот, или су несрећници они који сопствене животе трају као потплаћени памфлетисти савремене империје – одговор није тешко дати.

Од оних који Србију и Србе проглашавају Принциповим жртвама, међутим, за анализу су забавнији ставови оних који тврде супротно.

Чак и ако занемаримо чињеницу да је Принцип био

Србин и ако апстрахујемо расправу о контроверзној личности пуковника Аписа, чак и ако прихватимо могућност да је он – као што није – *био главни организатор атентата*, опет се поставља питање – па шта онда?

Свођење Принципа и другова на бесловесна бића којима *је неко други манипулисао и увредљиво је и неуверљиво.*

Теза како је Принцип био Југословен, а како су га Срби злоупотребили, бесмислена је не само зато што је Принцип био и Србин и Југословен него и зато што је истинска југословенска идеја – а идеја младобосанаца је без сумње била таква – неодвојива од српства, што смо у овој књизи, надам се, уверљиво илустровали.

Или су, по српским аустроугарским Југословенима, и велики хрватски песници Матош и Ујевић, који су, као што произилази из њихових текстова наведених у овој књизи, делили Принципов став, такође били великосрби!?

Мерено аршинима српских аустрофила и јесу.

И – да парафразирамо Ујевићеву мисао цитирану у овој књизи – као што је Београд почетком двадесетог века *био* не само српскији, него и хрватскији од Загреба, тако су Матош и Ујевић, не само хрватскији од хрватских србомрзачких шовиниста, *него и српскији од српске себемрзачке „елите".*

Доследни нацистичком мантрању *о пожељним* и *непожељним* културним моделима, они који Принципа бране од народа ком припада и за који је жртвовао живот, његов гест везују за српску традицију тираноубиства, истичући како младић, потекао у руралној српској средини, није могао да смисли ништа паметније него да убије!?

Надам се да подаци наведени у поглављу ове књиге које носи наслов *Духовни преци*, јасно показују да су, у Принциповом времену, атентати били масовни у „великом свету", како на истоку, тако и на западу, и како их, ни у

најзлонамернијем тумачењу, није могуће свести на ствар српског фолклора.

А чак и да није тако, поставља се питање: шта је Принцип, ако је, већ, као што кажу његови лицемерни бранитељи, био с правом очајан због аустроугарског ропства у ком је живео - а да није "робовао" српској традицији тираноубиства –уопште могао да уради?

Да оснује невладину организацију која би се борила за ограничавање експлоатације босанских шума?

Да ожени остарелу удовицу неког аустроугарског дипломате, с њом отпутује у какву егзотичну земљу и на миру пише поезију?

Да се кандидује за градоначелника Сарајева?

Или, можда, да отвори налог на твитеру?

Озбиљна расправа са поменутим *интелектуалцима* лишена је смисла.

И то не само зато што је, у већини случајева, реч о необразованим и плиткоумним људима.

Чак и када они који износе такве ставове нису необразовани – јер плиткоумни свакако јесу – и чак и када би се они који образовани нису – као што, извесно, неће – потрудили да стекну за такву расправу неопходна знања, то, опет, ништа не мења и не би мењало на ствари.

Јер, њихови ставови нису последица интелектуалног промишљања, него потребе да се приклоне ставовима оних који тренутно владају светом, што из лукративних разлога, што из потребе слабих духом да се заклоне иза ауторитета.

А једини ауторитет који су духом слаби способни да препознају јесте ауторитет силе.

Па јодлују ли јодлују.

Лакмус папир за препознавање апсурдности антипринциповских тумачења Сарајевског атентата и његовог значења у ужем, специфично бошњачком контексту,

опет, представља личност Мухамеда Мехмедбашића, једног од атентатора.

У временима у којима је за тадашње муслиманске, а данашње бошњачке креаторе националне свести, учешће у Младој Босни било пожељно – временима, дакле, каква су била она у којима је Сафет Исовић певао Гаврилу Принципу у част – чињеница да је реч о човеку потеклом у муслиманској породици, истицана је са поносом.

У временима у којима ствари другачије стоје, као што је ово, Мехмедбашић за поборнике бошњачког пригодног аустрофилства постаје Србин с којим Калајева нација нема ништа.

Истина је, Мехмедбашић са Калајевим босанством и није желео да има ништа, будући да га је из дубине душе презирао.

Али, осећање припадности српском националном корпусу, спремност на отпор окупатору и презир према босанству као колонијалној подвали, с Мехмедбашићем је делио цвет муслиманске младежи, па га није могуће третирати као изолован феномен.

С друге стране, чињеница да је Мехмедбашић био српски ратни херој и да је у Солунском процесу осуђен као припадник *Црне руке*, у Принципу наклоњеним временима је гурана под тепих, како би се херојски гест овог потомка столачких муслимана, учинио што је могуће мање српским.

У Принципу ненаклоњеним временима, као што је ово, Мехмедбашићева веза са омраженим Аписом се, међутим, потенцира, као крунски доказ да је реч о *аgресивном* Србину, с којим *доброхотни Бошњани* немају и неће да имају ама баш ништа.

Уочи стогодишњице Сарајевског атентата, један бошњачки *интелектуалац* је, тако, изнео тезу како је управо Мехмедбашићу, иначе, по њему, муслиманском изро-

ду и *четнику* првог реда, било намењено да убије Фердинанда, е да би се за атентат оптужили муслимани, и да би они, а не Срби, постали жртве аустроугарске одмазде.

Ваљда се суочивши са неодрживошћу сопствене конструкције, *интелектуалац*, ипак, самом себи поставља питање како је онда дошло до тога да атентатор буде Србин Принцип, а не Мехмедбашић, који је, такође, био Србин, и који, као такав, по интелектуалцу, са муслиманима није имао никакве везе, само би то Аустроугарима било тешко објаснити.

Одговор који нуди је веома занимљив. Бошњачка катастрофа, која је, као и свака бошњачка катастрофа, била планирана, где друго него у Београду, је, каже, избегнута тако што је Фердинандова колона неочекивано променила маршруту.

Да, али, опет се – то је чак и поменутом интелектуалцу јасно – поставља питање зашто је онда, ако је план био да се за атентат оптуже муслимани, пуцао Принцип, када муслиман нити је био, нити су га као таквог Аустроугари могли препознати?

Е, па, зато, каже он, што дечака, какав је био Принцип, „великосрпски стратези" о својим мрачним плановима нису обавештавали. Он није знао да пиштољ није добио како би из њега пуцао, него да се, уместо Влаха из народне изреке, неки други не досете.

Ко су ти други, који нису смели да се досете – није најјасније.

Мехмедбашић?

Зашто би од њега тајни план био скриван, када је и сам био *великосрбин*, одлучан да на муслимане свали аустроугарски гнев?

Аустроугари?

Зашто је њима било потребнно махати Принциповим

пиштољем, који није требало да опали, када би стратегија навођења окупатора на погрешан траг била много успешнија уколико ниједан Србин, осим Мехмедбашића, да запуца не би могао?

Свестан да одговор на њега не може да понуди, *интелектуалац* ово питање и не помиње.

И тако, по његовој теорији, испада како је Принцип, млад и наиван какав је био, својим хицима, и не знајући, муслимане спасао од страшне судбине коју су им наменили *великосрби*, какав је, на пример, био Мухамед Мехмедбашић.

Да ли је сличност теорије овог бошњачког *интелектуалаца* са теоријама српских *Југословена* и – да не занемаримо родну равноправност – *Југословенки* аустроугарског типа, случајна или не, и ако је одговор не, у којој мери не, остављам читаоцу да сам закључи.

Будући да већина савремених српских Принципових оспоравателја гаји идолопоклонички однос према хрватском књижевнику Мирославу Крлежи Фрицу, неспорно значајној интелектуалној фигури, која се током дуге и плодне каријере, међутим, залагала за све и свашта, са самом собом у различитим периодима живота и рада долазећи у недопустиве контрадикције, а да је оно због чега им је овај аутор драг управо оно што му не служи на част, вреди им, овим поводом, указати на цитате у којим са идолом долазе у непријатну колизију.

У својој раној фази, Крлежа је био искрени Југословен, да би, у наредној, југословенство отишло у други план пред комунистичком острашћеношћу.

У следећој фази је, исправно, устао против комунистичког догматизма, али му се, када су догмати дошли на

власт, из кукавичлука приклонио и постао сива еминенција ждановљевске културне политике.

Један од најрадикалнијих заокрета у биографији овог човека, ипак, представља напуштање аутентичне југословенске идеје и приклањање идеји аустроугарског југословенства, као пута ка формално самосталној, од ексаустроугарског лобија зависној хрватској државици.

Српским крлежијанцима, који се залажу за афирмацију јужнословенског простора по аустроугарској мери, што подразумева претварање српске културе и српске нације у „србијанску", а Србије у једну у низу безначајних банана држaвица, па Крлежу, природно, славе имајући у виду његову последњу фазу, чудно ће звучати следећи Фрицов цитат из 1927. године:

„Принципов чин субјективно је револуционарно дјело, адекватно јунаштвима руских социјал револуционара терориста. Линија тог расположења и тих тежња младеначки наивних срдаца високо је узвишена изнад оне памфлетистичке атмосфере у којој су настојали да задаве овај, нема сумње, јаки документ воље и смионости."

Детаље Фрицове подршке пуковнику Апису овом приликом нећемо наводити, како српске крлежијанце не бисмо излагали претераним интелектуалним напорима.

За почетак је довољно и ово.

Уз напомену *како не би било лоше када би се – као што*, извесно, неће – Фрицовим опусом детаљније позабавили.

Ако ни због чега другог, оно зато што би неразумевањем овог човека и његовог дела престали да нас гњаве.

На крају филма *Валтер брани Сарајево*, култног остварење Хајрудина Шибе Крвавца, један немачки официр, са оближњег Требевића загледан у град из наслова,

другом официру изражава незадовољство што није успео да ухвати комунистичког илегалца Владимира Перића Валтера.

Као оправдање неуспеха, колега му нуди не баш утешно објашњење.

Руком показује према граду и каже:

„Das ist Valter."

Наравно, у случају ове реплике, по којој је назван први албум култног сарајевског бенда *Забрањено пушење*, реч је о уметничкој слободи.

У Другом светском рату, Сарајево никако није могло да се поистовети са тим борцем против окупатора, о чему је било речи у првом поглављу ове књиге.

Управо као што никада није могло да се поистовети са Гаврилом Принципом, упркос покушају Сафета Исовића, који се верности *младом јунаку из Босне*, чим је престала да буде лукративна, и сам одрекао.

За разлику од Исовића и масе сродних заблуделих јужнословенских душа, које су се Принципом бусале у прса када се исплатило, а чим би то бусање постало нерентабилно, почињале да га блате на сва уста, од Принциповог времена па до данас, међутим, у свим јужнословенским народима су постојали и постоје људи који су са овим великаном делили и деле оданост идеји слободе, без обзира да ли је таква идеја опасна или *политички* некоректна.

Од Принципових претходника и узора Жерајића, Гаћиновића и Митриновића, и старијих бораца Мустафе Голубића и Ристе Милићевића, преко Принципових другова Данила Илића, Вељка Грабежа, Недељка Чабриновића, Мухамеда Мехмедбашића, Симе Миљуша, Ђулаге Буковца, Ризвана Сефе... Од Принципове старије песничке браће Антуна Густава Матоша и Августина Тина Ујевића, преко Боре Јевтића и Иве Андрића, са сродним вели-

канима какав је, на пример, био Милош Црњански, креће духовна и морална вертикала, која, преко, на пример, једног Меше Селимовића, стиже до садашњег времена и људи који, што директно, што индиректно, носе принциповску лучу слободе.

Од Милене Марковић, Емира Кустурице, Мухарема Баздуља... који Принципу одају пошту, па до, рецимо, Бранимира Штулића, чије дело у многим аспектима представља инкарнацију принциповског духа...

И, наравно, до храбре Ведране Рудан, која, на свој начин, јесте Принцип наших дана.

По храбрости са Принципом мало ко може да се мери, па ни већина поменутих нису хероји. Али, људи који држе до сопственог достојанства и достојанства својих ближњих – јесу.

И за њих, уз многе друге слободоумне људе, који су остали непоменути, без позивања на Крвавчеву уметничку слободу, може да се каже:

Das ist Princip.

А они други могу да наставе са јодловањем и да се надају како ће јужнословенски простор заувек остати „бхсцг" колонија, у којој ће они бити протектори „духа".

Чак и ако, по несрећи, буде тако, ти протектори ће опет бити што су и сада.

Нико и ништа.

Јер су, издавши Принципов завет, издали себе.

И постали – духовни робови.

А од духовног, теже ропство не постоји.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Владимир Кецмановић рођен је у Сарајеву 1972. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду, на катедри за Општу књижевност са теоријом књижевности.

Објавио је романе „Последња шанса" (1999), „Садржај шупљине" (2001), „Феликс" (2007), „Топ је био врео" (2008), „Сибир" (2011) и збирку приповедака „Зидови који се руше" (2012). Са историчаром Предрагом Марковићем написао је књигу „Тито, поговор" (2012).

Добитник је стипендије Фондације „Борислав Пекић" и награда „Иво Андрић", „Бранко Ћопић" и „Меша Селимовић".

Кецмановићева проза преведена је на енглески, француски, немачки, украјински и румунски језик.

Превод романа „Топ је био врео" („The canon was Red Hot") номинован је за награду „Dablin impac" која се у Даблину додељује за најбољи роман на енглеском језику.

По том роману снимљен је и истоимени филм.

Владимир Кецмановић је стални колумниста листа Политика. Повремено пише за више медија у земљи и у окружењу.

Члан је књижевне групе П70 (Проза на путу) и Српског књижевног друштва.

Живи и ради у Београду.

САДРЖАЈ

СЕВДАЛИНКА 5
ДВА ГРАХОВА И ДВА ПРИНЦИПА 27
ДУХОВНИ ПРЕЦИ 35
ОКУПАТОР 45
МЛАДА ХЕРЦЕГОВИНА 55
БЕЛИ ГРАД 73
ЦРНА РУКА 91
ОГЊЕНА СЛОВА 103
„МИРОТВОРАЦ" КОЈИ НАС ЈЕ МРЗЕО 117
ВИДОВДАН 131
СРЕЋА ОСКАРА ПОЋОРЕКА 155
НАШЕ ЋЕ СЈЕНЕ ХОДАТИ ПО БЕЧУ 171
DAS IST PRINCIP 185